

บทบาทของประเทศไทยและฝรั่งเศสในประเทศไทย พม่า และญวน

นโยบายจักรวรรดินิยมของประเทศไทยและฝรั่งเศสในทวีปเอเชีย

ในสมัยโบราณ การจับจองอาณานิคมมีไว้สำหรับตั้งดินแดนแห่งใหม่ หลังจากที่เกิดความขัดแย้งหรือเกิดความแตกแยกทางการเมืองหรือทางราชวงศ์ในดินแดนดั้งเดิม โดยจะมีการอพยพประชาชนที่เป็นฝ่ายคนออกไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในที่ใหม่¹ หัวหน้ากลุ่มจะพยายามปรับปรุงดินแดนแห่งนั้นให้มีความเจริญกว่าดินแดนเก่า ต่อมาในสมัยจักรวรรดินิยมยุคใหม่ (New Imperialism) ในพุทธศตวรรษที่ 24 (คริสต์ศตวรรษที่ 19) การยึดครองอาณานิคมกลายเป็นการขยายดินแดนของประเทศมหาอำนาจ ซึ่งเข้าครอบครองดินแดนต่าง ๆ ด้วยการใช้กำลังทางทหาร เพื่อครอบงำผลประโยชน์จากดินแดนที่ตนยึดครองไว้ อันเป็นลักษณะของประเทศจักรวรรดินิยม โดยนับนี้ลัทธิจักรวรรดินิยมคือ การแสวงหาผลประโยชน์ทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจในอาณานิคม²

โดยทั่วไปแล้ว ลัทธิจักรวรรดินิยมในสมัยพุทธศตวรรษที่ 24 มีสาเหตุหลายประการ ได้แก่³

1. เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า ซึ่งได้แก่การหาตลาดรับซื้อสินค้าที่ประเทศของตนผลิตได้ และการหาอาหารกับวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตเข้าประเทศ

¹Hubert Deschamps, La Fin Des Empires Coloniaux (Paris: Presses Universitaires de France, 1959), pp. 8-9.

²Ibid., p. 13.

³J.A. Hobson, Imperialism: A Study (London: George, Allen & Unwin, 1938), pp. V-IX, 41-42.

2. เพื่อการลงทุนในต่างประเทศ ซึ่งจะให้ผลกำไรแก่ประเทศผู้ประกอบการ เพราะสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติของอาณานิคมเป็นวัตถุดิบ

3. เพื่อขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองให้มั่งคั่งเป็นประเทศมหาอำนาจยิ่งใหญ่นอกจากประเทศยุโรปอื่น ๆ ที่เป็นคู่แข่ง และเป็นการคุ้มครองประชาชนของตนที่เข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่ในดินแดนต่าง ๆ

4. เพื่อเกียรติภูมิของประเทศ จากลัทธิชาตินิยม จะถือว่าการนำอารยธรรมตะวันตกไปเผยแพร่ในดินแดนป่าเถื่อน ล้าหลังความเจริญ เป็นภาระสำคัญของชาตินิยมที่ควรกระทำ

5. เพื่อแสวงหาเสรีภาพทางศาสนา หรือทำการเผยแพร่คริสต์ศาสนา นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา นักสำรวจชาวยุโรปค้นหาเส้นทางเดินเรือมายังทวีปเอเชีย เพื่อบรรลุถึงแหล่งการค้าเครื่องเทศ ประเทศที่เป็นศูนย์กลางในการแสวงหาอาณานิคม และเขามามีอำนาจอยู่ในตะวันออกไกลเป็นชาติแรก คือ ประเทศโปรตุเกส โดยแรกเริ่มตั้งหลักแหล่งที่เมืองกัว (Goa) บนฝั่งตะวันตกของประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2053 (ค.ศ. 1510) ในปีต่อมาโปรตุเกสได้เข้ายึดครองเมืองมะละกา และขยายอาณานิคมไปยังหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ทำการผูกขาดการค้าเครื่องเทศ จนกระทั่งถึงใน พ.ศ. 2123 (ค.ศ. 1580) โปรตุเกสเสื่อมอำนาจลงเมื่อถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสเปน⁴ ประเทศที่เข้าแทนที่โปรตุเกสในทวีปเอเชีย คือ ประเทศฮอลันดา⁵ อังกฤษ และฝรั่งเศส ประเทศฮอลันดาสนใจความสนใจไปที่หมู่เกาะอินเดียตะวันออกเป็นส่วนใหญ่ ส่วนประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสต่างแย่งชิง

⁴D.J.M. Tate, The Making of Modern South-East Asia, Vol. I (London: Oxford University Press, 1971), p. 52.

⁵ปัจจุบันคือประเทศเนเธอร์แลนด์ (Netherlands) ในสมัยก่อนไทยเรียกว่าประเทศวิลันดา.

ความเป็นใหญ่อยู่ในประเทศอินเดีย และในเวลาต่อมาประเทศทั้งสองได้ขยายอำนาจเข้ามาในคาบสมุทรอินโดจีน จนในที่สุดประเทศพม่าของตกเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ ประเทศลาว เขมร และญวน ตกตกเป็นอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศส

การแข่งขันแสวงหาอาณานิคมของประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสในทวีปเอเชีย พอจะจำแนกได้ว่ามีสาเหตุใหญ่ ๆ 3 ประการ คือ สาเหตุทางด้านการค้า การเมือง และการศาสนา บางครั้งสาเหตุทั้งสามประการนี้มีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน จะได้แสดงขั้นตอนที่ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสดำเนินการเพื่อครอบครองดินแดนต่าง ๆ เป็นอาณานิคมมีดังนี้

ทางด้านการค้า

การค้ามีบทบาทมากที่สุดและเป็นสาเหตุที่สำคัญที่สุดในการแสวงหาอาณานิคม ดังจะเห็นได้จากการตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (English East India Company) เมื่อ พ.ศ. 2143 (ค.ศ. 1600) การตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (United East India Company) หรือ V.O.C.⁶ เมื่อ พ.ศ. 2145 (ค.ศ. 1602) และการตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส (Compagnie des Indes Orientales) เมื่อ พ.ศ. 2207 (ค.ศ. 1664)

สำหรับประเทศอังกฤษนั้น หลังจากที่ได้อำนาจกองทัพเรือมหา (Armada) ของสเปน เมื่อ พ.ศ. 2101 (ค.ศ. 1588) บรรดาพ่อค้าแห่งกรุงลอนดอนได้อวยฎีกาแด่สมเด็จพระนางเจ้าอลิซาเบทที่ 1 ให้ทรงสนับสนุนการค้า ซึ่งมีเส้นทางผ่านจากแหลมกู๊ดโฮปมายังหมู่เกาะอินเดียตะวันออก เพื่อหาตลาดการค้าเครื่องเทศและกลาดใหม่⁷ ใน พ.ศ. 2143 สมเด็จพระนางเจ้าอลิซาเบทที่ 1 จึงมีพระบรมราชานุญาตให้พ่อค้าอังกฤษ

⁶ V.O.C. ชื่อเต็มว่า Vereenigde Oostindische Compagnie.

⁷ D.G.E. Hall, A History of South-East Asia (New York: St. Martin's Press, 1966), p. 262.

จัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออก ให้บริษัทมีสิทธิผูกขาดการค้าในดินแดนตั้งแต่แหลมกู๊ดโฮปไปทางตะวันออกจนถึงช่องแคบแมกเจลแลน บริษัทอินเดียตะวันออกได้มาตั้งโรงงาน (factory) เป็นแห่งแรกที่เมืองบันตัม (Bantam) ในภาคตะวันตกของเกาะชวา ผลประโยชน์ของอังกฤษจึงชดกันกับผลประโยชน์ของฮอลันดาในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ซึ่งมีผลทำให้รัฐบาลฮอลันดาตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของตนขึ้นมาบ้างใน พ.ศ. 2185 ทำการค้าแข่งกับอังกฤษ และคอยกีดกันมิให้อังกฤษสามารถทำการค้าในเขตดังกล่าวได้โดยสะดวก

ในเวลาเดียวกัน อังกฤษคิดที่จะขยายการค้าให้กว้างขวางขึ้น และสนใจที่จะนำสินค้าผ้าฝ้ายและฝิ่นจากอินเดียมาขายในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกและในประเทศจีน⁸ อังกฤษจึงค่อย ๆ ถอนตัวออกจากหมู่เกาะอินเดียตะวันออกอันเป็นเขตที่ฮอลันดามีอำนาจยิ่งใหญ่ หันมาทำการค้าบนชายฝั่งประเทศอินเดีย ใน พ.ศ. 2152 (ค.ศ. 1609) บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเริ่มสร้างความสัมพันธ์กับกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมกุลของอินเดีย เพื่อให้การค้าของคนตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคงและปลอดภัย ต่อมาใน พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) บริษัทของอังกฤษได้ตั้งหลักแหล่งที่เมืองสุรัต (Surat) ทางฝั่งมะละบาร์ (Malabar) ทางด้านตะวันตกของอินเดียเป็นแห่งแรก นอกจากนี้ยังตั้งโรงงานอยู่ทางฝั่งโคโรมันเดล (Coromandel Coast) หรือที่เรียกว่า โจฬะมณฑลทางภาคตะวันออกของอินเดีย มีเมืองมาสุลิปัทัม (Masulipatam) และเมืองมัทราส การค้าของอังกฤษมีรัศมีตั้งแต่อาวเปอร์เซียไปจนถึงจีน⁹

⁸ John F. Cady, Southeast Asia: Its Historical Development (New York: McGraw-Hill, Inc., 1964), p. 313.

⁹ Alfred Lyall, The Rise and Expansion of the British Dominion in India (New Delhi: Orient Reprint, 1973), pp. 23-24.

ในระยะแรก การติดต่อระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษกับดินแดนในภาคตะวันออก เป็นไปเพื่อจุดประสงค์ทางการค้าแต่เพียงประการเดียว ยังไม่สนใจการยึดครองอาณานิคม แต่การแก่งแย่งตลาดการค้าระหว่างฮอลันดากับอังกฤษในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ทำให้อังกฤษเริ่มดำเนินนโยบายยึดครองดินแดนในประเทศอินเดีย เนื่องจากได้รับบทเรียนจากฮอลันดาว่า โรงค้าของตนจะตั้งอยู่ได้อย่างปลอดภัย ต่อเมื่อมีกองกำลังทหารคอยคุ้มครองมิให้ผู้อื่นครอบงวนสถานีการค้า ดังนั้นหลังจากที่อังกฤษตั้งโรงค้าของบริษัทในบางเมืองของอินเดียแล้ว อังกฤษค่อย ๆ ครอบครองดินแดนต่าง ๆ ที่ละน้อย โดยถือสาเหตุของความแตกแยกในอินเดียเข้าแทรกแซงการปกครองภายในแคว้นเหล่านั้น เมืองสำคัญที่อังกฤษครอบครองไว้ได้แก่ เมืองมัทราส บอมเบย์ และกัลกัตตา เป็นต้น

ประเทศฝรั่งเศสสนใจการค้าและการสำรวจหาอาณานิคมมาพร้อมกับประเทศอังกฤษ ในช่วงแรกฝรั่งเศสทำการสำรวจบริเวณชายฝั่งอเมริกาและคานาดา แต่การขยายตัวทางการค้าของฝรั่งเศสไม่ประสบผลสำเร็จเท่ากับอังกฤษ เนื่องจากการค้าขาดทุนและมีสงครามศาสนาภายในประเทศ ทำให้การสำรวจและการค้าต้องหยุดชะงักไปอย่างไ้ก็ตาม ฝรั่งเศสพยายามหาทางฟื้นฟูการค้าขึ้นมาใหม่ ดังเช่นในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 13 คาร์ดินัลริเชอเลอ (Richelieu) อัครมหาเสนาบดีได้สนับสนุนการเดินทางทะเลและการตั้งบริษัทพาณิชย์ เพื่อทำการค้ากับต่างประเทศ¹⁰ แต่เกิดอุปสรรคจากการสงครามอีก¹¹ ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 กอลแบร์ต (Colbert) เสนาบดีกระทรวงการคลังของฝรั่งเศสสนใจการแสวงหาอาณานิคมในโพ้นทะเล เพื่อเพิ่มความ

¹⁰ Emile Tersen, Histoire de la Colonisation Française

(Paris: Presses Universitaires de France, 1950), pp. 10-11.

¹¹ สงครามสามสิบปี.

มั่งคั่งทางเศรษฐกิจ¹² ให้แก่ฝรั่งเศส นอกจากนี้ความสำเร็จในการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ทำให้กอลแบร์ทของการตั้งบริษัทแข่งขัน¹³ ดังนั้นใน พ.ศ. 2207 กอลแบร์ทจึงกราบทูลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ให้ทรงสนับสนุนการก่อตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงเห็นชอบด้วย และพระราชทานเงินอุดหนุนเป็นจำนวน 1 ใน 5 ของเงินที่เริ่มในการลงทุน¹⁴ อาจกล่าวได้ว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสมีความมั่นคงพอสมควร เมื่อพิจารณาในแง่ที่ว่า บริษัทได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และเสนาบดี ถ้าจะเปรียบเทียบกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซึ่งเป็นเพียงบริษัทของเอกชน องค์การค้าของรัฐย่อมมีฐานะดีกว่า และได้รับประโยชน์จากการดำเนินการได้อย่างเต็มที่

บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสที่มีต้นทางการค้าอยู่ในประเทศอินเดียเป็นส่วนใหญ่ และเมื่อฟรังซัวส์ มาร์แตง (François Martin) ตั้งสถานีการค้าที่เมืองปอนดิเชอร์รี (Pondicherry) ทางฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดียใน พ.ศ.

¹²ความคิดของกอลแบร์ทนี้ มีผู้เรียกว่าลัทธิกอลแบร์ท (Colbertism) ซึ่งเหมือนกับลัทธิพาณิชย์นิยม (Mercantilism) ที่อังกฤษยึดถืออยู่ในขณะนั้น กล่าวคือ จะมุ่งอยู่ที่การส่งออกสินค้าเพิ่มขึ้น ในขณะที่เดียวกันจะลดจำนวนสินค้านำเข้า ทั้งนี้เพื่อให้ประเทศได้รับเงินตรามากขึ้น, จาก J.O. Lindsay (ed.), The New Cambridge Modern History, Vol. VII (London: Cambridge University Press, 1970), p. 29.

¹³Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, Histoire Générale du IV siècle à Nos Jours, Tome VI (Paris: Librairie Armand Colin, 1924), p. 237.

¹⁴John F. Cady, The Roots of French Imperialism in Eastern Asia (Ithaca: Cornell University Press, 1954), p. 1.

2216 (ค.ศ.1673)¹⁵ บริษัทของฝรั่งเศสก็สามารถดำเนินการค้าทางอ่าวเบงกอลมาจนถึงไทยและหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ทำการค้าแข่งกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ โดยพยายามเข้าไปมีอิทธิพลในบรรดาแว่นต่าง ๆ ของอินเดีย แต่แผนการขยายอาณานิคมและขยายการค้าของฝรั่งเศสต้องหยุดชะงักลง เนื่องจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงนำประเทศทำสงครามกับประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป¹⁶ ประกอบกับการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยในราชสำนัก มีผลทำให้เศรษฐกิจของฝรั่งเศสทรุดโทรมลงจนรัฐบาลไม่อาจให้ความสนับสนุนบริษัทอินเดียตะวันออกได้เต็มกำลัง ในขณะที่การค้าของอังกฤษ โดยเฉพาะทางประเทศอินเดียกำลังรุ่งเรืองมาก ปรากฏว่าในปลายพุทธศตวรรษที่ 23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) มูลค่าสินค้าออกที่อังกฤษส่งเข้าแคว้นเบงกอลเพิ่มขึ้นจาก 8,000 ปอนด์ มาเป็น 300,000 ปอนด์¹⁷ เมื่อบอมเบย์และเมืองมัทราสกลายเป็นศูนย์กลางการค้าในอินเดีย นอกจากนี้อังกฤษยังได้อ่านาจักรศาลในเขตของตน สามารถจัดการปกครองตนเองได้ ซึ่งการที่อังกฤษมีอิทธิพลทางการเมืองในอินเดียบางส่วนได้ นี้เนื่องมาจากราชวงศ์โมกุลเริ่มอ่อนแอลง ภายหลังจากที่พระเจ้าออรังเซ็บ (Aurangzeb) ขยายดินแดนลงมาทางภาคใต้ของอินเดีย

ในพุทธศตวรรษที่ 24 (คริสต์ศตวรรษที่ 18) มีปัจจัยที่ก่อให้เกิดการขยายตัวทางการค้าไปสู่ต่างประเทศมากขึ้น ซึ่งมีผลต่อการดำเนินนโยบายแสวงหาอาณานิคม

¹⁵ Tersen, op. cit., p. 16.

¹⁶ สงครามในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ได้แก่ สงครามเพื่อรักษาสิทธิมรดก (War of Devolution พ.ศ.2210 - 2211) สงครามกับฮอลันดา (พ.ศ.2215 - 2221) สงครามแห่งสันนิบาตออกซเบิร์ก (The War of the League of Augsburg พ.ศ.2232 - 2240) และสงครามสืบราชสมบัติสเปน (The War of the Spanish Succession พ.ศ.2245 - 2256).

¹⁷ Lyall, op. cit., p. 38.

กล่าวคือ ประมาณ พ.ศ. 2283 (ค.ศ. 1740) เป็นต้นมา ในทวีปยุโรปเกิดมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม โดยมีประเทศอังกฤษเป็นผู้นำ การปฏิวัติอุตสาหกรรมยังให้เกิดความก้าวหน้าทางด้านเทคนิค มีการใช้พลังงานเพื่อการผลิต เช่น เครื่องจักรไอน้ำ การใช้ถ่านหินเป็นเชื้อเพลิง มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่แทนที่อุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น การปฏิวัติอุตสาหกรรมเริ่มขึ้นในวงการอุตสาหกรรมทอผ้าฝ้าย¹⁸ ทำให้สามารถผลิตสินค้าสำเร็จรูปได้รวดเร็ว และมีปริมาณมากขึ้นหลายเท่าตัวจนเกิดความต้องการของตลาดภายในประเทศ เพราะฉะนั้นประเทศในยุโรป โดยเฉพาะประเทศอังกฤษจึงจำเป็นต้องแสวงหากลาค่างประเทศ เพื่อจำหน่ายสินค้าอุตสาหกรรมที่ผลิตล้นตลาด โดยมีบริษัทอินเดียตะวันออกเป็นผู้แทนจำหน่าย การหากลาค่างนอกประเทศจึงมีผลค่อนข้างมากต่อประเทศของอังกฤษและประเทศยุโรปที่กำลังพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม¹⁹ ในขณะที่เดียวกันประเทศอุตสาหกรรมจำเป็นต้องได้วัตถุดิบที่จะนำมาป้อนโรงงานอุตสาหกรรม ตลอดจนอาหารสำหรับนำมาเลี้ยงกรรมกร สินค้าที่ส่งออก ได้แก่ เสื้อผ้าสำเร็จรูป ผ่าขนสัตว์ เครื่องเหล็ก ส่วนสินค้าเข้าที่เป็นอาหารและวัตถุดิบ มี อาหารประเภทเนื้อ ขาวสาตี ขนสัตว์ และฝ้าย²⁰

ผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่กระตุ้นให้รัฐบาลอังกฤษเพิ่มความสนใจในการค้ากับประเทศทางภาคตะวันออก และต่อมาทิศทางเขาไปมีอิทธิพล

¹⁸ Clive Day, Economic Development in Europe (New York: The Macmillan Company, 1948), p. 125.

¹⁹ Victor Purcell, South and East Asia Since 1800 (London: Cambridge University Press, 1965), p. 17.

²⁰ C.W. Crawley (ed.), The New Cambridge Modern History, Vol., IX (London: Cambridge University Press, 1969), pp. 45-46.

อยู่ในดินแดนที่ตนทำการค้าขายควย เนื่องจากดินแดนเหล่านั้นนอกจากจะเป็นตลาดใหญ่ ซึ่งให้ประโยชน์ต่อการค้าแล้ว ยังมีแหล่งวัตถุดิบที่ประเทศอุตสาหกรรมต้องการ เช่น ประเทศอินเดีย จะเป็นแหล่งสำคัญในการนำฝ้ายดิบไปโรงงานอุตสาหกรรมของอังกฤษ และเมื่ออังกฤษครอบครองอินเดียแล้ว ก็ขยายตัวเข้ามาทำการค้ากับประเทศพม่า แต่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของพม่านอกจากไม้สัก²¹ เพื่อใช้ในการต่อเรือ

ความต้องการค้าขายกับประเทศจีนซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกล และลำบากในการเดินทางติดต่อ ทำให้อังกฤษต้องการโคสตันสำหรับพักเรือสินค้าเพื่อเติมน้ำมันหรือซ่อมแซมเรือ สถานีดังกล่าวจะตั้งอยู่ในเส้นทางที่จะไปสู่ประเทศจีน ประเทศอังกฤษจึงสนใจดินแดนในช่องแคบมะละกา เนื่องจากมีทำเลที่เหมาะสมและจะสามารถปรับให้เป็นศูนย์กลางการค้าได้ อังกฤษได้ดำเนินการจนได้ครอบครองดินแดนแถบนี้ตามลำดับคือ²²

พ.ศ. 2329 (ค.ศ. 1786) เซาเกาะปีนังจากสุลต่านไทรบุรี

พ.ศ. 2338 (ค.ศ. 1795) ยึดครองเมืองมะละกา

พ.ศ. 2343 (ค.ศ. 1800) โคแควนพรอวินส์ เวลเสสตี

พ.ศ. 2362 (ค.ศ. 1819) โคเกาะสิงคโปร์

นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2367 (ค.ศ. 1824) อังกฤษยังได้ทำสนธิสัญญากับฮอลันดา แบ่งเขตอิทธิพล และเขตยึดครองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้²³ ทำให้บริติชอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีอำนาจสูงสุดในแหลมมลายูแต่เพียงชาติเดียว

²¹ J.S. Furnivall, Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India (Cambridge, 1948) p.279.

²² Cady, Southeast Asia, p. 304.

²³ David Joel Steinberg (ed.), In Search of Southeast Asia (New York: Praeger Publishers, 1971), p. 137.

จะเห็นได้ว่า ภายหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม อังกฤษเจริญรุดหน้าฝรั่งเศส ทั้งทางด้านการค้าและการขยายอาณานิคมในทวีปเอเชีย สาเหตุที่ฝรั่งเศสไม่สามารถแข่งขันให้ทัดเทียมอังกฤษ มีสาเหตุเป็นเพราะฝรั่งเศสไม่สนใจในด้านนี้ แต่เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจของฝรั่งเศสยังคงขึ้นอยู่กับการค้า²⁴ ถึงแม้ว่าเทคนิคในด้านการอุตสาหกรรมภายในประเทศจะมีการพัฒนาให้เจริญขึ้น แต่ก็แทบจะไม่พบโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ดังที่มีอยู่มากมายในประเทศอังกฤษ ทั้งนี้เนื่องด้วยวงการอุตสาหกรรมในฝรั่งเศสยังคงรวมอยู่ในระบบกิลด์หรือระบบสมาคม (Guild System)²⁵ แบบมัธยมสมัยตอนปลาย ทำให้กิจการอุตสาหกรรมก้าวหน้าช้ากว่าอังกฤษ นอกจากนี้ชนชั้นกลางชาวฝรั่งเศสในสมัยนั้นปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงฐานะทางสังคมของตนมากกว่าการเปลี่ยนแปลงฐานะทางเศรษฐกิจ²⁶ คนเหล่านี้จึงไม่สนใจการค้าและการอุตสาหกรรมอย่างจริงจัง สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ฝรั่งเศสต้องลดการขยายตัวในทวีปเอเชีย คือการที่ฝรั่งเศสต้องทำสงครามหลายครั้ง เช่น สงครามสืบราชสมบัติออสเตรีย (The War of Austrian Succession พ.ศ. 2283 - 2291) และสงครามเจ็ดปี (Seven Years' War พ.ศ. 2299 - 2306) ผลของสงครามแต่ละครั้ง ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสงครามเจ็ดปี ฝรั่งเศสต้องสูญเสียอาณานิคมเกือบทั้งหมด และเสียอำนาจทางทะเลให้แก่อังกฤษ ยังผลให้อังกฤษมีอำนาจควบคุมการค้าในทวีปเอเชียอย่างเห็นได้ชัด

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้การค้าจากทวีปยุโรปมาสู่ทวีปเอเชียเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว คือการเปิดคลองสุเอซ เมื่อ พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869)²⁷ มีผลให้

²⁴ Lindsay, op. cit., p. 237.

²⁵ Ibid., p. 239.

²⁶ Ibid.

²⁷ วิศวกรผู้ขุดคลองสุเอซ คือ นายเฟอร์ดินานด์ เลอ เล็สเซปส์ (Ferninand de Lesseps) ชาวฝรั่งเศส, จาก Purcell, op. cit., p. 44.

ประเทศในทวีปยุโรปสามารถติดต่อกับตะวันออกไกลได้สะดวกรวดเร็วกว่าเดิมเป็น เวลาหลายสัปดาห์ เพราะไม่ต้องเสียเวลาเดินเรืออ้อมแหลมกู๊ดโฮปทางคานชายฝั่ง ภาควิชาของทวีปแอฟริกาอีกต่อไป แต่จะเดินทางลัดจากทวีปยุโรปมาสู่ทวีปเอเชียได้โดยตรง เมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้น ผลผลิตจากทวีปยุโรปและประเทศพื้นเมืองในทวีปเอเชีย ต่างมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันเป็นจำนวนมากขึ้น และเมื่ออังกฤษสามารถตั้งมั่นอยู่ใน อินเดีย พม่า และมลายู ซึ่งอยู่ในเส้นทางมหาสมุทรอินเดีย ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศเหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศเมืองแม่อีกเป็นทวีคูณ

ทางการเมือง

แต่เดิมมาประเทศที่เป็นเจ้าทะเลในสมัยการสำรวจทางทะเล ได้แก่ ประเทศโปรตุเกส และสเปน เมื่อสเปนรวมโปรตุเกสเข้าด้วยกัน อำนาจทางทะเลของสเปนก็สูงขึ้น เนื่องจากมีดินแดนที่อยู่ติดชายฝั่งมหาสมุทร สเปนได้จับจองอาณานิคมอยู่ทางแถบทวีปอเมริกากลางและใต้และในประเทศฟิลิปปินส์ แต่หลังจากที่กองทัพเรือของอังกฤษมีชัยชนะกองเรือหิม่าอาร์มาดาของสเปนได้ เมื่อ พ.ศ. 2131 ประเทศอังกฤษก็ครองอำนาจทางทะเล ประเทศอังกฤษมีข้อได้เปรียบประเทศยุโรปอื่น ๆ ตรงสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นเกาะ ทำให้อังกฤษสามารถทะนุบำรุงกิจการกองทัพเรือให้มีประสิทธิภาพ จนนำหน้าประเทศทั้งหลายในการเดินเรือและการแสวงหาอาณานิคม²⁸ ซึ่งความเป็นมหาอำนาจทางทะเลจะช่วยคุ้มครองความปลอดภัยในการเดินเรือของพ่อค้ามิให้ถูกประเทศอื่นรบกวน

การแสวงหาอาณานิคม เพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองของอังกฤษและฝรั่งเศส อาจกล่าวได้ว่า มีความเกี่ยวข้องกับจุดประสงค์ทางการค้าและต้องพึ่งพาอาศัยกัน จนบางครั้งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องจากความสำเร็จทางการค้าจำเป็นต้องอาศัยนโยบายทางการเมืองมาสนับสนุน และความรุ่งโรจน์ทางการค้าเป็นเครื่องค้ำจุน

ทางการเมืองจึงต้องอาศัยความสำเร็

²⁸ G.M. Trevelyan, A Shortened History of England (London: Pelican Books, 1967), p. 246.

ในพุทธศตวรรษที่ 23 ประเทศฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เริ่มมีบทบาททางด้านการค้าในทวีปเอเชีย ประเทศเหล่านี้เห็นความจำเป็นที่จะต้องเข้าแทรกแซงในกิจการภายในของแคว้นต่าง ๆ ที่ตนเข้าไปตั้งสถานค้าขาย ด้วยการใช้อำนาจทางการเมืองและทางการทหาร เพื่อสร้างความเป็นระเบียบ ความปลอดภัยในการติดต่อค้าขายกับชาวพื้นเมือง และเพื่อความสำเร็วจนการค้า²⁹ ในการเข้าแทรกแซงนี้ อังกฤษหาทางรวบรวมแคว้นต่าง ๆ ในอินเดียให้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของตน โดยอาศัยข้ออ้างในเรื่องความไม่สงบภายในแคว้นเป็นเครื่องมือ³⁰

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 24 ประเทศฝรั่งเศสมีความทะเยอทะยานต้องการขยายอาณาเขตเพื่อหาพรมแดนธรรมชาติในทวีปยุโรป จนต้องเข้าสู่สงครามกับประเทศในยุโรปหลายครั้ง ซึ่งสภาพการเมืองในประเทศฝรั่งเศสไม่อาจส่งเสริมให้ฝรั่งเศสขึ้นมาเป็นมหาอำนาจทางทะเลที่มีอาณานิคมมากได้ ฝรั่งเศสพยายามปรับปรุงฐานะของตนให้เป็นมหาอำนาจทางทะเลเพื่อจุดประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจ การแสวงหาอาณานิคมของฝรั่งเศสรุ่งเรืองสูงสุดในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 หลังจากที่โปรดให้ตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2307 แต่ฝรั่งเศสต้องประสบปัญหาภายในประเทศ อันเนื่องมาจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงเพิกถอนพระราชกฤษฎีกาแห่งเมืองนองต์ (Edict of Nantes) โดยทรงกดขี่เข้มแข็งพวกโปรแตสแตนต์ชาวฝรั่งเศส ที่เรียกว่าพวกฮิวเกอโนต์ (Huguenots) ทำให้เกิดความปั่นป่วนขึ้น ปรากฏว่ามีพวกฮิวเกอโนต์เป็นจำนวนมากหลบหนีไปอยู่ต่างประเทศ เช่น อังกฤษ สวิตเซอร์แลนด์ และเยอรมัน³¹ ทำให้ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายเสียประโยชน์ เพราะพวกฮิวเกอโนต์นอกจากจะเป็นช่างฝีมือที่ชำนาญแล้ว ยังเป็นนักการค้าและนักเดินเรือทะเล ซึ่งอาจช่วยให้ฝรั่งเศสเป็นใหญ่ทางทะเลได้

²⁹Lindsay, op. cit., p. 192.

³⁰Furnivall, op. cit., p. 280.

³¹Lavisse, op. cit., p. 301.

ความสำเร็จทางด้านการค้าและการหาอาณานิคมของอังกฤษ ทำให้ฝรั่งเศส กลายเป็นคู่แข่งที่สำคัญของอังกฤษ ในการแข่งขันความเป็นใหญ่ในอินเดียนั้น อาณานิคมใน ความหมายของฝรั่งเศส หมายถึงการสร้าง "เขตอิทธิพล"³² ของตนในดินแดนต่าง ๆ เพื่อกันทำให้ฝรั่งเศสได้ทำการบุกขาดตลาด ตลอดจนผลิตผลจากอาณานิคมแต่เพียงผู้เดียว นอกจากนี้การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสยังมีวัตถุประสงค์เพื่อทำให้เกิดดุลแห่งอำนาจ ในภาคพื้นทวีปยุโรป³³ กล่าวคือ ความนโยบายต่างประเทศที่ประเทศฝรั่งเศสดำเนิน การอยู่ในขณะนั้น ฝรั่งเศสพยายามป้องกันมิให้ชาติหนึ่งชาติใดได้เป็นมหาอำนาจ เพราะ ประเทศที่เป็นมหาอำนาจจะมีแสนยานุภาพทางนาวิกโยธินไม่มีผู้ใดต้านทานได้ อีกประการ หนึ่งการมีอาณานิคมจะทำให้ประเทศฝรั่งเศสได้เขยิบฐานะเป็นประเทศมหาอำนาจทัด เทียมกับชาติอื่น ๆ ซึ่งจะต้องมีกองทัพเรือเป็นเครื่องค้ำจุน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ใน ขณะที่ฝรั่งเศสพยายามลดอำนาจประเทศอื่น ฝรั่งเศสกลับดำเนินการเพื่อเพิ่มอำนาจ ให้แก่ตนเอง

แนวโน้มในนโยบายต่างประเทศของยุโรปในพุทธศตวรรษที่ 23 ประเทศมหา- อำนาจต่างพยายามรักษาและถ่วงดุลอำนาจในยุโรปซึ่งกันและกัน ดังเช่นในสมัยสงคราม สิบราชสมบัตินั้น ประเทศอังกฤษและฮอลันดาเป็นพันธมิตรกับออสเตรีย ทำสงครามกับ ประเทศสเปนและฝรั่งเศส เนื่องจากเกรงว่าถ้าฝรั่งเศสมีอิทธิพลเหนือสเปน ฝรั่งเศส ซึ่งมีนโยบายขยายอาณานิคมอยู่แล้ว จะขึ้นมาเป็นอำนาจทางทะเล และเข้มแข็งพอที่จะทำ ลายการค้าของฮอลันดาและอังกฤษในดินแดนโพ้นทะเลได้

³² Stephen H. Roberts, The History of French Colonial Policy 1870-1925 (London: Frank Cass, 1963), p. 16.

³³ Kenneth Perry London, "Thailand's Querrel with France in Perspective," The Far Eastern Quarterley, Vol., I, No. I (November, 1941), p. 25.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 อังกฤษและฮอลันดา เคยแก่งแย่งผลประโยชน์ทางการค้าในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก แต่ในสมัยของการถ่วงดุลอำนาจในพุทธศตวรรษที่ 24 อังกฤษมักทำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับฮอลันดาในยุโรป เพื่อลดอำนาจของฝรั่งเศส ทั้งนี้ควมนโยบายอันชาญฉลาดของอังกฤษ คือ อังกฤษทราบดีว่าประเทศฝรั่งเศสเป็นคู่แข่งที่สำคัญของตนในการหาอาณานิคมในอินเดีย อังกฤษจึงต้องพยายามสะกิดกันฝรั่งเศสในทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้ฝรั่งเศสมีฐานะเป็นประเทศมหาอำนาจในยุโรป เพราะความเป็นมหาอำนาจจะมีผลต่อการแสวงหาอาณานิคมและการค้าในดินแดนโพ้นทะเล ถ้าหากฝรั่งเศสกับอังกฤษเป็นพันธมิตรกันต่อต้านฮอลันดา เมื่อฮอลันดาหมดอำนาจลง ฝรั่งเศสจะถือโอกาสเข้ามาแทนที่ในทวีปเอเชีย ซึ่งไม่ก่อประโยชน์ให้แก่อังกฤษเลย แต่กลับก่อระวิงภัยที่จะเกิดจากฝรั่งเศส ในทางตรงกันข้ามหากอังกฤษร่วมมือกับฮอลันดาต่อต้านฝรั่งเศส อังกฤษจะยังคงรักษาที่มั่นของตนในอินเดียได้ เนื่องจากฮอลันดาสนใจแต่ทางหมู่เกาะอินเดียตะวันออก นอกจากนี้จะทำให้ฝรั่งเศสอ่อนกำลังลงของยุคิแผนการขยายอาณานิคม³⁴ และในขณะที่ฝรั่งเศสต้องพัวพันอยู่กับการรบในทวีปยุโรป อังกฤษจะส่งกองทัพเรือไปทำลายอำนาจทางการค้าและทางทะเลของฝรั่งเศสในอาณานิคม ดังเช่นในสงครามสืบราชสมบัติออสเตรียและในสงครามเจ็ทปี³⁵ จะพบว่ามีการสู้รบระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสในอาณานิคมรวมทั้งที่อินเดีย ผลของสงครามปรากฏว่าอังกฤษได้รับชัยชนะ ได้ครองความเป็นใหญ่ในทางนาวิและในประเทศอินเดีย ความพ่ายแพ้ในสงคราม ทำให้ฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 15 มุ่งแต่การแก้แค้นอังกฤษเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จาก การเข้าแทรกแซงในสงครามกือิสราฟอเมริกา ซึ่งทำให้ฝรั่งเศสถูเกียรติภูมิกลดต่ำลงมาได้บ้างจากสนธิสัญญาที่ลงนามใน พ.ศ. 2326

³⁴ Lyall, op. cit., pp. 33-37.

³⁵ Lindsay, op. cit., pp. 210-213.

(ค.ศ. 1783) ในเวลาเดียวกันนั้น ฝรั่งเศสคิดที่จะหาอาณานิคมแห่งใหม่มาชดเชยกับที่
 ใ้สูญเสียบไป โดยหันความสนใจมาที่ประเทศชวโนในคาบสมุทรอินโดจีน ดังนั้นใน พ.ศ.
 2328 (ค.ศ. 1785) เมื่อบาทหลวงบิชอปพระราชคณะแห่งอาครัง (Bishop of
 Adran) ได้เจรจาขอให้รัฐบาลฝรั่งเศสช่วยเหลือองเชียงสือในการปราบปรามกบฏไค-
 เอิน ฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 จึงยินดีทำสนธิสัญญาให้ความช่วยเหลือทางทหาร
 และการปฏิบัติฝรั่งเศสและการสงครามในทวีปยุโรปทำให้ฝรั่งเศสต้องละทิ้งความสนใจใน
 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง

ในขณะเดียวกัน อังกฤษดำเนินการขยายตัวในประเทศอินเดียต่อไป ด้วยการ
 ทำให้แคว้นต่าง ๆ พึ่งพาตัวเองไม่ได้ทั้งทางด้านการเศรษฐกิจและการเมือง โดยที่อังกฤษ
 จะชักชวนเจ้าผู้ครองแคว้นให้เข้ามาเป็น "พันธมิตรที่รับเงินอุดหนุน" (Subsidiary
 Alliances)³⁶ กับอังกฤษ จนในที่สุดแคว้นเหล่านี้ค่อย ๆ ถูกผนวกเป็นอาณานิคมของ
 อังกฤษ

เมื่อสงครามโปเลียนสิ้นสุดลง ใน พ.ศ. 2358 (ค.ศ. 1815) โดยฝรั่งเศส
 เป็นฝ่ายพ่ายแพ้และเสียอำนาจทางทะเล อังกฤษยังเกรงว่าฝรั่งเศสจะฟื้นฟูอำนาจของ
 ตนในทวีปเอเชียใหม่ เนื่องจากสนธิสัญญาปารีส (พ.ศ. 2357) ฝรั่งเศสยังคงได้
 ครอบครองแคว้น 5 แคว้น ในอินเดีย ซึ่งฝรั่งเศสเคยยึดครองมาก่อน³⁷ อังกฤษจึงรีบ
 ขยายอาณานิคมอย่างไม่หยุดยั้งในอินเดียและตั้งการรุมทึ้งหาพันธมิตร ด้วยเหตุนี้ฮอลันดา
 จึงได้รับการชักชวนจากอังกฤษให้กลับเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกครั้งหนึ่งหลัง
 จากที่ฮอลันดาหมดอำนาจไปในระหว่างสงครามโปเลียน อังกฤษได้จัดการให้ฮอลันดา

³⁶ Purcell, *op. cit.*, p. 137.

³⁷ Crawley, *op. cit.*, p. 70., แคว้นทั้งห้า ได้แก่ มาเฮ (Mahe),
 การ์กัล (Karikal), ปอนดิเชอร์รี่ (Pondicherry), จันทรนคร (Chandernagor),
 และยาโนน (Yanaon).

คอยถ่วงดุลอำนาจฝรั่งเศสและให้ตนเองมีอำนาจสูงสุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วย
การทำสนธิสัญญาเป็นทางการกับฮอลันดา ใน พ.ศ. 2367 ใจความของสนธิสัญญา อังกฤษ
รับรองผลประโยชน์ของฮอลันดาในเกาะสุมาตราและเกาะทางทิศใต้ของสิงคโปร์ ส่วน
ฮอลันดาให้สัญญาว่าจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับแหลมมลายู³⁸ ทั้งนี้จากช่วงนี้เป็นต้นไป อังกฤษ
จึงมีอิทธิพลและมีอาณานิคมมากที่สุด ในเอเชีย ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการดำเนิน
นโยบายทางการเมือง

ทางการเมืองศาสนา

นโยบายการขยายอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกในทวีปเอเชีย
นอกจากจะมีสาเหตุทางการเมืองและการเมืองแล้ว ยังมีแรงบันดาลใจทางการเมืองศาสนา
แต่เป็นลักษณะที่ตรงกันข้ามกับการตั้งอาณานิคมใหม่ในทวีปอเมริกาเหนือ เพราะว่าชาว
ยุโรปที่อพยพไปอยู่ในอเมริกาและคานาคาสวนหนึ่งมีสาเหตุมาจากความคับแค้นใจทาง
ศาสนาในทวีปยุโรป ผู้ที่ศรัทธาในศาสนาคริสต์จึงละทิ้งบ้านเมือง
ไปอยู่ในดินแดนที่มีเสรีภาพทางศาสนา ส่วนอาณานิคมในทวีปเอเชียมิใช่เป็นการอพยพไป
ตั้งหลักแหล่งใหม่ หากแต่เป็นการออกไปเผยแพร่ศาสนาให้แก่ชาวพื้นเมืองที่ยังล้า
หลัง ซึ่งงานทางการเมืองศาสนานี้ชาวตะวันตกในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถือว่าเป็นภาระ
ของชาวผิวขาว (white man's burden)³⁹ ที่จะต้อนำอารยธรรมและความเจริญ
มาสู่ประชาชนส่วนต่าง ๆ ของโลก โดยการทำให้ชาวพื้นเมืองหันมานับถือศาสนาคริสต์

การหาอาณานิคมเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองศาสนานี้ แม้ว่าจะได้รับความสำเร็จ
น้อย แต่ก็ยังเป็นนโยบายหลักอันหนึ่งของประเทศฝรั่งเศส โดยเฉพาะในรัชกาลพระเจ้า-

³⁸ Steinberg, op. cit., p. 137.

³⁹ เป็นคำกล่าวของ นายรัคยาร์ด คีปลิง (Rudyard Kipling) จาก John
L. Stipp, et al., The Rise and Development of Western Civiliza-
tion, Vol. II (London: John Wiley & Sons, Inc., 1972), pp.454-455.

หลุยส์ที่ 14 พระองค์ทรงยึดมั่นในคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ทรงสนับสนุนกิจการของคณะสอนศาสนา ชาวฝรั่งเศสโดยโปรคให้ตั้งสมาคมสอนศาสนาต่างประเทศ (Société des Missions Etrangères) ใน พ.ศ. 2206 (ค.ศ. 1663)⁴⁰ สมาคมดังกล่าวเข้ามามีบทบาทในซีกโลกภาคตะวันออก ตลอดรัชกาลนี้ พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงพยายามสร้างเขตอิทธิพลของคณะสอนศาสนาออกไปจากการสร้างอิทธิพลทางการค้า แต่ผลสำเร็จในการดำเนินการทางศาสนาไม่ค่อยยาวนาน เนื่องจากฝรั่งเศสต้องทำสงครามบ่อยครั้ง อย่างไรก็ตาม สาเหตุทางด้านศาสนานี้ทำให้ฝรั่งเศสได้ครอบครองประเทศญวนในเวลาต่อมา

การสร้างอำนาจของประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสในประเทศไทย พม่า และญวน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะเริ่มต้นของการแสวงหาอาณานิคม ประเทศมหาอำนาจตะวันตกมุ่งความสนใจไปยังดินแดนที่อยู่ชายฝั่งติดกับมหาสมุทรเป็นอันดับแรก ด้วยเหตุว่านอกจากจะเป็นสถานที่ ๆ จะไปมาติดต่อได้สะดวกแล้ว ยังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและตลาดการค้าที่สำคัญอีกด้วย ดังเช่น ดินแดนทางชายฝั่งมหาสมุทรอินเดีย แหลมมลายู หมู่เกาะอินเดียตะวันออก ไปจนถึงชายฝั่งประเทศจีน ต่อมาก็ค่อย ๆ ขยายการติดต่อมายังดินแดนไกลเคียง ซึ่งอยู่ถัดเข้ามาในแผ่นดิน (inland) อันได้แก่ พม่า ไทย และ ญวน ประเทศที่เข้ามามีบทบาทในดินแดนแถบนี้มากที่สุด คือ ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส การแข่งขันความเป็นมหาอำนาจของอังกฤษและฝรั่งเศสในทวีปยุโรปในพุทธศตวรรษที่ 24 (คริสต์ศตวรรษที่ 18) ทำให้ทั้งสองประเทศพยายามแสวงหาอาณานิคมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อความอยู่รอดของประเทศในทวีปเอเชียด้วย

⁴⁰ Cady, The Roots of French Imperialism in Eastern Asia,

อิทธิพลของประเทศไทยอังกฤษและฝรั่งเศสในประเทศไทย

ประเทศตะวันตกเดินทางเข้ามาในประเทศไทยเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนั้นปรากฏว่ามีอยู่หลายประเทศ อาทิเช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส โดยเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าและทางการเผยแพร่วิสัยศาสนา ต่อมาก็เพิ่มบทบาททางด้านการเมือง ในบรรดาประเทศทั้งหลาย ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลทางด้านการเมืองต่อราชสำนักอยุธยาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อันเนื่องมาจากพระราชประสงค์ของพระองค์ที่จะแสวงหาประเทศมหาอำนาจเป็นพันธมิตร เพื่อถ่วงดุลอำนาจของชาติฮอลันดา ซึ่งได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตและได้อำนาจการค้าผูกขาดหนึ่งสัทวไนไทยตามสนธิสัญญา พ.ศ. 2207⁴¹ สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสทรงดำเนินความสัมพันธ์ทางไมตรีต่อกัน แต่ฝรั่งเศสมีแผนการที่จะเข้ามามีอิทธิพลเหนือไทย โดยส่งกองทหารจำนวน 636 คน มาประจำอยู่ที่เมืองบางกอกและเมืองมะริด ใน พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687)⁴² ทำให้ขุนนางไทยที่ไม่ต้องการให้ฝรั่งเศสมีอำนาจเหนือไทย รวมมือกันกำจัดชาวฝรั่งเศสให้ออกไปจากประเทศ เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ไทยมิได้ติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่างเป็นทางการอีกจนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

⁴¹ ขจร สุขพานิช, ออกญาวิไชยเณทร์และการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (พระนคร: สำนักพิมพ์ภาวนา, 2506), หน้า 171. และ สมจิต อนุมานราชชน, การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509), หน้า 26-27.

⁴² สมจิต อนุมานราชชน, เรื่องเดิม, หน้า 121. ในจำนวน 636 คน ที่ส่งเรือจากประเทศฝรั่งเศสมาถึงประเทศไทยเพียง 492 คนเท่านั้น.

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อังกฤษโดย มาร์ควิส เฮสติงส์ ผู้สำเร็จราชการอินเดียต้องการติดต่อทางการค้ากับไทย จึงส่งนายจอห์น ครอบเฟิร์ต เป็นทูตเข้ามาไทย ใน พ.ศ. 2365 (ค.ศ. 1822) นับเป็นครั้งแรกที่อังกฤษติดต่อกับไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกเหนือจากการเจรจาทางการค้า อังกฤษยังต้องการเจรจากับไทยเกี่ยวกับรัฐไทรบุรี ให้เป็นที่ตกลงกัน

สำหรับเรื่องหัวเมืองมลายู ในขณะนั้นไทยพิจารณาว่าตนเป็นเจ้าของประเทศราชในบางรัฐอยู่ หลังจากที่ยังอังกฤษได้ครอบครองเกาะปีนังและแคว้นพรอวินส์ เวลเลสลีย์ เมื่อ พ.ศ. 2329 และ พ.ศ. 2343 ตามลำดับแล้ว อังกฤษมีความสนใจดินแดนในรัฐมลายู และต้องการสร้างอิทธิพลของตนในแถบนี้ให้มั่นคง เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าซึ่งนับวันจะทวีมากขึ้น ดังนั้นใน พ.ศ. 2364 (ค.ศ. 1821) เมื่อเจ้าพระยามนทรฯ ยกกองทัพลงไปที่รัฐไทรบุรี จนกระทั่งเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ต้องหลบหนีไปอาศัยอยู่ที่เกาะปีนัง อังกฤษเกรงว่าการยึดครองรัฐไทรบุรีของไทยจะมีผลกระทบต่อการจัดซื้อหาเสบียงอาหารของเมืองปีนัง⁴³ จึงต้องการยับยั้งการแทรกแซงของไทย อังกฤษถือโอกาสเจรจาเรื่องการค้าได้รับการปฏิบัติอย่างไม่ยุติธรรมต่อพ่อค้าชาวอังกฤษของรัฐบาลไทย ดังนั้นใน พ.ศ. 2365 มาร์ควิส เฮสติงส์ มอบหมายให้ นายจอห์น ครอบเฟิร์ต เป็นทูตมาเจรจาขอให้สุลต่านไทรบุรีไต่กลับไปยังกรุงรัตนโกสินทร์ตามเดิม ซึ่งเท่ากับอังกฤษพยายามยกรัฐไทรบุรีให้มีฐานะเป็นรัฐอิสระ ทั้งนี้เนื่องจากในทัศนะของประเทศอังกฤษถือว่าการที่รัฐไทรบุรีมอบคนไม่เงิน คนไม่ทอง และเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไทย ไม่ได้หมายความว่ารัฐไทรบุรีตกเป็นเมืองประเทศราชของไทย⁴⁴ แต่การเจรจาในเรื่อง

⁴³L.A. Mills, British Malaya 1824-67 (London: Oxford University Press, 1966), p. 131.

⁴⁴Hall, A History of South-East Asia, pp. 473-474.

นี้ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะฝ่ายไทยต้องการให้สุลต่านไทรบุรีมาเจรจาด้วยตนเองมากกว่า การเจรจาเกี่ยวกับการค้าได้รับผลในทำนองเดียวกัน ครอเฟิร์ดไม่สามารถเจรจาให้ไทย ยอมผ่อนผันข้อจำกัดบางประการได้ แต่ผลทางอ้อมประการหนึ่งที่อังกฤษได้รับ คือ ไทย ยอมรับว่าเกาะปีนังเป็นของอังกฤษ⁴⁵ อย่างไรก็ตาม ก็มีเรือสินค้าอังกฤษเดินทางมาค้า ขายเป็นไทยอยู่บ้าง

เมื่ออังกฤษทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2367 (ค.ศ. 1824) อังกฤษต้องการให้ไทยเข้าร่วมสงครามกับพม่าด้วย โดยเสนอว่าจะยกแคว้นตะนาวศรีให้ แก่ไทย⁴⁶ แต่ไทยมีความสงสัยในเจตนาของอังกฤษว่าจะขอแลกกับผลประโยชน์ของ ไทยในรัฐมลายู ซึ่งความระแวงของไทยนับว่ามีน้ำหนักอยู่ไม่น้อยว่าอังกฤษคำนึงถึงผล ประโยชน์ของตนมากกว่า ดังจะเห็นได้ว่าในปีเดียวกันนั้น อังกฤษได้ทำสนธิสัญญากับ ฮอลันดาเพื่อแบ่งเขตอิทธิพลในแหลมมลายูและหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก ไทยจึงไม่เข้า ร่วมในสงครามครั้งนี้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากอังกฤษมีความประสงค์จะไต่ไทยเป็น พันมิตร ใน พ.ศ. 2368 (ค.ศ. 1825) ลอร์ดแอมเฮิร์ส ผู้สำเร็จราชการอินเดีย จึง ส่ง ร้อยเอก เฮนรี เบอริ่ง มาเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์กับ ไทย เพื่อยืนยันต่อไปว่าชัยชนะของอังกฤษในการสงครามกับพม่า กับการไต่แคว้นตะนาว- ศรี ไม่ได้ถือว่าเป็นการคุกคามไทย และบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษไม่มีความตั้งใจ ที่จะขยายอิทธิพลของตนเหนือแหลมมลายู⁴⁷ จากสนธิสัญญาเบอริ่งที่ทำขึ้นระหว่างไทย กับอังกฤษ อังกฤษได้รับรองอำนาจอของไทยเหนือรัฐไทรบุรี และอังกฤษสามารถทำให้

⁴⁵Mills, op. cit., p. 134.

⁴⁶Fred W. Riggs, Thailand: The Modernization of a Bureaucra-
tic Polity (Honolulu: East-West Centre Press), p. 25.

⁴⁷Hall, A History of South-East Asia, p. 486.

ไทยรับรองเอกราชของรัฐประและสลึงงตามความปรารถนาของอังกฤษ⁴⁸

ความสำเร็จของอังกฤษในการเจรจาทำสนธิสัญญากับไทยในครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่ามีส่วนมาจากความกลัวของฝ่ายไทย ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงเวลาที่เบอร์นีเข้ามาไทย อังกฤษมีชัยชนะต่อพม่าและไต่ยึดแคว้นยะไซ ตะนาวศรี และอัสสัมไปแล้ว แสนยาภาพของกองทัพอังกฤษจึงทำให้ไทยเกรงว่าอังกฤษอาจถล่มไทยให้ไทย หากไทยไม่ยอมตกลงควย

สนธิสัญญาเบอร์นี ที่ว่าด้วยการพาณิชย์นั้น กำหนดให้อังกฤษได้รับอนุญาตให้ซื้อขายสินค้าในไทยได้อย่างเสรี โดยไม่ต้องชักขวาง ยกเว้นแต่ชาวซึ่งไม่ได้รับอนุญาตให้นำออกต่างประเทศ ไทยจะเรียกเก็บภาษีปากเรือจากอังกฤษในอัตราอาละ 1,500 - 1,700 บาท และยกเลิกการเก็บภาษีอย่างอื่น⁴⁹ ในเวลาต่อมาเมื่ออังกฤษทำสงครามชนะจีน ไต่ยึดครองเกาะฮ่องกงและได้รับสิทธิพิเศษทาง ๆ มากมายในประเทศจีน อังกฤษจึงต้องการแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีกับไทยเสียใหม่ เพื่อให้อังกฤษได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ในขณะที่เดียวกันทางหอการค้าเมืองสิงคโปร์ ไต่ยื่นบันทึกถึงผู้สำเร็จราชการอินเดียน เสนอให้อังกฤษพิจารณาขอตกลงกับไทยใหม่ โดยแก้ไขสนธิสัญญาให้เหมือนกับที่อังกฤษได้ทำกับประเทศจีน ซึ่งอาจทำให้อังกฤษได้รับประโยชน์จากการค้ามากขึ้น อาทิ เช่น การยกเลิกภาษีปากเรือ เปลี่ยนมาใช้ระบบภาษีสินค้าขาเข้า ภาษีสินค้าขาออกแทนเสรีภาพในการค้าระหว่างพ่อค้าชาวอังกฤษและชาวไทยโดยไม่มีข้อยกเว้นการเลิกห้ามส่งชาวออกนอกประเทศ และการมีกงสุลอังกฤษคอยให้ความคุ้มครองชาวอังกฤษในไทย⁵⁰ ซึ่งถ้าสามารถทำเช่นนี้ได้ จะทำให้การค้ากับไทยเจริญรุ่งเรืองขึ้น ดังนั้นใน พ.ศ. 2393

⁴⁸Tate, op. cit., p. 505.

⁴⁹จากสนธิสัญญาทางพาณิชย์ มาตราที่ 1.

⁵⁰Straits Times (Tuesday 29 August, 1854), p. 6.

(ค.ศ. 1850) รัฐบาลอังกฤษจึงส่ง เซอร์ เจมส์ บรุก เข้ามาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

ความล้มเหลวของ เซอร์ เจมส์ บรุก มีผลให้อังกฤษแสดงท่าทีไม่เป็นมิตรต่อไทย รัฐบาลอังกฤษมีคำสั่งให้บรุกกลับมาเมืองไทยอีกพร้อมด้วยเรือรบอังกฤษจากประเทศจีน เพื่อใช้กำลังบีบบังคับให้ไทยยอมรับแก้ไขหนังสือสัญญา ดังที่บรุกได้เขียนจดหมายเสนอแนะไปถึงลอร์ดพาลเมอร์สตัน (Palmerston) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2393 ว่า "...ถ้าขอเรียกร้องที่ยุติธรรมเหล่านี้ได้รับการปฏิเสธอย่างแน่วแน่ ควรแสดงกำลังในทันทีทันใด เพื่อบังคับไทยโดยการทำลายสิ่งป้องกันทางแม่น้ำให้รวดเร็ว ซึ่งจะทำให้เราได้เป็นเจ้าของราชธานี..."⁵¹

เมื่อพิจารณาคู่เหตุการณ์แวดล้อมในขณะนั้น จะเห็นว่าอังกฤษสามารถกระทำการดังกล่าวได้ เนื่องจากอำนาจของอังกฤษแผ่ขยายอยู่ในทุก ๆ ส่วนของทวีปเอเชียอย่างที่ไม่มียุทธศาสตร์วันตกชาติใดแข่งขันด้วย เมื่อใดก็ตามที่อังกฤษดำเนินมาตรการทางทหาร อังกฤษจะประสบผลคามความประสงค์ของตนทุกครั้งไป ไม่ว่าจะในประเทศจีนหรือในพม่าภาคใด แต่แล้วอังกฤษระงับคำสั่งที่เกี่ยวกับไทยเสีย เมื่อทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใน พ.ศ. 2394

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่ยอมรับในหมู่ชาวต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าชาวอังกฤษที่เมืองสิงคโปร์ ซึ่งแต่เดิมมาเคยร้องเรียนต่อรัฐบาลอังกฤษขอให้แก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี ครั้นเมื่อสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวอังกฤษมีความหวังว่าอุปสรรคจากการค้ากับไทยจะหมดไป ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์ที่เมืองสิงคโปร์ว่า

⁵¹ M.L. Manich Jumsai, King Mongkut & Sir John Bowring

... เคี้ยวนี้กษัตริย์องค์ใหม่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ
ทรงพระปณิธานอันประเสริฐ โปรดปรานพวกฝรั่งให้เข้ามา
ค้าขายตั้งท่ามาหากินอยตามถนัด และมีพระทัยโปรดปราน
ทั้งธรรมเนียมอังกฤษเป็นอันมาก ถ้าอังกฤษจะทำหนังสือ
สัญญา เห็นจะใคร่ตามอันควร และกษัตริย์คงจะประพาศให้
ถูกต้องตามหนังสือสัญญา. ถ้ากษัตริย์องค์นี้ยังคงครอง
ราชย์อยู่ตราบใด ก็คงให้อังกฤษเข้ามาค้าขายโดยสะดวก... 52

นอกจากนี้ ชาวอังกฤษที่เมืองสิงคโปร์ยังคาดการณ์ล่วงหน้าว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเปลี่ยนแปลงพระราชโองบายในการปกครองประเทศเสียใหม่ให้ทันสมัยขึ้น ดังจะเห็นได้จากข้อความในหนังสือพิมพ์สเตรทไทม์ตอนหนึ่งว่า

... ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรงภูมิปัญญาและเฉลียวฉลาด ทรง
มีพระราชประสงค์ที่จะปรับปรุงประเทศให้ดีขึ้น ดังนั้นในเวลานี้
เราจึงอาจคาดการณ์ได้ว่า จะทรงดำเนินกิจการของประเทศ
ที่แตกต่างไปจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
ราษฎรอาจตั้งใจที่มีการเก็บภาษีอากรที่ยุติธรรมขึ้น 53

สาเหตุที่อังกฤษเปลี่ยนแปลงนโยบายที่เกี่ยวกับไทย โดยเล็งลุ่มความคิดที่จะใช้กำลังบังคับไทยให้ยอมทำสนธิสัญญานับใหม่ เป็นผลเนื่องมาจากอังกฤษเคยทราบพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ยังทรงผนวชว่า ทรงมีพระราชดำริที่จะเป็นมิตรกับชาวตะวันตก และทรงคุ้นเคยกับพวกฝรั่งมาก่อน ฉะนั้นพระองค์คงจะพระทัยความต้องการของอังกฤษดี อีกประการหนึ่ง ความมีพระทัยกว้างขวางของพระองค์ คงจะสนับสนุนให้การเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาใหม่ดำเนินไปอย่างราบรื่น

52 จดหมายเหรัญชกาลที่ 4, จ.ศ.1215, เลขที่ 44, ชื่อหนังสือพิมพ์สมเด็จพระมหากษัตริราชโปรดให้ฝรั่งอังกฤษเข้ามาค้าขาย.

53 Straits Times (Tuesday 16. March, 1852), pp. 4-5.

ภายหลังพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้ง เซอร์ ยอห์น บาวริง (Sir John Bowring) ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองฮ่องกงและหัวหน้าผู้ดูแลการค้าของอังกฤษในจีนเป็นผู้ได้รับอำนาจเต็มที่มาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์กับไทย เมื่อ พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) นับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์อังกฤษทรงส่งทูตมาประเทศไทย

ก่อนที่บาวริงจะเดินทางเข้ามาไทย บาวริงเคยติดต่อกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแล้ว ด้วยเหตุที่บาวริงได้ศึกษาจากรายงานของ เซอร์ เจมส์ บรัค ถึงความตึงเครียดของไทยในการเจรจาครั้งที่แล้ว บาวริงอาจมีความปรารถนาให้ไทยตระหนักถึงความแข็งแกร่งและความเป็นมหาอำนาจของประเทศอังกฤษ จึงส่งคำคุกคามไทยจากจดหมายที่มีมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า คนมีเรือขนาดใหญ่ที่สามารถใช้การได้ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วคนปรารถนาที่จะเยี่ยมเยือนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะมิตรมากกว่าผู้ถือพระราชสาส์นมาข่มขู่⁵⁴ โดยนับนี้ถึงแม้ว่าบาวริงจะแสดงตนว่าเป็นผู้รักสันติ แต่ก็เตือนให้ไทยระลึกไว้ว่า ถ้าไทยบิดพลิ้วไม่ยอมเจรจาควย อังกฤษพร้อมที่จะนำเรือรบที่มีอยู่ยังคับบีให้ไทยยอมทำตามขอเรียกร้องของอังกฤษ ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นในประเทศจีน

นอกจากบาวริงจะแสดงให้ไทยเห็นว่า อังกฤษเป็นประเทศที่มีระสนยานภาพแล้ว บาวริงยังเรียกร้องให้ไทยปฏิบัติต่ออังกฤษอย่างสมเกียรติยศ เช่น ขอนำเรือกลไฟชื่อ แรตเตอ (Rattler) เขามาในนานนำเจ้าพระยา⁵⁵ นอกจากนี้ยังต้องการให้มีการ

⁵⁴ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol. I (London: Oxford University Press, 1969), p. x.

⁵⁵ จดหมายเทศรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1216, เลขที่ 113, ชื่อ จดหมายเซอร์ยอห์นบาวริง ถึงเจ้าพระยาพระคลัง เรื่องทำสัญญาไมตรี.

ยิงสลุดจำนวน 21 นัด จากทั้งสองฝ่าย⁵⁶ ซึ่งขอเรียกร้องทั้งสองประการนี้ เป็นสิ่งที่ไทยไม่เคยกระทำมาก่อน เพราะตามประเพณีการรับทูตของไทยที่เคยปฏิบัติกันมา จะให้เรือรบของต่างประเทศจอดอยู่นอกสันดอนปากน้ำ แล้วทางราชสำนักจะจัดหากระบวนเรือแห่แห่นอกไปรับทูตเข้ามายังพระนคร ฉะนั้นการนำเรือกลไฟของอังกฤษเข้ามาในน่านน้ำเจ้าพระยา ตลอดจนการยิงสลุดจะทำให้ราษฎรเกิดความตกใจ และเข้าใจผิดว่าอังกฤษจะเข้ามายึดครองไทย ทั้งนี้เนื่องจากก่อนหน้านี้ ฝรั่งเศสเคยนำเรือรบเข้าระดมยิงเมืองท่าสุวรรณของญวนจนได้รับความเสียหายมาแล้ว แต่เมื่อบาวริงชี้แจงว่าการปฏิบัติดังกล่าวเป็นการให้เกียรติแก่ประเทศอังกฤษซึ่งต่ออารยประเทศกระทำกัน ฉะนั้นเพื่อเป็นการรักษาสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างไทยกับอังกฤษที่จะมีต่อไปในอนาคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดอนุญาตให้เรือแรตเลอร์เข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยาได้ และทรงประกาศเตือนประชาชนมิให้กระหนกตกคืนเมื่อมีการยิงสลุด⁵⁷

การติดต่อกันระหว่าง เซอร์ ยอห์น บาวริง กับรัฐบาลไทยดำเนินไปอย่างเรียบร้อย คณะทูตของอังกฤษได้รับการต้อนรับจากไทยอย่างสมเกียรติทัดเทียมกับคณะทูตของฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ผลของการเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์ซึ่งสำเร็จลงใน พ.ศ. 2398 นี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกลไกทางด้านการค้าคลังของไทย ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบภาษี การยกเลิกสิทธิพิเศษ และการผูกขาดของเจ้านายและขุนนางที่ทรงอิทธิพลของไทย ซึ่งบาวริงถือว่าเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของคน⁵⁸

⁵⁶Bowring, Vol. II, op. cit., p. 262.

⁵⁷ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, ทูตฝรั่งเศสในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 235-236.

⁵⁸Bowring, Vol. II, op. cit., p. 226.

ภายหลังการทำสนธิสัญญามาวริง-ประเทศยุโรปอื่น ๆ อีกจำนวน 10 ประเทศ ซึ่งได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส โปรตุเกส รัสเซีย ฮอลันดา เบลเยียม อิตาลี สวีเดน เดนมาร์ก และสันนิบาตอันซีเอติก (Hanseatic League) ได้เจรจาทำสนธิสัญญากับไทยในรัชกาลเดียวกัน โดยมีข้อความสนธิสัญญาตามแบบฉบับของอังกฤษที่ทำไว้เป็นประเทศแรก⁵⁹

ถึงแม้ว่าอังกฤษจะดำเนินการความสัมพันธ์อันดีกับไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็มีเหตุการณ์รุนแรงอันเนื่องมาจากดินแดนในรัฐมลายู ซึ่งไทยอ้างสิทธิเป็นเจ้าประเทศราชในบางรัฐมาเป็นเวลานาน ในขณะที่อังกฤษพยายามสนับสนุนเอกราชของสุลต่านรัฐต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษ⁶⁰ ไทยก็หาทางขยายเขตอิทธิพลเข้าไปในรัฐศรีลังกาจนถึงรัฐปะหัง โดยถือโอกาสเข้าแทรกแซงในขณะที่มีความไม่สงบเกิดขึ้นในรัฐปะหัง ใน พ.ศ. 2405 (ค.ศ. 1862)⁶¹ ทำให้อังกฤษเกรงว่าจะก่อความเสียหายให้แก่การค้าของอังกฤษในเมืองสิงคโปร์ พันเอก คาเวนาห์ (Colonel Cavenagh) ชาวดวงสเตรทเซตเติลเมนต์ (Straits Settlements) มีความเห็นว่า อังกฤษมีสิทธิเข้าแทรกแซงรัฐปะหัง ฉะนั้นเมื่อ วัน อหมัด (Wan Ahmad) บุ๋ยอ้างสิทธิในรัฐปะหังมาพำนักอยู่ที่รัฐศรีลังกา และเข้ารุกรานรัฐปะหัง โดยได้รับการสนับสนุนจากสุลต่านลิงกา (Lingga) และศรีลังกา พันเอก คาเวนาห์ จึงตัดสินใจส่งเรือรบระคมยิงรัฐศรีลังกา พร้อมกับปิดล้อมเมืองท่าไ้วโดยได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลที่อื่นเคีย⁶² แม้ไทยจะประหว่งอังกฤษว่าทำการละเมิดสิทธิในดินแดนไทย

⁵⁹Tate, op. cit., p. 508.

⁶⁰Abbot Low Moffat, Mongkut, The King of Siam (Ihtaca: Cornell University Press, 1968), p. 104.

⁶¹Mills, op. cit., pp. 168-169.

⁶²Ibid., pp. 171-172.

แต่ไม่เป็นผล ทำให้ไทยคอย ๆ สูญเสียอิทธิพลในรัฐมลายูลงเป็นลำดับ แต่ก่อนที่อังกฤษ จะขยายอิทธิพลของตนในรัฐมลายูรัฐอื่นต่อไป พันเอกคาเวนนาห์ถูกย้ายกลับอังกฤษ เนื่องจาก จากสภาสามัญที่กรุงลอนดอนคัดค้านการใช้จ่ายเงินเข้าแทรกแซงกิจการในรัฐมลายู เซอร์ แฮร์รี่ ออร์ด (Sir Harry Ord) ข้าราชการคนใหม่ที่มาแทนที่คาเวนนาห์ ได้ปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับไทยให้ดีขึ้น⁶³

ในบรรดาประเทศตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในไทย นอกจากอังกฤษแล้วยังมี ประเทศที่สำคัญอีกประเทศหนึ่ง คือ ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ได้ฟื้นฟูนโยบายแสวงหาอาณานิคมในดินแดนต่าง ๆ และกำลังมีความสัมพันธ์ที่เครียด กับประเทศอูรอน

อาจกล่าวได้ว่า ฝรั่งเศสให้ความสนใจไทยอย่างจริงจังเมื่อประเทศอังกฤษทำ สงครามกับพม่า ได้ดินแดนในพม่าภาคใต้ โดยเฉพาะเมื่ออังกฤษส่ง เซอร์ ยอห์น บาวริง มาเจรจาทำสนธิสัญญากับไทย ในช่วงเวลานี้เองฝรั่งเศสเกรงว่าตนจะค้อยกว่าอังกฤษ ในการแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคม และเกรงว่าอังกฤษจะมีอิทธิพลอยู่ในประเทศไทยแต่ เพียงชาติเดียว ใน พ.ศ. 2399 (ค.ศ. 1856) ฝรั่งเศสจึงดำเนินรอยตามอังกฤษ หลังจากที่มิได้แสดงความกระตือรือร้นมาระยะหนึ่ง โดยส่ง นายชาลส์ เดอ มงติญี (Charles de Montigny) กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองเชียงใหม่ เป็นทูตมีอำนาจเต็มที่ มาเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์กับไทย

การลงนามในสนธิสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับไทย ทำให้ประเทศทั้งสองมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันชั่วระยะเวลาหนึ่ง ลักษณะประเทศจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศส มีผล ให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส และไม่มีควมไว้วางใจประเทศฝรั่งเศส

⁶³M.L. Manich Jumsai, History of Anglo-Thai Relations

(Bangkok: Chalemnit, 1970), p. 78.

ฝรั่งเศสพยายามสร้างอิทธิพลในไทยแข่งกับอังกฤษ ดังเช่นใน พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะแต่งตั้งคณะทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นการตอบแทน แต่ยังคงขัดข้องเรื่องการจัดหาเรือที่จะนำคณะทูตไป ฝรั่งเศสจึงเสนอว่าจะส่งเรือกลไฟของตนไปให้⁶⁴ นอกจากนี้ยังกราบทูลชักชวนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงรับเป็นสมาชิกสมาคมต่าง ๆ ของฝรั่งเศส⁶⁵

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มเสื่อมลง เมื่อฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงเขมร ซึ่งเป็นประเทศราชของไทย เป็นที่ทราบกันว่าในขณะนั้น อังกฤษและฝรั่งเศสต่างให้ความสนใจในการค้ากับประเทศจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ค้าทองคำ การขยายตลาดการค้าจากชายฝั่งตะวันออกลงมาทางจีนภาคใต้ ซึ่งได้แก่แถบมณฑลยูนนาน

⁶⁴ฝรั่งเศสยังมีทันไคดำเนินการ พอดีอังกฤษส่งเรือกลไฟชื่อ เอนเคาน์เตอร์ (Encounter) จากจีนมารับคณะทูตไทยไปกรุงลอนดอน, จาก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, เล่ม 1 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 179. ต่อมาใน พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1862) ฝรั่งเศสจึงส่งเรือกลไฟชื่อ จีรองด์ (Gironde) มารับคณะทูตไทยไปฝรั่งเศส, จากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1222, เลขที่ 99, ชื่อ หนังสือเสนาบดีสยามถึงเสนาบดีกรุงฝรั่งเศส เป็นหนังสือนำตัวทูต ฯลฯ

⁶⁵ไคแก่ สมาคมภูมิอากาศกลาง (Acclimation Centrale) สมาคมเกษตรกรรม (Agriculture) สมาคมพฤกษชาติ (Horticulture) และสมาคมภูมิศาสตร์ (Géographie) แห่งฝรั่งเศสในพระบรมราชูปถัมภ์, จาก Pensri (Suvanich) Duke, Les Relations Entre la France et la Thaïland (Siam) Aux XIX siècle d'après les archives des Affaires Etrangères (Bangkok: Chalermnit, 1962), p. 8.

อังกฤษกำลังค้นหาเส้นทางจากพม่าขึ้นไปยังมณฑลยูนนาน ในขณะที่เดียวกันฝรั่งเศสซึ่งมีที่มั่นอยู่ในญวนก็ส่งนักสำรวจดำเนินการในคาบสมุทรอินโดจีน ฝรั่งเศสพิจารณาเห็นว่าแม่น้ำโขงซึ่งไหลผ่านประเทศเขมรจะสามารถใช้เป็นเส้นทางไปสู่มณฑลยูนนานได้⁶⁶ ฉะนั้น ถ้าหากฝรั่งเศสได้ครอบครองเขมร ฝรั่งเศสจะไปถึงมณฑลยูนนานได้โดยง่าย ซึ่งจะมีผลให้การค้าของฝรั่งเศสเจริญรุ่งเรืองขึ้น อีกประการหนึ่งในทะเลสาบเขมร มีแหล่งการประมงที่อุดมสมบูรณ์ที่จะนำรายได้เป็นจำนวนมากมาให้ นอกจากนี้เขมรจะสามารถใช้เป็นฐานในการขยายตัวของฝรั่งเศสไปสู่ภาคเหนือ เมื่อฝรั่งเศสได้แคว้นโคชินจีนในอนาคคแล้ว⁶⁷

ความสำคัญดังกล่าวของเขมร ทำให้ฝรั่งเศสต้องการยึดครองเขมรเป็นอาณานิคม แม้วานายมองคิญยีจะทราบดีว่าเขมรเป็นประเทศราชของไทย แต่ด้วยความสนับสนุนจากชาวฝรั่งเศสที่ประจำอยู่ในคาบสมุทรอินโดจีน เช่น มองเซนเยอร์มิช (Monseigneur Miche) พระราชาคณะแห่งเขมร มีผลให้ฝรั่งเศสพยายามไม่รับรู้สิทธิของไทยเหนือเขมร นายกาสเทลโน (Castelnau) กงสุลฝรั่งเศสประจำไทยก็รักษามลประโยชน์ให้ฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ ด้วยการเรียกร้องให้ฝรั่งเศสรับทำสนธิสัญญากับเขมร ประกอบกับนักกองคดวงเจ้าผู้ครองเขมรมีใจเอนเอียงมาทางฝรั่งเศสมาก ดังที่มองเซนเยอร์มิชแจ้งแก่นายกาสเทลโนว่า เขมรเองต้องการอยู่ในความอุปถัมภ์ของฝรั่งเศสมากกว่ากรุงเทพฯ⁶⁸ ซึ่งการกล่าวอ้างเรื่องนี้อาจเป็นการชักจูงจากมองเซนเยอร์มิชให้นักกองคดวงเห็นว่า

⁶⁶Landon, Denneth Perry, "Thailand's Querrel with France in Puspective," The Far, Eastern Quarterly, Vol. I (Nov. 1941, No. I), p. 30.

⁶⁷Pensri Duke, op. cit., pp. 10-11.

⁶⁸Ibid., p. 20.

ฝรั่งเศสจะช่วยประกันเอกราชของเขมรให้พ้นจากไทยได้

ในขณะเดียวกัน ฝรั่งเศสดำเนินการแสดงแสนยานุภาพของความเป็นมหาอำนาจในเขมร ด้วยการส่งกองทหารปืนใหญ่มาที่ท่ากพงหลวง และส่งเรือรบขึ้นมาถึงคันทอนสามเหลี่ยมแม่น้ำโขง ใน พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1861)⁶⁹ เพื่อให้เขมรยอมรับอำนาจของฝรั่งเศส ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสได้ชัยชนะญวน และได้ครอบครองเมือง 3 เมืองในญวนภาคใต้ตามสนธิสัญญาที่ลงนามในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2405 (ค.ศ. 1862) ฝรั่งเศสพยายามแสดงให้ไทยเห็นว่าจะสืบลัทธิเกี่ยวกับเขมรในญวน พร้อมกันนั้น เคาต์ เคอ ชาสตูว์ โลบาท (Comte de Chasseloup Laubat) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทหารเรือและอาณานิคมของฝรั่งเศสได้ออกคำสั่งให้ พลเรือตรี โบนาร์ต (Bonard) ดำเนินนโยบายยึดเขมรไปจากไทย ด้วยการประกาศให้ไทยทราบว่าฝรั่งเศสไม่รับรู้อิทธิของไทยเหนือเขมร

พลเรือตรี โบนาร์ต ดำเนินการตามคำสั่งของ เคาต์ เคอ ชาสตูว์ โลบาท แรกเริ่มทีเดียวโบนาร์ตชี้ให้ไทยทราบว่า ฝรั่งเศสจะสืบลัทธิเกี่ยวกับเขมรแทนญวน จากจดหมายที่เขาเขียนถึงเจ้าพระยาพระคลังว่า

...ท่านรู้หรือไม่ว่า เขมรไม่ได้ขึ้นแก่ไทยเมืองเดียว ขึ้นแก่เมืองเวทวย...ฝรั่งเศสได้แผนดินญวนที่เป็นแคบตอแดนเขมรแล้ว คงจะได้อำนาจความญวนเคยูวาแตกอนในเขมรญวนเป็นเจ้าของเมือง ๆ ที่ยกให้แก่ฝรั่งเศส เพราะวาเมืองเหล่านั้นไม่ได้ขึ้นแก่ไทยเมืองเดียว⁷⁰

⁶⁹ Emile Remy et Henri Arnaud, Histoire de l'Etablissement du protectorat Français au Cambodge (Grenoble, 1897), p. 15.

⁷⁰ จดหมายเหตุการณ์ที่ 4, จ.ศ. 1224, เลขที่ 42, ชื่อ สำเนาจดหมาย อัสมิราล.

พลเรือตรี โบนาร์ค ยังพยายามทำให้เขมรเข้าใจว่า ฝรั่งเศสจะสามารถช่วยเขมรให้พ้นจากการเป็นประเทศราชของไทย องค์พระมโหตรม ซึ่งปกครองเขมรสืบต่อจากนักกองคตวง เกิดความดั่งใจว่า ควรทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสหรือไม่ เนื่องจากกลัวอำนาจทั้งของไทยและของฝรั่งเศส แต่ความต้องการเป็นอิสระคงจะมีมากกว่า จึงทำให้พระองค์ทรงลงนามในสนธิสัญญา ขอมมอบเขมรอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406 (ค.ศ. 1863)⁷¹ โดยมีได้ปรึกษาทางไทยหรือได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายไทย ทำให้ฝรั่งเศสเข้ามามีอำนาจในเขมรมากยิ่งขึ้นกว่าที่อุวณเคยเข้ามาปกครองเสียอีก

เมื่อทางกรุงเทพฯ ทราบข่าวก็คัดค้านการกระทำของฝรั่งเศส โดยได้รับการสนับสนุนจาก เซอร์ รอเบิร์ต ชมเบิร์ก (Sir Robert Schomburgk) กงสุลอังกฤษประจำไทย⁷² ในกรณีนี้จะเห็นได้ว่า อังกฤษต้องการหยุดยั้งการขยายตัวของฝรั่งเศส เนื่องจากเห็นว่าเมื่อฝรั่งเศสเข้าไปตั้งมั่นในแคว้นโคชินจีน ฝรั่งเศสอาจขยายตัวลงไปทางใต้จนถึงเมืองมะละกา ซึ่งอาจขัดขวางการค้าของอังกฤษระหว่างอินเดียบกับทะเลจีน⁷³ นอกจากนี้ถ้าฝรั่งเศสได้เขมร ฝรั่งเศสอาจหาทางยึดครองไทยในอนาคต ซึ่งจะกระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์ของอังกฤษในดินแดนแถบนี้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการสนับสนุนของอังกฤษมิได้ทำอย่างเปิดเผย

การให้ความสนับสนุนของอังกฤษต่อไทย ไม่คงสงสัยเลยว่าจะมีผลทำให้อิทธิพลของอังกฤษเพิ่มขึ้นในไทยอย่างรวดเร็ว และทำให้ไทยมั่นใจว่าอังกฤษจะให้ความ

⁷¹ ปรากฏความหนังสือสัญญาในจดหมายเหรัญชกาลที่ 4, จ.ศ. 1222, เลขที่ 68, ชื่อ คัตลอกเมืองอุคงมีชัย.

⁷² Tate, op. cit., p. 509.

⁷³ Pensri Duke, op. cit., p. 51.

ช่วยเหลือไทยเมื่อเกิดความขัดแย้งหรือเกิดการปะทะกับฝรั่งเศส ดังนั้นในระหว่างที่ นายโอบาเรต์ (Aubaret) นำสนธิสัญญาที่ทำไว้กับเขมรไปรับสัถยาบันจากจักรพรรดิ นโปเลียนที่ 3 ไทยจึงฉวยโอกาสทำสนธิสัญญาลับกับพระเจ้านโรคม เพื่อแสดงว่าเขมร ยังคงเป็นประเทศราชของไทยอยู่ เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2406 (ค.ศ. 1863) และทำการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสัญญากันโดยเร็วในวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2406 (ค.ศ. 1864) เพื่อให้มีผลใช้บังคับก่อนฝรั่งเศส

ข้อความในสนธิสัญญาลับระหว่างไทยกับเขมรเป็นที่ทราบกันทั่วไปในเวลาต่อมา โดยการตีพิมพ์สนธิสัญญาของหนังสือพิมพ์เกรทไทมส์ ทำให้ฝรั่งเศสทำการประท้วง และให้ถือว่าสนธิสัญญาลับเป็นโมฆะ นอกจากนี้ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2408 (ค.ศ. 1865) นายโอบาเรต์ ได้นำเรือรบชื่อ มิตราย (Mitraille) จากเมืองไซ่งอนเข้ามาใน น่านน้ำเจ้าพระยาเพื่อบีบบังคับให้ไทยยอมเจรจาเรื่องสนธิสัญญาลับ การใช้นโยบายเรือ ปืนของฝรั่งเศสในครั้งนี้ มีผลให้ไทยยอมลงนามในสนธิสัญญาเมื่อวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2408 ยอมยกเลิกสนธิสัญญาลับ และยอมรับว่าเขมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส⁷⁴ โดยที่อังกฤษได้ให้ความช่วยเหลือไทยแต่อย่างใด และต่อมาในวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) ไทยทำสนธิสัญญาเป็นทางการรับรองสนธิสัญญาที่ทำกันในปี พ.ศ. 2408 ส่วนฝรั่งเศสก็รับรองสิทธิของไทยเหนือแคว้นพระตะบอง และเสียมราฐ นับเป็นการสูญเสียดินแดนเป็นครั้งแรกของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ยังผลให้ไทยเพิ่มความหวั่นเกรงอำนาจของฝรั่งเศสมากขึ้น เพราะไม่แน่ใจว่าฝรั่งเศสจะยุติการขยาย ดินแดนมาทางไทย

แม้ว่าอังกฤษจะไม่สามารถให้ความช่วยเหลือไทย แต่หาที่ที่อังกฤษแสดงความ เห็นอกเห็นใจไทย ทำให้ไทยมีความไว้วางใจอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ถึงกับมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง เซอร์ บอห์น บาวริง เป็น-

⁷⁴ จดหมายเหตุการณ์ที่ 4, จ.ศ. 1225, เลขที่ 14, ชื่อ สัญญาทางพระราชไมตรีเมืองเขมรทำไว้ต่อกองสยาม.

ทูตผู้มีอำนาจเต็มของไทยไปทำสนธิสัญญากับประเทศในยุโรปในนามของรัฐบาลไทย⁷⁵ และโปรดให้ชาวอังกฤษเป็นกงสุลไทยประจำประเทศต่าง ๆ ที่ขึ้นแก่อังกฤษ เช่น ใน พม่า สิงคโปร์ ฮองกง และกรุงลอนดอน ยิ่งไปกว่านั้นพระองค์ยังโปรดพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ทูตและกงสุลเหล่านี้ เช่น เซอร์ ยอห์น บาวริง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาสยามานุกุลกิจ สยามิกกรมทวยศ นายตัน กิมจิ้ง (Tan Kim Cheng) กงสุลไทยประจำเมืองสิงคโปร์ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระพิเทศพานิช นายอาดัมสัน (Adamson) กงสุลไทยประจำเมืองฮองกง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงจีนวิสัยสยามการ นาย ดี. เค. เมสัน (D.K. Mason) กงสุลไทยประจำกรุงลอนดอน ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระสยามธูรารักษ์ และนายฟอวล์ (Fauld) กงสุลไทยประจำประเทศพม่า ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสยามานุกเราะที่ ฉะนั้น ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศษจึงมีผลทำให้อังกฤษกลับมีความสัมพันธ์กระชับแน่นกับไทยมากยิ่งขึ้น

การขยายอำนาจของอังกฤษในประเทศพม่า

ก่อนที่อังกฤษจะโคจรจักพม่า ฝรั่งชาติอิตาลีและโปรตุเกสได้เข้ามาถึงพม่า แต่ไม่ได้ให้ความสนใจพม่ามากนัก เนื่องจากกำลังสนใจอยู่กับการค้าเครื่องเทศในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ซึ่งนับได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุดของทวีปเอเชียอยู่ในขณะนั้น นอกจากนี้ยังไม่มีผู้ใคร่คุณค่าของป่าไม้สักในพม่า⁷⁶ จึงมีแต่นักเลี้ยงโชคและพ่อค้าเล็กๆ น้อย ๆ กับนักสอนศาสนานิกายโรมันคาทอลิกทำการติดต่อกับพม่า

⁷⁵F.O. 69/43, Public Record Office, London, as quoted from M.L. Manich Jumsai, King Mongkut & Sir John Bowring, p. 160.

⁷⁶D.G.E. Hall, Burma (London: Hutchinson's University Library, 1950), p. 50.

อังกฤษเข้ามาในพม่าเมื่อ พ.ศ. 2130 (ค.ศ. 1587) ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าในระยะแรกมีลักษณะเป็นการค้าแต่ไม่ถาวร อังกฤษต้องเล็งเล็ดความคิดที่จะขยายการค้าในพม่า เนื่องด้วยพม่าในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรงอยู่ในสภาพวุ่นวายจากการปราบกบฏภายในประเทศและการทำสงครามกับไทย⁷⁷ นอกจากนี้พม่าไม่มีเครื่องเทศที่อังกฤษต้องการ ยิ่งไปกว่านั้นที่ตั้งของพม่ายังอยู่ห่างจากแหล่งการค้าของอังกฤษในประเทศญี่ปุ่นและประเทศเปอร์เซีย⁷⁸ แต่ก็มีพ่อค้าเอกชนเข้ามาค้าขายในพม่า และกระตุ้นให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เพิ่งตั้งขึ้นดำเนินการค้ากับพม่าด้วย เพราะในขณะนั้น ฮอลันดาซึ่งตั้งโรงค้าที่เมืองสิริเยม เมื่อ พ.ศ. 2178 (ค.ศ. 1635) ทำการค้าได้กำไรดี แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษทางป้อมเซนต์จอร์จ (Fort St. George) ในเมืองมัทราสตั้งโรงค้าที่เมืองสิริเยมและอ้างว่าจะอย่างไม่เป็นทางการใน พ.ศ. 2190 (ค.ศ. 1647) บริษัทกลับต้องถอนกิจการไปภายในเวลาเพียง 10 ปี เพราะไม่สามารถแข่งขันกับฮอลันดาได้ ฝรั่งเศสที่เข้ามาในพม่าก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกับอังกฤษ

ในระหว่างที่ประเทศตะวันตกหลายประเทศมาตั้งโรงค้าในพม่า อังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มเห็นความสำคัญของพม่าด้วยเหตุผล^{นอกเหนือจากเรื่อง} ~~การ~~การค้า ความเป็นศัตรูและการแย่งชิงอาณานิคมระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสในอินเดีย ทำให้ประเทศทั้งสองต่างต้องการควบคุมและมีอำนาจทางนาวีในอ่าวเบงกอล ตลอดจนต้องการเมืองท่าที่จะเป็นที่ค้าเรือและซ่อมแซมเรือในพม่า ซึ่งสามารถผลิตไม้สักและให้แรงงานที่มีความชำนาญได้⁷⁹

⁷⁷A.P. Phayre, History of Burma (London: Susil Gupta, 1883), p. 269.

⁷⁸D.G.E. Hall, Early English Intercourse with Burma, 1587-1743 (London: Frank Cass, 1968), pp. 7-8.

⁷⁹Cady, Southeast Asia, p. 287.

ใน พ.ศ. 2267 (ค.ศ. 1724) บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษตั้งอยู่ที่เมืองสิริเยรมอันเป็นเมืองท่าที่สำคัญของพม่า โดยมีตัวแทนมาดูแลในนามของบริษัท แต่จากการดำเนินงานอังกฤษตระหนักว่าเมืองสิริเยรมไม่สามารถใช้เป็นสถานที่ค้าเรือที่ใดได้ เนื่องจากต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงโดยที่มีคุณภาพอยู่ที่เมืองบอมเบย์ไม่ได้⁸⁰ บริษัทจึงย้ายสถานที่ไปยังเมืองบอมเบย์ ในขณะที่เดียวกันนั้นเกิดกบฏมอญครั้งใหญ่ในพม่า มอญโค่นล้มราชวงศ์ของอังกฤษและฝรั่งเศสที่เมืองสิริเยรมหมด เมื่อ พ.ศ. 2286 (ค.ศ. 1743)

ภายหลังการสงครามสืบราชสมบัติของสเปน อังกฤษและฝรั่งเศสทำสงครามต่อกันในประเทศอินเดีย ประเทศทั้งสองเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการมีอำนาจทางทะเลว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยสนับสนุนให้ตนได้รับชัยชนะ นายทอมัส ชาวเคอร์ เจ้าเมืองมัทราสให้ความสนใจในการส่งเสริมความแข็งแกร่งของอังกฤษเพื่อให้สามารถควบคุมบริเวณอ่าวเบงกอลได้⁸¹ ขณะเดียวกันฝรั่งเศสในสมัยที่คูเปิลซ์เป็นเจ้าเมือง ปอนดิเชอร์รี คิดหาวิธีครอบครองดินแดนที่ปิดล้อมเมืองมัทราส และมีความเห็นว่าจะสามารถใช้เมืองท่าของพม่าเป็นฐานปฏิบัติการทางนาวิกให้ฝรั่งเศสได้

เมื่อพม่าทำสงครามเพื่อปราบมอญ คูเปิลซ์เข้าแทรกแซงโดยรับจะให้ความช่วยเหลือมอญ พร้อมกันนั้นก็ส่ง นายซีเออร์ เดอ บรูโน (Sieur de Bruno) มาสำรวจจุดยุทธศาสตร์ในแคว้นหงสาวดี เพื่อรวมพม่าภาคใต้เข้ากับฝรั่งเศส ความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสทำให้อังกฤษมีความระแวง ประจวบกับมีข่าวมาว่าฝรั่งเศสจะยึดครองเกาะเนเกรส ซึ่งอังกฤษกำลังให้ความสนใจ เกาะเนเกรสนี้มีความสำคัญต่ออังกฤษในแง่ที่สามารถใช้เป็นอ่าวจอดเรือที่กว้างขวาง ปลอดภัยจากลมพายุ ซึ่งอาจใช้เป็นท่าเรือหรือซ่อมแซมเรือได้ นอกจากนี้ยังตั้งอยู่ห่างจากความวุ่นวายจากการสู้รบในพม่า และที่สำคัญที่สุดคือ ในกรณีที่เกิดสงครามกับฝรั่งเศสในอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด เกาะ-

⁸⁰Hall, Early English Intercourse with Burma, p. 226.

⁸¹Ibid., p. 283.

เนเกรสจะเป็นอ่าวจอกเรือที่ปลอดภัย และสามารถเก็บเรือจำนวนมากได้ โดยที่มีระยะทางไม่ไกลไปจากเมืองมีทราสและเบงกอล⁸² ฉะนั้น ก่อนที่ฝรั่งเศสจะยึดครองเกาะนี้ อังกฤษจึงรีบดำเนินการเสียก่อนเมื่อ พ.ศ. 2296 (ค.ศ. 1753) โดยไม่ฟังคำคัดค้านจากมอญ จึงอาจพิจารณาได้ว่า การตั้งมั่นของอังกฤษในดินแดนพม่าครั้งนี้มีเหตุผลทางคานยุทธศาสตร์และเกียรติภูมิ⁸³ โดยไม่คำนึงว่าเกาะเนเกรสจะให้ประโยชน์ต่ออังกฤษอย่างแท้จริงหรือไม่ เพราะในรายงานของ นายทอมัส เทเลอร์ (Thomas Taylor) ซึ่งนำกองทหารอาสาของอังกฤษไปสำรวจเกาะเนเกรสได้กล่าวว่า บนเกาะมีโรคภัยไข้เจ็บชุกชุม ไม่เหมาะสำหรับเป็นสถานีการค้าหรือแม่ทัพจะใช้เป็นที่พักของกองทัพเรือ ในฤดูฝนน้ำจะท่วมเกาะ และมีไข้มาลาเรียระบาด⁸⁴ แต่ทราบใ้โลกก็ตามที่ฝรั่งเศสยังอยู่ที่แคว้นหงสาวดี อังกฤษไม่มีความคิดที่จะละทิ้งเกาะเนเกรสไป จนกระทั่งใน พ.ศ. 2299 (ค.ศ. 1756) เมื่อพระเจ้าอลองพญาทรงปราบปรามมอญได้ราบคาบ และโปรดให้ทำลายที่มั่นของฝรั่งเศสที่เมืองสิริเยิม ซึ่งมีผลทำให้อิทธิพลของฝรั่งเศสในพม่าหมดลง นอกจากนั้นอังกฤษสามารถกำจัดฝรั่งเศสออกไปจากอินเดียใ้ภายหลังสงครามเจ็ดปี อังกฤษจึงไม่เห็นความจำเป็นที่ต้องถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองกับฝรั่งเศสในพม่า และไม่ต้องการผลประโยชน์จากเกาะเนเกรสอีกต่อไป จึงขอคำสั่งจากรัฐบาลอินเดียให้ละทิ้งเกาะเนเกรสในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2299 (ค.ศ. 1757) แต่ยังไม่ทันที่อังกฤษจะเคลื่อนย้ายออกจากเกาะ พระเจ้าอลองพญาโปรดให้ทำลายโรงค้าและทรัพย์สินของชาวอังกฤษเสีย เมื่อ พ.ศ. 2302 (ค.ศ. 1759) ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าจึงสิ้นสุดลง จนกระทั่งถึงในสมัยพระเจ้าปะดุง

⁸²Ibid.

⁸³Maung Htin Aung, A History of Burma (New York: Columbia University Press, 1967), p. 164.

⁸⁴Hall, A History of South-East Asia, p. 384.

สาเหตุที่ทำให้อังกฤษต้องหันมาคิดต่อกับพม่าอีก สืบเนื่องมาจากปัญหาพรมแดนที่แคว้นยะไข่ของพม่า ซึ่งมีพรมแดนติดต่อกับเมืองจัตตะกองในอินเดีย เมื่อชาวยะไข่ก่อการกบฏต่อพม่าใน พ.ศ. 2437 (ค.ศ. 1794) และหนีการปราบปรามของพม่าเข้าไปในเมืองจัตตะกอง โดยมีกองทัพพม่าไล่ตามข้ามแดนไป อังกฤษแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าด้วยการส่งตัวหัวหน้ากบฏแก่พม่า

เหตุการณ์อันเนื่องมาจากการกบฏในแคว้นยะไข่เกิดขึ้นหลายครั้ง ผู้สำเร็จราชการอินเดียเองก็ตระหนักว่าปัญหาพรมแดนแคว้นยะไข่อาจก่อความยุ่งยากให้แก่อังกฤษต่อไปในอนาคต ถ้าไม่เจรจาทำความเข้าใจกับรัฐบาลพม่า เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลอินเดียปรารถนาสถาปนาความสัมพันธ์กับพม่าใหม่ เนื่องจากทราบว่าฝรั่งเศสกำลังมีความคิดขยายดินแดนมายังพม่าเพื่อใช้เป็นฐานโจมตีอังกฤษในอินเดีย⁸⁵ ซึ่งถ้าพระเจ้าปะดุงทรงอนุญาตให้ฝรั่งเศสใช้เมืองท่าของพม่าได้ จะเป็นการเปิดทางให้ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาในพม่าอีก และจะเป็นการคุกคามการค้าและฐานะของอังกฤษในอินเดีย

เมื่อเกิดการกระทบกระทั่งทางพรมแดนระหว่างแคว้นยะไข่กับเมืองจัตตะกองของอังกฤษแต่ละครั้ง รัฐบาลอินเดียจะส่งผู้แทนมาเจรจากับพม่า ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2338 (ค.ศ. 1795) ครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ. 2345 (ค.ศ. 1802) และครั้งที่สามเมื่อ พ.ศ. 2354 (ค.ศ. 1811) ผู้แทนสองชุดแรกประสบความสำเร็จในการสร้างสัมพันธไมตรีกับพม่า พระเจ้าปะดุงทรงอนุญาตให้เรสซิเดนต์ (Resident) ของบริติชอินเดียตะวันออกมาประจำอยู่ที่เมืองร่างกุ้งเพื่อคอยดูแลการค้าของอังกฤษในพม่า ซึ่งจะคอยตรวจดูความ

⁸⁵G.E. Harvey, History of Burma (London: Frank Cass and Company Limited, 1967), p. 284.

เคลื่อนไหวของฝรั่งเศสในพม่าด้วย⁸⁶ แต่ตำแหน่งเรสิดนต์มีอยู่ได้ไม่นาน เนื่องจากเกิดความขัดแย้งกับรัฐบาลพม่า อีกประการหนึ่งพม่าไม่มีความไว้วางใจกับอังกฤษ เพราะเห็นว่าอังกฤษปล่อยให้หัวหน้ากบฏชาวยะไข่เข้าไปอาศัยแคว้นจัตตะกองเป็นที่ลี้ภัยสมกำลังคนมาโจมตีแคว้นยะไข่อยู่เสมอ จนกระทั่งในครั้งสุดท้ายเมื่อเกิดกบฏยะไข่ใน พ.ศ. 2354 พม่าไม่ยอมรับฟังคำชี้แจงของอังกฤษ มีผลให้ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างอังกฤษกับพม่ายุติลง อังกฤษในขณะนั้นไม่อยู่ในฐานะที่จะทำสงครามกับพม่าได้ เนื่องจากกำลังมีภารกิจในการรวบรวมแคว้นที่เหลือในอินเดียนเข้าเป็นอาณานิคมของอังกฤษ

นอกจากกรณีพิพาทเรื่องพรมแดนที่แคว้นยะไข่แล้ว ยังเกิดเหตุการณ์อย่างเดียวกันในแคว้นมณีปุระและอัสสัม อังกฤษจึงพิจารณาถึงความปลอดภัยของอินเดียนาคตะวันออกเฉียงซึ่งมีพรมแดนร่วมกับพม่า โดยประกาศรวมแคว้นกัจจาร์และเจนเคียมมาอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2366 (ค.ศ. 1824)⁸⁷ เพื่อให้เป็นดินแดนกันระหว่างอังกฤษกับพม่า เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงนี้อังกฤษไม่คิดดำเนินการเจรจาไกล่เกลี่ยทางการทูตกับพม่าเช่นที่เคยปฏิบัติมา แต่กลับดำเนินการเชิงก้าวร้าวขึ้น ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากอังกฤษหมดความยุ่งยากในอินเดียน ประกอบกับอังกฤษไม่ต้องการกังวลใจเกี่ยวกับฝรั่งเศสอีกต่อไป หลังจากที่ฝรั่งเศสลดอำนาจในทวีปเอเชียเมื่อสิ้นสงครามนโปเลียน ฉะนั้น เมื่อพม่าในสมัยพระเจ้าจัตถายแมง (ภคยัตถ) ยกกองทัพเข้าไปในแคว้นกัจจาร์ อังกฤษจึงประกาศสงครามกับพม่าเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2366 (ค.ศ. 1824)

⁸⁶ D.G.E. Hall (ed.), Michael Symes: Journal of His Second Embassy to the Court of Ava in 1802 (London: George Allen & Unwin, 1955), p. XLV.

⁸⁷ John F. Cady, A History of Modern Burma (Ithaca: Cornell University Press, 1958), p. 72.

การบีบครองแคว้นยะไข่ ตะนาวศรี และอัสสัมของอังกฤษตามสนธิสัญญายันคา-โบ เมื่อ พ.ศ. 2368 (ค.ศ. 1826) ทำให้จักรวรรดิอังกฤษในอินเดียขยายกว้างขวางขึ้น อังกฤษได้ครอบครองทั้งแคว้นทาสุมทรอินเดียจนถึงเกาะสิงคโปร์ นอกจากนี้สนธิสัญญายันคาโบยังทำให้พรมแดนของอังกฤษปลอดภัยจากการรุกรานของพม่า⁸⁸ เพราะแคว้นยะไข่กลายเป็นรัฐกันกระหนาบที่พม่าไม่อาจล่วงล้ำเข้าไปในดินแดนของอังกฤษได้อีก

ภายหลังสงครามครั้งแรก อังกฤษเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในพม่ามากขึ้น แม้ว่าเมืองท่าที่สำคัญเช่นเมืองย่างกุ้ง เมะตะมะ และพะสิม ยังอยู่ในอำนาจของพม่า แต่ก็มีชาวอังกฤษเข้ามาทำการค้าและตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองย่างกุ้งเป็นจำนวนมาก แม้แต่ในพม่าภาคเหนือซึ่งเป็นที่ตั้งของราชธานี อังกฤษก็สามารถแต่งตั้งเรสซิเดนต์อยู่ที่กรุงอังวะ ตามข้อสัญญาการค้าแรก และอังกฤษยังได้ทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับพม่าตามสัญญาการค้าที่ 7 แต่ความสัมพันธ์ของประเทศทั้งสองไม่ดีขึ้น จนอังกฤษต้องยกเลิกตำแหน่งเจ้าหน้าที่ประจำออกจากพม่า

อังกฤษดำเนินนโยบายก้าวร้าวต่อพม่ามากขึ้น ในสมัยที่ลอร์ดคัลคัตตีเป็นผู้สำเร็จราชการอินเดีย คัลคัตตีเป็นฝ่ายจักรวรรดินิยมที่ต้องการขยายจักรวรรดิอินเดียไปถึงพม่า⁸⁹ คัลคัตตีให้ความสนใจเมืองย่างกุ้ง และพิจารณาเมืองย่างกุ้งว่าเป็นสิงคโปร์แห่งที่สอง⁹⁰ เพราะเมืองย่างกุ้งเป็นศูนย์กลางที่จะนำทรัพยากรของพม่าออกสู่ตลาดต่างประเทศ สถานการณ์ในพม่าขณะนั้นเป็นใจให้อังกฤษถือโอกาสเข้าแทรกแซงพม่า การที่เจ้าพนักงานพม่าก่อกวนขัดขวางชาวอังกฤษที่เมืองย่างกุ้ง ทำให้คัลคัตตีเห็นว่าเป็นการหมิ่นประมาท เมื่อเจ้าพนักงานพม่าไม่แสดงอาการโอนอ่อนผ่อนตามคำเรียกร้องของอังกฤษ อังกฤษจึงเป็น

⁸⁸ D.G.E. Hall (ed.), The Dalhousie-Phayre Correspondence 1852-1856 (London: Oxford University Press, 1932), p. XV.

⁸⁹ Aung, A History of Burma, p. 225.

⁹⁰ Tate, op. cit., p. 410.

ฝ่ายกองสงครามขึ้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2394 (ค.ศ. 1852) ผลของสงครามครั้งที่สองนี้ อังกฤษได้พม่าภาคใต้และภาคกลางทั้งหมดเป็นอาณานิคม ซึ่งยังผลให้อังกฤษได้ครอบครองเขตที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดและเป็นตลาดการค้าต่างประเทศที่สำคัญของพม่า

การกระทำของอังกฤษที่เป็นการรุกรานอย่างเห็นได้ชัด ก่อให้เกิดความไม่พอใจจากผู้ที่มีความคิดเห็นทางเสรีนิยม นายริชาร์ด คอบเด็น (Richard Cobden) ผู้นำพรรคเสรีนิยมชาวอังกฤษได้เขียนประกาศการทำสงครามของอังกฤษครั้งนี้ในจุดสารชื่อ "สงครามเกิดขึ้นได้อย่างไรในอินเดีย : กำเนิดของสงครามพม่า" (How wars are got up in India: the origin of the Burmese war) ว่า "คัลลิสซีเริ่มต้นด้วยการเรียกร้องเงินจากพม่าจำนวนไม่น้อยกว่า 1,000 ปอนด์ ตามมาด้วยการเรียกร้องค่าชอกภัยเจ้าหน้าที่อังกฤษจากเจ้าเมืองร่างกุ้งที่ได้สับประมาท คอไปข้อเสนอเพิ่มขึ้นเป็น 100,000 ปอนด์⁹¹ รวมทั้งค่าชอกภัยจากเสนาบดีของพระมหากษัตริย์ ต่อจากนั้นก็รุกรานกินแดนพม่า..."⁹²

ก่อนที่พระเจ้ามินดงแห่งพม่าจะเสด็จขึ้นครองราชย์ คัลลิสซีได้ประกาศผนวกแคว้นหงสาวดีเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2395 (ค.ศ. 1852) คัลลิสซีมีความคิดว่าการยึดแคว้นหงสาวดี นอกจากจะเป็นการแสดงอำนาจของอังกฤษแล้ว ยังเป็นการชดเชยความเสียหายในอดีตและความมั่นคงของอังกฤษในอนาคต เพราะว่าแคว้นหงสาวดี

⁹¹ เท่ากับเงินไทยในขณะนั้น 800,000 บาท (1 ปอนด์ มีค่าเท่ากับ 8 บาท

จาก James C. Ingram, Economic Change in Thailand Since 1850 (California: Stanford University Press, 1955), p. 33.

⁹² Maung Htin Aung, The Stricken Peacock: Anglo-Burmese Relations 1752-1948 (The Hague: Martinus Nijhoff, 1965), p. 51.

จะเชื่อมแคว้นยะไข่และกะทรวศรีให้ติดต่อกัน นอกจากนี้ในเขตพม่าภาคกลางและภาคใต้
ยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้สักและแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญ กับยังติดต่อทะเล สามารถทำ
การค้ากับต่างประเทศได้

ถึงแม้คัลลิสซึ่มมีคำสั่งให้หยุดการสู้รบในพม่า แต่เขาไม่เห็นความจำเป็นของการ
ทำสนธิสัญญาสันติภาพ เพราะจะเป็นการลำบากสำหรับข้อผูกพันในการเข้าแทรกแซงของ
รัฐบาลอังกฤษเมื่อถูกละเมิดสิทธิที่บังไว้ การยับยั้งมิให้พม่าก่อความเคียดแค้นต่อชาว
อังกฤษ คือ การทำให้พม่าหวาดกลัวอำนาจของอังกฤษและความกลัวในผลที่จะได้รับถ้า
เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต่ออังกฤษ⁹³ นอกจากนี้คัลลิสซึ่มยังมีความเห็นว่า คงเป็นไปได้ที่พระเจ้า
มินทงจะทรงยอมทำสนธิสัญญาเพื่อยกแคว้นหงสาวดีให้ คอยเหตุผลของความหยิ่งทะนง
ในชาติ ดังปรากฏในจดหมายของคัลลิสซึ่มฉบับลงวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2396 (ค.ศ.
1854) ว่า

"ข้าพเจ้าทราบดีว่า การผนวกและการยึดครองแคว้น
หงสาวดีโดยปราศจากสนธิสัญญาสันติภาพ เป็นนโยบาย
ที่ผิดธรรมดาในสายตาของชาวยุโรป ข้าพเจ้าทราบว่า
การกระทำดังกล่าวจะสร้างความเยาะเย้ยและความ
ตระหนก แทหนาทของข้าพเจ้าคือ การทำสิ่งที่ดีที่สุดใน
นโยบายของข้าพเจ้าแล้วอยู่ แต่ยังไม่เลวน้อยกว่าทาง
เลือกประการอื่น การยุติการสู้รบที่เมื่องแปร ยึดแคว้น
หงสาวดีโดยไม่ทำสนธิสัญญา ยิ่งดีกว่าที่จะยกกองทัพ
ไปยังกรุงอังวะ และยึดไว้โดยปราศจากสนธิสัญญา"⁹⁴

⁹³Hall, Dalhousie-Phayre, p. XXVII., (และ Anil Chandra
Banerjee, Annexation of Burma (Calcutta: A Mukherjee & Bros,
1944), pp. 145-146.

⁹⁴Banerjee, op. cit., p. 146.

แต่เมื่อคณะกรรมการลับต้องการให้ทำสนธิสัญญา คัลลูนีแต่งตั้ง พันเอก อาเธอร์ พี. แพร์ (Arthur P. Phayre) ซึ่งเคยอยู่ในพม่ามาเป็นเวลานานเป็น ขาดหลวง (Commissioner) ประจำแคว้นหงสาวดี เพื่อทำหน้าที่เจรจาติดต่อกับรัฐบาล พม่า แพร์ได้รับคำสั่งให้ทำการปักปันเขตแดนและหามาตรการที่จำเป็นสำหรับการคุ้มครองพรมแดนด้วย⁹⁵

แพร์พยายามเจรจาให้พม่าตกลงทำสนธิสัญญาสันติภาพ โดยรับว่าอังกฤษจะ ถอนกองทัพออกจากเมืองสะเยคเมียว (Thayetmyo) ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของเมือง แปร ถ้าพระเจ้ามินดงจะทรงลงพระนามในสนธิสัญญายอมรับการครอบครองแคว้นหงสาวดี ของอังกฤษ และรับรองว่าดินแดนจากภาคใต้ขึ้นมาถึงเมืองแปรเป็นของอังกฤษ⁹⁶ แต่ ทางพม่าไม่ตกลงด้วย

ด้วยเหตุที่อังกฤษมิได้ทำสนธิสัญญากับพม่า จึงไม่มีการส่งผู้แทนไปประจำยัง ราชธานีของพม่าแม้ว่าทั้งสองฝ่ายจะได้มีการติดต่อกัน อย่างไรก็ตาม แพร์ได้อาศัย ชาวสกอตในพม่าคนหนึ่งชื่อ นายทอมัส สเปียร์ส (Thomas Spears) ซึ่งเป็นที่ปรึกษา ของพระเจ้ามินดง เป็นตัวแทนอย่างไม่เป็นทางการของอังกฤษที่ราชสำนักพม่าตั้งแต่วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2396 (ค.ศ. 1852)⁹⁷ สเปียร์สมีส่วนช่วยให้อังกฤษและ พม่ามีความเข้าใจอันดีต่อกัน ดังเช่นเมื่อมีข่าวลือว่าพระเจ้ามินดงทรงเตรียมทำสงคราม สเปียร์สเป็นผู้ส่งข่าวมาแจ้งต่อคัลลูนีให้ทราบว่ แท้ที่จริงแล้วพระเจ้ามินดงโปรดที่จะ คำเนินความสัมพันธ์ทางไมตรีและพาณิชย์กับอังกฤษ⁹⁸

⁹⁵ Ibid., p. 147.

⁹⁶ Aung, A History of Burma, p. 234.

⁹⁷ Hall, A History of South-East Asia, p. 582.

⁹⁸ Dorothy Woodman, The Making of Burma (London: The Cresset Press, 1962), p. 155.

แม้ว่าอังกฤษกับพม่าจะมีความเข้าใจอันดีต่อกัน แต่ประเทศทั้งสองมีความต้องการที่สวนทางกัน กล่าวคือ พระเจ้านมดงทรงมีพระประสงค์ที่จะโค่นแคว้นหงสาวดีคืนมา เมื่อพระองค์ทรงส่งเสนาบดีไปยังเมืองกัลกัตตาใน พ.ศ. 2397 (ค.ศ. 1854) เพื่อเจรจาขอแคว้นที่อังกฤษยึดครองในพม่ากลับคืนมา คัลลิสซีได้ตอบอุปมาอุปไมยว่า "ทราบใดที่พระอาทิตย์ยังส่องแสงอยู่ ตรานั้นซึ่งอังกฤษจะคงโบกสะบัดอยู่ในพม่า"⁹⁹ เป็นการแสดงเจตนาแน่วแน่ของอังกฤษในอันที่จะรักษาดินแดนที่ตนครอบครองไว้

อังกฤษพยายามชักจูงให้พระเจ้านมดงทรงทำสนธิสัญญาพาณิชย์ด้วย ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) แพร์เดินทางมายังกรุงอมรปุระ โดยมีจุดประสงค์เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีมิตร และที่สำคัญคือพยายามทำให้พระเจ้านมดงทรงทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับอังกฤษ¹⁰⁰ แต่พระเจ้านมดงทรงปฏิเสธ เพราะทรงเกรงว่าการทำสนธิสัญญาจะเท่ากับการรับรองว่าแคว้นหงสาวดีเป็นของอังกฤษ แพร์จึงกราบทูลพระเจ้านมดงตามที่ได้รับคำสั่งจากคัลลิสซีว่า ถ้าพม่าไม่ทำสัญญา พม่าจะเป็นฝ่ายเสียประโยชน์ เนื่องจากอังกฤษจะไม่อนุญาตให้มีการนำอาวุธยุทโธปกรณ์ไปสู่พม่าโดยผ่านทางลำน้ำอิรวดี เพราะถ้าปราศจากสนธิสัญญาทั้งสองฝ่ายจะไม่มีวันเจอใจกัน ซึ่งความในข้อนี้ คัลลิสซีทราบว่แพร์มีความลำบากใจที่ต้องกล่าวเป็นเชิงขู่ต่อพม่า คัลลิสซีจึงกล่าวล่วงหน้าว่าจะไม่คำหนิแพร์ถ้าทำงานไม่เป็นผลสำเร็จ¹⁰¹

อย่างไรก็ดี คัลลิสซีมีความพอใจต่อผลของการเจรจาในครั้งนี้ เพราะถึงแม้ว่าจะไม่มีการทำสนธิสัญญา แต่ก็มีผลทำให้มิตรภาพระหว่างอังกฤษกับพมามั่นคงขึ้น และได้รับ

⁹⁹E.C.V. Foucar, Mandalay the Golden (London: Dennis Dobson, 1963), p. 53.

¹⁰⁰W.S. Desai, A Pageant of Burmese History (Calcutta: Orient Longmans, 1961), p. 209.

¹⁰¹Banerjee, op. cit., p. 165.

ความเชื่อใจว่าพม่าจะไม่ก่ออันตรายใด ๆ ให้แก่อังกฤษ ก็จึงเห็นได้ว่า ในปี พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) เมื่ออังกฤษของดอนกำลังกองทัพออกจากพม่าไปปราบกบฏซึ่งป่อยใน อินเดีย ทางอินเดียได้รับรายงานว่า พม่าจะยึดแคว้นหงสาวดีคืนจากอังกฤษ คดีผู้จึงมี คำสั่งให้แพร่แจ้งต่อพม่าว่า "มาครว่ามีกการระรานใด ๆ เกิดขึ้นตามพรมแดนด้วยกำลัง หรือในลักษณะที่แสดงว่ามีส่วนมาจากฝ่ายพม่า พระเจ้านมิงคงจะทรงหวังรับผิดชอบต่อการ กระทำของชาวพม่า"¹⁰² ผลปรากฏว่าพระเจ้านมิงคงทรงวางตนเป็นกลาง ทั้ง ๆ ที่ ทรงอยู่ในฐานะที่จะทำร้ายอังกฤษได้

อังกฤษเห็นว่าเป็นความจำเป็นที่จะเจรจาทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับราชสำนักพม่า ทั้งนี้เนื่องจากนับตั้งแต่ภาคกลางและภาคใต้ตกเป็นของอังกฤษ มีชาวอังกฤษเข้ามาทำการค้าเป็นจำนวนมาก การค้าของอังกฤษได้รับการฟื้นฟูให้เจริญรุ่งเรืองภายในเขตที่ต่อมา เป็นแคว้นบริติชพม่า (British Burma) ทางพม่าเองก็ต้องอาศัยพม่าภาคใต้เป็นเส้นทางลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์ที่สั่งซื้อจากต่างประเทศผ่านขึ้นมายังพม่าภาคเหนือ¹⁰³ นอกจากนี้อังกฤษมีโครงการเปิดเส้นทางเดินเรือในแม่น้ำอิรวดีขึ้นมาในพม่าภาคเหนือ ตลอดจนโครงการสร้างถนนและทางรถไฟเชื่อมติดต่อกับพม่าภาคเหนือด้วย¹⁰⁴ ยิ่งไปกว่านั้น พม่าอังกฤษของการขยายการค้าให้ขึ้นไปถึงประเทศจีนตอนใต้ ดังนั้น หลังจากที่ยังอังกฤษ รวมแคว้นพุกาม หงสาวดี และตะนาวศรี เข้าด้วยกันเป็นบริติชพม่าใน พ.ศ. 2405 (ค.ศ. 1862)¹⁰⁵ นโยบายที่สำคัญของอังกฤษเกี่ยวกับพม่าในช่วงนี้คือ การปรับปรุงความสัมพันธ์ทางการค้ากับพม่าภาคเหนือและจีนภาคใต้ โดยเฉพาะในเส้นทางระหว่าง

¹⁰² *Ibid.*, p. 170.

¹⁰³ Woodman, *op. cit.*, p. 174.

¹⁰⁴ Cady, *A History of Modern Burma*, pp. 94-95.

¹⁰⁵ J.G. Scott, Burma From the Earliest Times to the Present Day (London: T. Fisher Unwin Ltd., 1924), p. 294.

เมืองบาโม (Bhamo) ไปยังมณฑลยูนนาน¹⁰⁶

ในวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2405 แพร่ได้รับคำสั่งจากลอร์ดคัลลิสซีย์ โทมาเจรจาทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับรัฐบาลพม่า เรื่องสำคัญในการเจรจาคือ ปัญหาเรื่องภาษีศุลกากรในเขตพรมแดนระหว่างบริติชพม่ากับพม่าภาคเหนือ¹⁰⁷ จากการกำหนดอัตราภาษีศุลกากรตามพระราชบัญญัติของรัฐบาลอินเดีย เมื่อปี พ.ศ. 2397 (ค.ศ. 1854) นั้น อังกฤษเรียกเก็บภาษีในอัตราร้อยละ 10 ของสินค้าเข้าทุกชนิดจากพม่าภาคเหนือ ยกเว้นสินค้าประเภทฝ้ายดิบและสัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในเขตพม่าของอังกฤษ และเรียกเก็บภาษีสินค้าขาออกในสินค้าบางประเภทที่เป็นที่ต้องการในพม่าภาคเหนือ เช่นเกลือ และข้าวเปลือก เป็นต้น¹⁰⁸ อังกฤษเสนอจะยกเลิกภาษีศุลกากรในเขตของตนภายในเวลา 1 ปี และขอให้ทางพม่าลดอัตราภาษีศุลกากรในเขตของพม่าด้วย พระเจ้ามินคงทรงเห็นชอบที่จะทำสนธิสัญญา เนื่องจากพม่าเป็นฝ่ายได้รับผลประโยชน์จากการลดภาษีศุลกากรของอังกฤษเหลือเพียงร้อยละ 1 และมีต่อไปจะได้รับการยกเลิกภาษีศุลกากรพระองค์ทรงอนุญาตให้ชาวอังกฤษและชาวพม่าสามารถเดินทางไปมาค้าขายในเขตของกันและกันได้โดยไม่ชักขวาง และซื้อสินค้าที่ตนต้องการได้¹⁰⁹ ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาพาณิชย์ระหว่างพม่ากับอังกฤษ เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2405

ความสำเร็จในการเจรจาสถิติสัญญาพาณิชย์ในครั้งนี้ ชี้ให้เห็นว่าอิทธิพลของอังกฤษในพม่ากำลังเพิ่มขึ้นทีละน้อย การทำสนธิสัญญาก็เท่ากับว่าพระเจ้ามินคงทรงเริ่ม

¹⁰⁶Hall, Burma, p. 118.

¹⁰⁷B.R. Pearn, "The Commercial Treaty of 1862," Journal of Burmese Research Society, Vol. XXVII, 1937, p. 33.

¹⁰⁸Ibid.

¹⁰⁹Ibid., pp. 36-37. ข้อตกลงสนธิสัญญาในบทที่ 5.

ยอมรับความจริงในเรื่องการเสียแคว้นหงสาวดีให้แก่อังกฤษ นอกจากนี้ผลจากสนธิสัญญาชาวอังกฤษมีเสรีภาพที่จะทำการค้าและเดินทางในดินแดนพม่าได้โดยเสรี และมีตัวแทนของอังกฤษมาประจำที่ราชธานีของพม่า ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นขั้นตอนในการขยายดินแดนของอังกฤษ¹¹⁰

ภายหลังจากทำสนธิสัญญา รัฐบาลอินเดียและแพร่เห็นชอบที่จะให้มีตัวแทนอย่างเป็นทางการของหัวหน้าชาห์ลาวง (Chief Commissioner) มาประจำที่กรุงมัณฑเลเพื่อคอยจัดการความยุ่งยากที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งทางการพม่าไม่ขัดข้อง¹¹¹ นอกจากนี้เพื่อผลประโยชน์ของอังกฤษในพม่าภาคเหนือ ได้มีการตั้งบริษัทเดินเรืออิรวดี (Irrawaddy Flotilla Company) เพื่อเปิดเส้นทางคมนาคมในแม่น้ำอิรวดีเมื่อ พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1864)¹¹²

การปฏิบัติตามสนธิสัญญาจากฝ่ายพม่าไม่ได้รับผลเป็นที่น่าพอใจ ในขณะที่อังกฤษยกเลิกภาษีศุลกากรในเขตของตน แต่พม่าไม่มีที่ท่าว่าพร้อมที่จะยกเลิกเมื่อใด ซึ่งเป็นพระประสงค์ของพระเจ้ามินคังที่ทรงต้องการเพิ่มรายได้เข้าของพระคลัง การค้าของอังกฤษยังมีอุปสรรคจากการค้าผูกขาดของพระเจ้ามินคังในสินค้าที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ฝ้าย น้ำตาล น้ำมันมีโครเลียม เพชรพลอย และไม้สัก ทำให้พ่อค้าชาวอังกฤษไม่พอใจและเรียกร้องขอให้ตนได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในพม่า ฉะนั้น ในปี พ.ศ. 2409 (ค.ศ. 1866) แพร่จึงเจรจาท้าอนุสัญญากับพระเจ้ามินคัง แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ พระเจ้ามินคังไม่ทรงยินยอมเลิกการผูกขาด และทรงปฏิเสธที่จะลดภาษีศุลกากร โดยทรง

¹¹⁰Woodman, op. cit., p. 176.

¹¹¹อังกฤษไคส่ง คร.เคลเมนต์ วิลเลียมส์ (Clement Williams) มาประจำที่กรุงมันคะเลย์, จาก Pearn, op. cit., p. 39.

¹¹²Woodman, loc. cit.,

อ้างถึงความยากจนของประเทศ อันเนื่องมาจากการกบฏในพระราชวัง¹¹³ คำปฏิเสชนี้ทำให้รัฐบาลอินเดียมีหนังสือชี้แจงแก่พระเจ้ามินคองว่า ถ้าพระองค์ยังทรงดำเนินการผูกขาดของหลวง ความสัมพันธ์อันดีระหว่างอังกฤษกับพม่าจะได้รับความกระทบกระเทือน และจะเกิดความยุ่งยากในภายภาคหน้า¹¹⁴

ในขณะเดียวกัน ร้อยเอก อี.บี.สเลเดน (E.B. Sladen) หัวหน้าข้าหลวง ซึ่งรับตำแหน่งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2407 ได้พยายามชักจูงให้พระเจ้ามินคองทรงทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ พร้อมกับพันเอก อัลเบิร์ต ฟิตซ์ (Albert Fytche) หัวหน้าข้าหลวงบริติชพม่าคนใหม่มีคำสั่งให้แจ้งแก่พระเจ้ามินคองว่า ถ้าพระองค์ไม่ทรงลงมือเลิกการผูกขาด อังกฤษอาจกำหนดค้ามีศุลกากรอย่างเข้มงวดใหม่ โดยได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลอินเดีย¹¹⁵

เมื่ออัลเบิร์ต ฟิตซ์ เข้ารับตำแหน่งหัวหน้าข้าหลวงบริติชพม่า เขาเริ่มเจรจาทำสนธิสัญญากับพม่าทันที เพื่อขอเปิดการค้ากับพม่าภาคเหนือ และขอส่งคณะสำรวจไปยังจีนภาคใต้ โดยผ่านทางเมืองบาโม ในครั้งนั้นพระเจ้ามินคองทรงเปลี่ยนพระทัยหันมาตกลงทำสนธิสัญญากับอังกฤษ เนื่องจากทรงต้องการให้อังกฤษจัดหาเรือกลไฟและอาวุธไว้รักษาพระองค์เพื่อป้องกันการกบฏ¹¹⁶ สนธิสัญญาพาณิชย์ฉบับใหม่ซึ่งลงนามในวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) จะเห็นว่ามีข้อความทางด้านการเมืองแฝงอยู่ ใจความของสนธิสัญญา พระเจ้ามินคองทรงสัญญาว่าจะทรงยกเลิกการผูกขาดทั้งหมดยกเว้นเพชรพลอย น้ำมันดิบ และไม้สัก นอกจากนี้พม่าจะลดภาษีศุลกากรลงเหลืออัตราร้อยละ 5 เป็นเวลา 10 ปี ยิ่งไปกว่านั้นเจ้าหน้าที่ประจำของอังกฤษจะได้รับอนุญาตให้อยู่ที่กรุง

¹¹³Desai, op. cit., p. 215.

¹¹⁴Pearn, op. cit., p. 42.

¹¹⁵Ibid.

¹¹⁶Hall, A History of South-East Asia, p. 593.

มีผลเด อังกฤจะไคอำนาจศาลกงสุลและสิทธิสภาพนอกอาณาเขต สำหรับทางพมานั้น พระเจ้ามินคองจะทรงสามารถซื้ออาวุธปืนในเขตพมาของอังกฤไค¹¹⁷

ในการเจรจากรั้งนี้ นอกจากรัฐบาลอินเดียจะต้องการให้คนไครับอำนาจทางการเมืองจากพมาแล้ว อังกฤยังต้องการควบคุมความสัมพันธ์กับต่างประเทศของพมา เพื่อป้องกันมิให้พมาเอาเปรียบประเทศอื่นเขามาเมื่ออิทธิพลในพมา โดยการเสนอให้เพิ่มเติมข้อความลงในสนธิสัญญาว่า "ผู้ครองพมาจะไม่เข้าสูการเจรจาหรือการติดคอคด้วยหนทางใด ๆ กับมหาอำนาจต่างประเทศ เว้นเสียแจะไคได้รับความเห็นชอบจากอังกฤก่อน"¹¹⁸ แทพิศไคเสนอข้อความนี้คอพมาเพราะทราบคิว่า พระเจ้ามินคองจะไม่ทรงยอมตาม และอาจจะทรงลดเลิกการทำสนธิสัญญา

สนธิสัญญานี้ถึงแม้วพมาจะละเมิดขอสัญญาบางข้อ เช่น ในเรื่องการผูกขาด แคเป็นการเปิดโอกาสให้อังกฤเขามาตั้งมั่นและมีอิทธิพลอยู่ในประเทศพมา โดยไครับสิทธิพิเศษต่าง ๆ ซึ่งในระยะยาวนั้น จะเป็ผลให้อังกฤสามารถทำการผนวกพมาทั้งประเทศไคโดยง่ายในอนาคต นอกจากนี้อังกฤยังพยายามหาทางให้รัฐชนหมู่นอยแยกตนออกจากการควบคุมของรัฐบาลพมา ที่เห็นไคชัดคคือในแคว้นกะเหรี่ยงตะวันตก (Western Karenni) คิลัฐที่เองเคยประกันเอกราชของแคว้นกะเหรี่ยงคั้งแคไครัชชนะพมาในสงครามครั้งที่สอง เนื่องจากสนใจป่าไม้อักของแคว้นนี้¹¹⁹ ในเวลาคอมาอังกฤคัดค้านมิให้รัฐบาลพมาเข้ายึดครองแคว้นกะเหรี่ยง เพราะเกรงว่าจะทำให้การติดคอคกับแคว้นไทยใหญ่ถูกปิดกั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2418 (ค.ศ.

¹¹⁷Desai, op. cit., p. 216.

¹¹⁸Maung Maung, Burma in the Family of Nations (The Netherlands: Djambatan-Amsterdam, 1957), p. 47.

¹¹⁹Tate, op. cit., p. 413.

1875) เซอร์ดักลาส ฟอริซซี (Douglas Forsyth) เรียกร้องให้พระเจ้ามินคองทรง
รับรองเอกราชและความเป็นกลางของแคว้นกะเหรี่ยง¹²⁰ ยังผลักดันความสัมพันธ์
ระหว่างอังกฤษกับพม่าเลวลงตามลำดับในปลายรัชกาลพระเจ้ามินคอง เนื่องมาจากเมื่อ
ฟอริซซีกลับไปยังอินเดีย เขาได้ร้องเรียนต่อรัฐบาลอินเดียเรื่อง "ปัญหาองเท้า"
ลอร์ดลิตตัน (Lytton) ซึ่งดำรงตำแหน่งอุปราชคนใหม่ที่ชอบทางการรวาว จึงห้ามไม่
ให้ทศอังกฤษออกครองเท้าเขาเผ่าพระเจ้ามินคอง¹²¹ พระเจ้ามินคองจึงไม่ไปรคอนุญาต
ใหญ่แทนอังกฤษใตเขาเผ่าพระองค์อีกเลยจนสิ้นรัชกาล

การสำรวจเส้นทางจากพม่าไปยังมณฑลยูนนาน

ความสนใจทางการค้าของอังกฤษ มีใตอยู่ที่ความมั่งคั่งของพม่า หากแต่อยู่
ตรงสภาพภูมิศาสตร์ของพม่า ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมไปสู่มณฑลยูนนานตะวันตก ซึ่งอยู่ทาง
ภาคใต้ของประเทศจีน¹²² เชื่อกันว่ามณฑลยูนนานเป็นตลาดการค้าที่ใหญ่กว่าทางภาค
ตะวันออกของจีน อังกฤษต้องการได้ไหม ไบซา และทองคำเปลวจากจีน¹²³ และ
ต้องการระบายสินค้าอุตสาหกรรมของตนออกสู่ตลาดการค้าของยูนนานกับพม่าส่วนใหญ่
ดำเนินการโดยชาวจีนมุสลิม ซึ่งเรียกกันว่า พวกแพนเซย์ (Panthay) โดยอาศัยกอง
คาราวานลออกจากเมืองบาโม ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือสุดของพม่าไปยังมณฑลยูนนาน เส้นทาง
นี้รู้จักกันในนาม "เส้นทางทูต" (Ambassador route) หรือถนนบาโม (Shamo
road)¹²⁴

¹²⁰Banerjee, op. cit., p. 413.

¹²¹Furnivall, op. cit., p. 69.

¹²²Woodman op. cit., p. 171.

¹²³Moshe Yegar, "The Panthay of Burma and Yunnan," Journal

Southeast Asian History, Vol. 7 No. 1 (March, 1966), p. 77.

¹²⁴Ibid., pp. 75-76.

ความคิดของอังกฤษที่จะค้นหาเส้นทางบกไปสู่จีนมีมานานแล้ว เมื่อโมเคิล ไซมัส เขามาเจริญความสัมพันธ์ทางการทูตที่กรุงอังวะเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2338 เขาเขียน รายงานไว้ว่า พม่าได้ทำการค้ากับมณฑลยูนนาน¹²⁵ ภายหลังจากทำสนธิสัญญาอันคาโป จอห์น ทรอเฟิร์ต ซึ่งเขามาเจรจาทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับพม่าเมื่อ พ.ศ. 2370 ได้รวบรวมหลักฐานเรื่องการค้าทางบกระหว่างพม่ากับจีน และสืบพบว่าการค้ากับจีนได้ยกเลิกไป ทรอเฟิร์ตได้ประเมินราคาสินค้าออกของพม่าไปยังจีน มีมูลค่าถึงปีละ 228,000 ปอนด์¹²⁶ ทำให้รัฐบาลอินเดียมีความกระตือรือร้นที่จะดำเนินการสำรวจเส้นทางคาราวานไปสู่จีน ถึงกับพิมพ์แผนที่ที่แสดงเส้นทางบกที่จะไปสู่มณฑลยูนนาน

นักสำรวจชาวอังกฤษหลายคนได้เสนอเส้นทางที่อาจเป็นไปได้ไปยังมณฑลยูนนาน เช่น ใน พ.ศ. 2374 (ค.ศ. 1831) รอยเอก ริชาร์ด สไปรย์ (Richard Sprye) ได้เสนอแนะเส้นทางเริ่มต้นที่แม่น้ำสาละวินจากเมืองมะละแหม่ง (Moulmein) ผ่านไปทางเมืองเชียงรุ่ง ในแคว้นไทยใหญ่ไปยังมณฑลยูนนาน¹²⁷ ต่อมาใน พ.ศ. 2380 (ค.ศ. 1837) รอยเอก แมคเล็ด (McLeod) ได้เดินทางตามเส้นทางนี้พร้อมควยช้าง 6 เชือก¹²⁸ นับเป็นชาวยุโรปคนแรกที่เข้าไปในประเทศจีนตามเส้นทางแม่น้ำสาละวิน และโคจรขึ้นไปถึงเมืองซือเหม่า (Suamao) แต่เป็นที่น่าเสียดายที่การสำรวจต้องหยุดชะงักลงหลังจากที่พระเจ้าสรรกแมงขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2380

¹²⁵Hall, A History of Southeast Asia, p. 589.

¹²⁶John L. Christian, "Trans-Burma Trade Route to Burma," Pacific Affairs, Vol. XIII No. 2 (June, 1940), p. 176.

¹²⁷Ralph Crozier, "Antecedents of Burma Road in the Nineteenth Century," Journal Southeast Asian History, Vol. 3, No. 2 (September, 1962), p. 3.

¹²⁸Christian, op. cit., p. 176.

ภายหลังที่พม่าสูญเสียดินแดนภาคกลางและภาคใต้ให้แก่อังกฤษ และกลายเป็นประเทศที่ไม่มีทางออกทะเล พม่าก็คัดค้านความพยายามของอังกฤษในอันที่จะข้ามดินแดนพม่าไปสู่มณฑลยูนนาน ก็จะได้เห็นได้จากการเจรจาขอทำสนธิสัญญากับพม่าเมื่อ พ.ศ. 2398 คณะทูตโคเจอร์จาขออนุญาตทำการค้าจากพม่าไปยังจีน และขอเปิดเส้นทางบามาถึงจีน¹²⁹ แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ

ในขณะเดียวกันนั้น นายทอมัส สเปียร์ส ซึ่งเป็นตัวแทนอย่างไม่เป็นทางการของอังกฤษที่กรุงอมรปุระ มีความคิดที่จะให้มีการเปิดการค้ากับมณฑลยูนนานผ่านทางเมืองบามา ซึ่งเป็นเส้นทางโดยตรงไปยังมณฑลตังกลาว¹³⁰

เมื่ออังกฤษทำสงครามกับจีนใน พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1858) สไปรย์แสดงเส้นทางการค้าที่เขาเคยเสนอไว้เมื่อ พ.ศ. 2374 โดยจะให้สร้างทางรถไฟหรือถนนต่อกระทรวงการต่างประเทศ เขาเชื่อว่าเส้นทางสายนี้จะไปสู่จีนและทิเบตได้¹³¹ และใน พ.ศ. 2403 (ค.ศ. 1860) สไปรย์เริ่มกล่าวสุนทรพจน์และออกหนังสือแสดงความคิดเห็นของเขา ซึ่งมีผลทำให้วงการค้าของอังกฤษเกิดความตื่นตัวและให้ความสนใจกันมาก ถึงกับมีเสียงเรียกร้องให้ทางการสำรวจเส้นทาง เช่น จากยานผลิตผ้าเมืองแลงแคชเชียร์ บอร์กเชียร์ตะวันตก ลิวอร์พูล ฮัทเคอร์ฟีลด์ แบรดฟอร์ด ฮาลิแฟกซ์ ลีคส์ กลาสโกว์ บริสตอล และกลอสเซสเตอร์ ซึ่งรวมกันยื่นบันทึกต่อกระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงอินเดีย และกระทรวงพาณิชย์ ในปีเดียวกันนั้น ทอการค้าแห่งเมืองแมนเชสเตอร์ไครองเรียนต่อกระทรวงการต่างประเทศ ขอให้รัฐบาลสนับสนุนเส้นทางการค้าของสไปรย์¹³² เพราะเชื่อว่าจีนภาคใต้จะเป็นตลาดรับซื้อสินค้าฝ่ายจากตนได้

¹²⁹Hall, Burma, p. 119.

¹³⁰Woodman, op. cit., p. 174.

¹³¹Crozier, op. cit., p. 3.

¹³²Ibid., p. 4.

เป็นอย่างดี หนังสือพิมพ์ไทมส์ กล่าวถึงความเชื่อในเรื่องนี้ว่า "...จากการจำกัด การค้าของเราอยู่กับดินแดนชายทะเลทางภาคใต้และภาคตะวันออกของจีนนั้น เราได้ แตะสะกิดอยู่ตรงเปลือกนอกของอาณาจักรที่ทรงอำนาจผลิตภัณฑ์ที่ที่สุดของจีน และลูกค้า ที่ที่ที่สุดที่จะซื้อสินค้าของเรา อยู่ถัดเข้ามาในดินแดนดินทางภาคตะวันตก"¹³³

กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ได้มอบปัญหาเกี่ยวกับการทำการค้ากับ มณฑลยูนนานให้รัฐบาลอินเดียพิจารณา คัลลูนีจึงส่งแฟร์มายังกรุงมณฑลในปี พ.ศ. 2405 เพื่อขอทำสนธิสัญญาพาณิชย์ แฟร์ได้รับคำสั่งให้มาเจรจาเรื่องการขออนุญาตให้คณะสำรวจ พม่า-อังกฤษรวมกันสำรวจเส้นทางคาราวานไปยังมณฑลยูนนานผ่านทางเมืองบาโม ขอ การคิดค่าน้ำเค็มสำหรับพ่อค้าในเส้นทางนั้น พร้อมกับขออนุญาตให้มีตัวแทนอังกฤษ ประจำเมืองบาโม กับให้คนงานจีนเดินทางลงมาภาคใต้ และขอให้มีการขุดดินจาก ดินแดนอังกฤษไปยังมณฑลยูนนาน¹³⁴

จากความในสนธิสัญญามาตราที่ 7 ที่ได้ตกลงกัน ให้อำนาจพ่อค้าอังกฤษขึ้นมา ในเขตแดนของพม่าตามเส้นทางแม่น้ำอิรวดีได้โดยปราศจากการขัดขวาง พ่อค้าอังกฤษ จะซื้อขายสิ่งที่ต้องการและกึ่งหลักแหล่งอยู่ในเขตแดนพม่าได้ เท่ากับว่าเป็นการเปิดถนน ไปสู่จีน นอกจากนี้พ่อค้าอังกฤษสามารถเดินทางไปยังเมืองบาโม และทำการค้ากับขบวน พ่อค้า (Caravan) ของจีนที่เมืองบาโมได้¹³⁵ ซึ่งอังกฤษไม่รอช้าที่จะดำเนินการ ใน วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2405 (ค.ศ. 1863) ดร.คลีเมนต์ วิลเลียมส์ (Clement Williams) ตัวแทนทางการเมืองของหัวหน้าชาวหลวงประจำกรุงมณฑล ได้ออกเดินทางจากแม่น้ำอิรวดีไปยังเมืองบาโม เขาเสนอให้สร้างทางรถไฟและทางถนนไปยังจีน

¹³³Ibid., p. 5.

¹³⁴Pearn, op. cit., p. 34.

¹³⁵Ibid., pp. 37-38. และ Woodman, op. cit., p. 174.

และทำนายว่า เส้นทางบาโมจะเป็นประตูสำคัญไปสู่มณฑลยูนนาน¹³⁶ แต่ในช่วงเวลา
ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2416 ได้เกิดกบฏจีนมุสลิม ทำให้การค้าระหว่างมณฑลยูนนาน
กับพม่าของหยุดชะงักลง เพราะมีอันตรายจากกองโจรคอยปล้นสดมภ์สินค้า¹³⁷ ผลที่
ได้รับจากการเดินทางไปเมืองบาโมของ คร. วิลเลียมส์ ทำให้มีการค้นพบว่าเรือกลไฟ
สามารถแล่นขึ้นไปถึงเมืองบาโม¹³⁸ ทำให้อังกฤษมอบความสำคัญให้แก่แม่น้ำอิรวดี
เนื่องจากเป็นเส้นทางที่สะดวกที่สุดและประหยัดที่สุดที่จะนำสินค้าจากเมืองย่างกุ้งไปยัง
เมืองบาโม อันเป็นที่ตั้งต้นของเส้นทางทุก

ในขณะที่อังกฤษทำการสำรวจเส้นทางไปยังจีนนั้น ฝรั่งเศสเริ่มดำเนินการ
เพื่อบรรลุถึงจุดหมายอันเดียวกันทางอินโดจีน ทำให้รัฐบาลอังกฤษสนใจที่จะเปิดเส้นทาง
การค้ากับมณฑลยูนนานมากขึ้น ใน พ.ศ. 2410 อัลเบิร์ต พิตซ์ ได้รับคำสั่งจากรัฐบาล
อินเดียให้ทำสนธิสัญญากับพระเจ้ามินคอง จากสนธิสัญญาพหุภาคีฉบับนี้ อังกฤษสามารถตั้ง
เจ้าหน้าที่ประจำที่เมืองบาโม ได้สำรวจเส้นทางบาโม และได้รับอนุญาตให้แล่นเรือกล
ไฟในแม่น้ำอิรวดีได้¹³⁹ การได้ควบคุมเมืองบาโมเป็นสิ่งจำเป็นต่อการปรับปรุงการ
ค้ากับจีนในมณฑลยูนนาน และการที่อังกฤษมีอิทธิพลอย่างมากในพม่าเป็นการวางท่อการ
ยึดครองพม่าภาคเหนือ

ขณะเดียวกันนั้น อังกฤษได้สำรวจหาเส้นทางอื่นที่จะไปถึงมณฑลยูนนานด้วย
ใน พ.ศ. 2410 รอยเอก อี. บี. สเตเดิน ซึ่งมาดำรงตำแหน่งตัวแทนหัวหน้าชาวดวง
แทน คร. คลีเมนต์ วิลเลียมส์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1865) ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้า

¹³⁶Christian, op. cit., p. 178.

¹³⁷Moshe, op. cit., p. 76.

¹³⁸Woodman, op. cit., p. 178.

¹³⁹Hall, Burma, p. 120.

คณะสำรวจเส้นทางจากเมืองบาโมไปยังเมืองโมเมียนหรือเตงเย (Momein or Tengyueh) สเดเคนโตทำการผูกมิตรกับหัวหน้าชาวไทใหญ่และคะฉิ่น และใช้ความจริงเกลี้ยจงหังพมาของชนหมุนอยนี้ให้เป็นประโยชน์ต่ออังกฤษ¹⁴⁰ แต่การเดินทางสำรวจก็ยังมีอันตรายจากการกบฏอยู่

ใน พ.ศ. 2411 (ค.ศ. 1868) พิตซ์โคตต์ ร็อบเอก สโตรเวอร์ (Strover) เป็นเจ้าหน้าที่ประจำของอังกฤษที่เมืองบาโม แต่ไม่มีผลต่อการทำการค้ากับจีน เพราะ สโตรเวอร์รายงานมาว่า การค้าชบเซามาก¹⁴¹

การสำรวจเส้นทางไปมณฑลยูนนานพื้นตัวขึ้นมาใหม่ หลังจากที่ถูกจีนมุสลิมถูกปราบลงราบคาบเมื่อ พ.ศ. 2416 ลอร์ดซอลสเบอรี (Salisbury) รัฐมนตรีกระทรวงอินเดียได้รับการร้องเรียนจากสมาคมหอการค้าอังกฤษให้ทำการสำรวจอีก ซอลสเบอรี จึงมีคำสั่งให้ดำเนินการสำรวจเส้นทางของสไปร์ทหรือของยูนไนในเดือนมกราคม พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1875) แผนการสำรวจมี 2 สาย คือ จากเมืองบาโมไปยังจีน และจากเมืองเซียงไฮ้มายังเมืองบาโม แต่ปรากฏว่ามาร์การี (Margary) หัวหน้าคณะสำรวจชุดหนึ่งถูกชาวจีนพื้นเมืองฆ่าตายขณะที่ออกจากเมืองบาโมจะไปถึงเมืองโมเมียน คณะสำรวจจึงต้องถอยกลับมาเมืองบาโม¹⁴² การสำรวจครั้งนี้มีผลทำให้รัฐบาลอินเดียเล็งเล็งความคิดสำรวจเส้นทางไปมณฑลยูนนาน เพราะเสียค่าใช้จ่ายมาก กับประสบความสำเร็จความยากลำบากทางคานสถาปัตยกรรมในการสร้างทางถนนหรือทางรถไฟ รวมทั้งมีความเลื่อมทางเศรษฐกิจของมณฑลยูนนานอันเนื่องมาจากสงครามกลางเมือง¹⁴³ ส่วน

¹⁴⁰ Aung, Stricken Peacock, p. 62.

¹⁴¹ Christian, op. cit., p. 179.

¹⁴² Hall, A History of South-East Asia, p. 595.

¹⁴³ Crozier, op. cit., p. 8.

เช่นนี้อีกต่อไป เนื่องจากภายหลังการสงครามครั้งที่สองใน พ.ศ. 2395 พม่าถูกตีจากจากโลกภายนอก การติดต่อกับต่างประเทศจึงมีได้เพียงค้ากันเดียว คือทางภาคเหนือ โดยติดต่อกับประเทศจีนเท่านั้น ความรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจในพม่าภาคกลางและภาคใต้ จึงถูกทำให้ราษฎรพม่าภาคเหนืออพยพลงมาอยู่ในเขตของอังกฤษเป็นจำนวนมาก¹⁴⁷ ในขณะที่สภาพเศรษฐกิจของพม่าภาคเหนือทรุดโทรมลง ความอ่อนแอภายในประเทศทำให้พม่าถูกผนวกได้โดยง่าย

การขยายอำนาจของประเทศฝรั่งเศสในประเทศญวน

ชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาญวนด้วยความมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนา โดยมีพ่อค้าชาวโปรตุเกสเป็นผู้ชักนำบาทหลวงเยซูอิต (Jésuits) ให้เข้ามาสอนศาสนาในแคว้นโคชิน จีนหรือญวนภาคใต้¹⁴⁸ หลังจากทีคณะมิชชันนารี เยซูอิตถูกขับไล่ออกจากเกาะญี่ปุ่นในสมัยเอโดะประเทศ เมื่อ พ.ศ. 2157 (ค.ศ. 1614) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสคนแรกในญวน คือ บาทหลวงอเล็กซองเดร เดอ โรดส์ (Alexandre de Rhodes)¹⁴⁹ เมื่องานสอนศาสนาของมิชชันนารี เยซูอิตได้ประสบสำเร็จใน พ.ศ. 2170 (ค.ศ. 1627) คณะสอนศาสนาจึงขยายแหล่งปฏิบัติการไปถึงญวนภาคเหนือ อันเป็นเขตของตระกูลตริन्ह โดยมีบาทหลวง เดอ โรดส์ ได้รับความหมายให้เป็นผู้ดำเนินการ ปรากฏว่ามีผู้เขารักถึง

¹⁴⁷G.E.H. Harvey, British Rule in Burma 1824-1942

(London: Faber and Faber, 1946), p. 49.

¹⁴⁸Donald Lancaster, The Emancipation of French Indochina

(London: Oxford University Press, 1961), p. 23.

¹⁴⁹บาทหลวงอเล็กซองเดร เดอ โรดส์ เป็นผู้ถือพระภิกษุวัชรยานเป็นวัชรอักษรโรมันที่เรียกว่า กุกกือ (Quoc - Ngu).

6,700 คน ในจำนวนนี้มีขุนนางและพระญาติวงศ์รวมอยู่ด้วย 17 คน¹⁵⁰ ทำให้ตระกูล
 ครินท์เกิดความวิตกว่าจะมีผลกระทบกระเทือนต่อสังคมญวนซึ่งเป็นแบบขงจื้อ ใน พ.ศ.
 2173 (ค.ศ.1630) ครินท์ทริง (Trinh Trang) เจ้าผู้ครองญวนภาคเหนือ จึงออก
 กฎฎีกาห้ามมิชชันนารีเข้าแคว้นตั้งเกีย¹⁵¹ ในญวนภาคใต้เองตระกูลเหงียนก็ทำการ
 คอทานการเผยแพร่คริสต์ศาสนา

แม้ว่าญวนทั้งสองภาคจะขัดขวางการปฏิบัติงานของมิชชันนารี แต่ยังไม่ปรากฏว่า
 มีมิชชันนารีชาวตะวันตกเข้ามาสอนศาสนาอยู่ เหตุที่มาตรการควบคุมมิให้มิชชันนารีเข้า
 ประเทศมีความหละหลวม เนื่องจากสภาพการณ์ของญวนในขณะนั้นมีสงครามกลางเมือง
 ระหว่างตระกูลครินท์กับตระกูลเหงียน ทั้งสองฝ่ายต้องการได้อาวุธยุทโธปกรณ์จาก
 ประเทศยุโรป ญวนจึงจำต้องพึ่งพาอาศัยพ่อค้าและมิชชันนารีชาวยุโรป¹⁵² แต่การเผยแพร่
 ศาสนาของมิชชันนารีต้องดำเนินไปอย่างลับ ๆ มิชชันนารีเองต้องปลอมตัวเป็นพ่อค้า
 จึงจะรอดพ้นจากการขัดขวางของญวนไปได้

การเผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารีเยซูอิตในสมัยนั้น อยู่ภายใต้การควบคุม
 ดูแลของวงการสันตะปาปาที่กรุงโรม เมื่อการสอนศาสนาได้รับการคอทานจากญวน บาท
 หลวง เคอ โรคส์ มีความคิดว่าฝรั่งเศสควรมีบทบาทสำคัญในการคุ้มครองมิชชันนารี
 ต่างประเทศและเข้าแทรกแซงญวน ดังจะเห็นได้ว่าในขณะที่บาทหลวง เคอ โรคส์ ขอ
 ให้สันตะปาปาที่กรุงโรมแต่งตั้งบาทหลวงชาวฝรั่งเศสและขอเงินทุนในการเผยแพร่ศาสนา

¹⁵⁰ Joseph Buttinger, The Smaller Dragon (New York: Frederick A. Praeger, 1958), p. 215.

¹⁵¹ Le Thanh Khoi, Le Viet-Nam: Histoire et Civilisation (Paris: Les Editions de Minuit, 1955), p. 291.

¹⁵² Lancaster, op. cit., p. 24.

ในฉนวนเพิ่มขึ้น บาทหลวง เคอ โรคส์ ได้ขอความสนับสนุนจากประเทศฝรั่งเศสด้วย¹⁵³ ความพยายามในครั้งนี้ได้รับผลเป็นที่น่าพอใจ เพราะต่อมาใน พ.ศ. 2201 (ค.ศ. 1658) ทางกรุงโรมได้ส่งสังฆราชชาวฝรั่งเศส 2 รูป ชื่อ ฟรังซัวส์ บัลลู (Francois Pallu) และ ลองแบร์ท เคอ ลา มอต (Lambert de Lamotte) มาช่วยงานมิชชันนารีใน แคว้นตังเกี๋ยและแคว้นโคชินจีน¹⁵⁴

รัฐบาลฝรั่งเศสให้ความสนใจความคิดของบาทหลวง เคอ โรคส์ เพราะในขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังอยู่ในสมัยการขยายตัวทางทะเล นโยบายอีกประการหนึ่งของฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 มีความมุ่งหมายที่จะสนับสนุนการเผยแพร่วิสัยศาสนา นิกายโรมันคาทอลิก เพื่อเพิ่มพระเกียรติยศให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ในเวลาเดียวกันก็มีความปรารถนาที่จะส่งเสริมการค้า¹⁵⁵ จึงอาจกล่าวได้ว่าบาทหลวง เคอ โรคส์ เป็นผู้ชักนำให้ฝรั่งเศสหันมาสนใจฉนวน

การส่งบาทหลวงฝรั่งเศสมาเผยแพร่วิสัยศาสนาในฉนวนให้ผลประโยชน์แก่ฝรั่งเศส ดังจะเห็นว่าเมื่อสังฆราชบัลลูเดินทางมาฉนวน ก็ได้ส่งข่าวความเป็นไปทางการค้าและสภาพการเมืองของฉนวนไปยังกอดแบร์ท เสนาบดีกระทรวงการคลัง และเสนอให้รัฐบาลฝรั่งเศสจัดตั้งบริษัทการค้าในแคว้นตังเกี๋ยเพื่อค้าเงินคริสตศาสนาในตะวันออกไกล¹⁵⁶

¹⁵³ Ibid., p. 25.

¹⁵⁴ Khoi, op. cit., p. 292, แต่เมื่อสังฆราชเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าฉนวนเกิดรบพุ่งกับเขมร และในฉนวนเองมีเหตุการณ์ยุ่งเหยิง คณะบาทหลวงฝรั่งเศสจึงอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาคือไป จาก สมจัย อนุমানราชชน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

¹⁵⁵ Nhuyen Khac Kham, An Introduction to Vietnamese Culture (Tokyo: Tokyo press, 1967), p. 74.

¹⁵⁶ Helen B. Lamb, Vietnam's Will to Live (New York: Monthly Review Press, 1972), p. 39.

บาทหลวงฝรั่งเศสกระทำคนเป็นตัวแทนคอยรักษาผลประโยชน์ให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสมากกว่าที่จะอยู่ภายใต้การควบคุมของกรุงโรม

หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ตั้งสมาคมสอนศาสนาต่างประเทศ (Société des Missions Etrangères) และบริษัทอินเดียตะวันออกเมื่อ พ.ศ. 2207 (ค.ศ. 1664) ฝรั่งเศสได้ส่งมิชชันนารีคาทอลิกไปทำการสอนศาสนาในญวน พร้อมกับนั้นให้ทำการค้าให้แก่ฝรั่งเศสด้วย¹⁵⁷ บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสพยายามตั้งร้านค้าในแคว้นโคชินจีนและกึ่งเกีย โดยมีมิชชันนารีฝรั่งเศสเป็นตัวแทน แคมเปญทางการค้าและทางศาสนาของมิชชันนารีฝรั่งเศสถูกจำกัดลงเมื่อทางกรุงโรมห้ามมิให้มิชชันนารียุ่งเกี่ยวกับการค้า และสันตะปาปาเคลเมนต์ที่ 12 ได้แบ่งเขตการเผยแพร่ศาสนาของสมาคมศาสนาต่าง ๆ ในญวน โดยให้สมาคมศาสนาต่างประเทศมีอำนาจดำเนินการได้แต่ในเขตญวนภาคใต้¹⁵⁸

แม้ว่าฝรั่งเศสจะมีการอยู่กับการสงครามเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ทางทะเลกับอังกฤษ ตลอดจนเข้าร่วมในสงครามสืบราชสมบัติของสเปนในยุโรป แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสยังคงให้ความสนใจที่จะทำการค้ากับญวน โดยส่งนายปีแอร์ ปัวฟร์ (Pierre Poivre) มายังแคว้นโคชินจีนเพื่อสำรวจสภาพเศรษฐกิจ เขาได้ให้ข้อคิดว่าการบริษัทต้องการตั้งร้านค้าในแคว้นโคชินจีนให้มั่นคงและได้รับผลประโยชน์ บริษัทต้องใช้วิธีทำให้ญวนเกิดความกลัวเกรงและความเคารพ ซึ่งตามสถานการณ์โดยทั่วไปของประเทศ จะสามารถทำได้ในบริเวณอ่าวตูรานซึ่งมีป้อมปราการอยู่¹⁵⁹ แต่แผนการขยายตัวของฝรั่งเศสต้องหยุดชะงักลง เพราะปัวฟร์วิวาทกับตระกูลเหงียนจนถึงกับโวเวียง (Vo Voung) สั่งขับไล่มิชชันนารีฝรั่งเศส จำนวน 27 คน ออกจากประเทศ ประกอบกับ

¹⁵⁷Lancaster, op. cit., p. 22.

¹⁵⁸Hall, A History of South-East Asia, p. 396.

¹⁵⁹Khôi, op. cit., p. 295., ชื่อเรียกว่าอ่าวตูรานในปัจจุบันคือ คานัง.

ฝรั่งเศสต้องทำสงครามเจ็ดปี

มิชชันนารีฝรั่งเศสที่เข้ามาในญวนในระยะแรกนี้ ไม่ได้รับความไว้วางใจจาก เจ้าผู้ครองญวนทั้ง 2 ภาค และถูกกักขังขังขัง แต่ยังมีมิชชันนารีฝรั่งเศสได้รับความสำเร็จในการสามารถชักชวนให้ชาวญวนหันมาเข้ารับเป็นจำนวนถึงสามแสนคน¹⁶⁰

มิชชันนารีฝรั่งเศสในญวนเปลี่ยนบทบาทจากทางศาสนามาเป็นค่านการเมืองในระหว่างการกบฏไคเซิน เมื่อองเชียงสือไม่สามารถเอาชนะกบฏไคเซินได้ ก็มอบหมายให้บาทหลวงบิโย เดอ เบอแน็ง ส่งพระราชฝรั่งเศสประจำแคว้นโคชินจีนไป เจริญขอความช่วยเหลือทางทหารและขออาวุธยุทโธปกรณ์จากรัฐบาลฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2228 (ค.ศ. 1785) เป็นการเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงญวนหลังจากที่ต้องสูญเสียอาณานิคมในอินเดียนภายหลังสงครามเจ็ดปี

จากการเจริญของบาทหลวงบิโย เดอ เบอแน็ง ฝรั่งเศสได้ลงนามในสนธิสัญญาพันธมิตรเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1787) ให้ความช่วยเหลือองเชียงสือ ทั้งในด้านการล่าทหารและกำลังอาวุธ โดยฝรั่งเศสจะได้เกาะบูโล คอนคอร์ คินแดนในอ่าวตูราน ได้เสรีภาพทางศาสนาและได้สิทธิพิเศษในการค้าจากญวนเป็นการตอบแทน จากผลงานของบาทหลวงบิโย เดอ เบอแน็ง นับได้ว่าเขาเป็นผู้บุกเบิกทางด้านการอาณานิคมให้แก่ฝรั่งเศสในญวน¹⁶¹ เป็นที่น่าสังเกตว่าการตกลงแทรกแซงญวนทางทหารในครั้งนี้ เป็นผลมาจากความริเริ่มของชาวฝรั่งเศส หาได้มาจากฝ่ายรัฐบาลไม่ และรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ได้ให้ความสนับสนุนแผนการนี้อย่างจริงจัง เริ่มตั้งแต่การปฏิเสธที่จะให้ความช่วยเหลือญวนจากฝ่ายฝรั่งเศสที่เมืองปอนดิเชอร์รี่ ซึ่งถ้าฝรั่งเศสกระทำ

¹⁶⁰ Lancaster, op. cit., p. 24.

¹⁶¹ Jean Chesneaux, Contribution à l'Histoire de la Nation Vietnamienne (Paris: Editions Sociales, 1955), p. 63.

ตามข้อสัญญา ฝรั่งเศสจะมีโอกาสโค่นล้มการปกครองของอินเดียนที่มั่งคั่งแห่งหนึ่ง และผลทางการเมืองจะทำให้ฝรั่งเศสได้เป็นใหญ่ในแคว้นโคชินจีน¹⁶² ดังที่บาทหลวงบิโนโย เคอเบแอน แจ็งแกฝรั่งเศส เนื่องจากถาฝรั่งเศสโค่นล้มซึ่งมีป้อมตามชายฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรอินโดจีน ฝรั่งเศสจะโค่นครอบครองทะเลจีน และหมู่เกาะต่าง ๆ ในช่องแคบมะละกา ตลอดจนโค่นขยายการค้าในเขตนี้นี้ทั้งหมด¹⁶³ แต่เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและการเมืองภายในประเทศกำลังตกต่ำ ฝรั่งเศสจึงไม่สนใจจนอย่างจริงจังจึงแม่จะต้องการโค่นอำนาจอินเดียนอินเดียน ฝรั่งเศสมอบอำนาจให้ทางเมืองปอนดิเชอร์รี่เป็นผู้พิจารณาว่าควรให้กองทัพแก่บาทหลวงบิโนโยเมื่อใด¹⁶⁴ ซึ่งมีผลให้บาทหลวงบิโนโย เคอเบแอนต้องจัดหาทหารอาสาสมัครและอาวุธเอง

ในสมัยจักรพรรดิยาลอง (พ.ศ. 2345 - 2363) ชาวฝรั่งเศสที่ร่วมในกองทัพอาสาสมัครได้เข้ารับราชการอยู่ในญวนหลายคน แต่ไม่มีบทบาทในฐานะเป็นตัวแทนของประเทศฝรั่งเศสเลย รัฐบาลฝรั่งเศสก็ไม่กระตือรือร้นที่จะดำเนินการความสัมพันธ์กับญวน เพราะกำลังทำสงครามสมัยนโปเลียน คงมีมิชชันนารีจำนวนเล็กน้อยทำการเผยแพร่คริสต์ศาสนาอยู่ในญวนบ้าง

ฝรั่งเศสในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ 18 ต้องการฟื้นฟูการค้าในทะเลจีน ญวนอยู่ในรัชสมัยอันนควย ใน พ.ศ. 2360 (ค.ศ. 1817) พ่อค้าฝรั่งเศสจากเมืองบอร์โดซ์ (Bordeaux) หลายรายนำเรือสินค้ามาถึงเมืองท่าทูราน แต่ไม่สามารถเข้าเฝ้าจักรพรรดิยาลองได้ เนื่องจากมิได้เป็นตัวแทนของฝรั่งเศส¹⁶⁵ นายแซนโย (Chaigneau)

¹⁶²Buttinger, op. cit., p. 232.

¹⁶³Tao-Kin-Hai, L'Indochine Française Depuis Pigneau de Behaine (Paris: Tours Maison Name, 1940), pp. 50-51. Lamb, op.cit., p. 62.

¹⁶⁴Buttinger, op. cit., p. 239.

¹⁶⁵Khôi, op. cit., p. 339.

อาสาสมัครชาวฝรั่งเศสปรารถนาที่จะเห็นเรือสินค้าฝรั่งเศสกลับมาค้าขายในญวน จึงกลับไปฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2362 (ค.ศ. 1819) เพื่อขอให้รัฐบาลฝรั่งเศสเปิดความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับญวน เขาได้รับแต่งตั้งจากฝรั่งเศสให้เป็นกงสุลมีอำนาจเจรจาทำสัญญาทางการค้ากับญวน¹⁶⁶ แต่เมื่อเขากลับมาถึงญวน ปรากฏว่าญวนอยู่ในรัชกาลจักรพรรดิมินมาง ซึ่งทางมีทัศนะไม่เป็นมิตรกับประเทศยุโรป การดำเนินการของแซนโยจึงไม่เป็นผล

ชาวฝรั่งเศสและมิชชันนารีไม่ได้รับความไว้วางพระทัยจากจักรพรรดิมินมาง เพราะพระองค์ทรงระแวงสงสัยว่าฝรั่งเศสจะยึดญวนเป็นอาณานิคม โดยเฉพาะเมื่อมีมิชชันนารีฝรั่งเศส จำนวน 20 คน เข้ามาในญวน พระองค์จึงทรงตราพระราชกฤษฎีกาในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2367 (ค.ศ. 1825) ห้ามมิชชันนารีเข้าประเทศ¹⁶⁷ แต่มิชชันนารียังคงลักลอบเข้าประเทศและเผยแพร่ศาสนาอย่างลับ ๆ การกดขี่ข่มเหงมิชชันนารีทวีความรุนแรงขึ้นเมื่อจักรพรรดิมินมางทรงสงสัยว่ามิชชันนารีเข้าร่วมการกบฏของ เล วัน คอย (Le Van Khoi) เมื่อ พ.ศ. 2376 (ค.ศ. 1833) พระองค์จึงทรงเริ่มการประหารชีวิตมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสและชาวญวนเขารีก มีเซน บาทหลวงมาร์ชอง (Marchand) และบาทหลวงคอร์เนย์ (Cornay)¹⁶⁸ และในระหว่าง พ.ศ. 2376-2381 (ค.ศ. 1833 - 1838) มีมิชชันนารีฝรั่งเศส 7 คน ถูกประหารชีวิต

รัฐบาลฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ ฟิลิป (พ.ศ. 2373 - 2391) ไม่มีปฏิริยาใด ๆ ค่อการกดขี่ข่มเหงมิชชันนารีฝรั่งเศส ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์ไม่ทรงสนับสนุนกิจการทางศาสนา แมว่าจะทรงได้รับการเร่งเร้าจากวงกรมิชชันนารีคาทอลิก

¹⁶⁶Hall, A History of South-East Asia, p. 412.

¹⁶⁷Cady, Southeast Asia..., p. 411.

¹⁶⁸Hai, op. cit., p. 97.

ในกรุงปารีสและนักเลียงโซคชาวฝรั่งเศส ในฝรั่งเศสดำเนินมาตรการทางทหารต่อ
ญวน¹⁶⁹ ประกอบกับในเวลาอันรวดเร็วฝรั่งเศสมีภาระกองเผชิญในประเทศอัลจีเรีย
และในยุโรป อย่างไรก็ตาม เลียงเรียกกองจากกลุ่มสมาคมมิชชันนารีฝรั่งเศสมีอิทธิพล
พอที่จะบีบบังคับให้พระเจ้าหลุยส์ ฟิลิป ทรงต้อนรับคณะทูตของจักรพรรดิมีนังใน
พ.ศ. 2383 (ค.ศ. 1840) ได้

ในการเรียกร้องขอความช่วยเหลือของมิชชันนารีต่างประเทศนี้ ย่อมเห็นได้ชัด
ว่ามิชชันนารีมอบความสำคัญให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศส โดยมีได้ขอความช่วยเหลือจากทาง
กรุงโรม แต่กลับเสนอเรื่องไปยังประเทศฝรั่งเศส ทั้งนี้ทางกรุงโรมเองก็ยอมรับบทบาท
ทางศาสนาซึ่งดำเนินการโดยมิชชันนารีฝรั่งเศส ด้วยการไม่ขอรับการอุปถัมภ์จากประเทศ
โปรตุเกสมาตั้งแต่ พ.ศ. 2382 (ค.ศ. 1839) และมอบหมายให้สมาคมศาสนาต่างประเทศ
เป็นผู้ควบคุมบาทหลวงอธิการประจำคาบสมุทรอินโดจีนและจีนบางแห่ง¹⁷⁰ ทำให้
สมาคมฝรั่งเศสมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นตัวแทนศาสนากายโรมันคาทอลิกในต่างประเทศ

รัฐบาลฝรั่งเศสในสมัยที่นายกีโซต์ (Guizot) เป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ
ไม่ยอมรับพันธะในการคุ้มครองมิชชันนารีคาทอลิก และไม่สนใจต่อข้อเรียกร้องให้ฝรั่งเศส
แทรกแซงญวน การที่นายกีโซต์นับถือนิกายโปรเตสแตนต์¹⁷¹ อาจเป็นคำตอบในเรื่อง
นี้ได้ประการหนึ่ง นอกจากนั้นนับจาก พ.ศ. 2383 (ค.ศ. 1840) มา ฝรั่งเศสมีความตั้งใจ
ที่จะรักษาที่มั่นในประเทศจีน และนายกีโซต์มีความเห็นว่า การเปิดความสัมพันธ์ทางการ
ค้ากับญวนจะได้รับผลไม่คุ้มกับภาระที่ต้องให้การป้องกันที่มั่นบนฝั่งเมืองท่าตุราน¹⁷² ซึ่ง
นายกีโซต์คาดว่ากำลังที่มั่นอยู่ที่เกาะบาสีลัน (Basilan) ในหมู่เกาะซูลู (Sulu)

¹⁶⁹ Nguyen Phut Tan, A Modern History of Viet-Nam (1802-1954) (Saigon: Nha Sach Khai-Tri, 1964), p. 170.

¹⁷⁰ Tate, op. cit., p. 533.

¹⁷¹ The Cady, Roots of French Imperialism in Eastern Asia, p. 23.

¹⁷² Ibid., p. 45.

จะเหมาะสมกว่า ยิ่งไปกว่านั้นนายก็โซทมีความสนใจที่จะฟื้นฟูฐานะของฝรั่งเศสในยุโรปมากกว่าการขยายตัวในเอเชียเพราะรู้ว่าคนชาตกำลัง และยังเกรงว่าจะเป็นการกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์อันดีกับประเทศอังกฤษ¹⁷³ ถึงแม้ว่า พลเรือเอก เซซิล (Cécille) ผู้บัญชาการทหารเรือในภาคตะวันออก และนายลาเกรอเน (Lagrenée) ทูตฝรั่งเศสในจีนจะเสนอให้ยึดครองชววน และให้ฝรั่งเศสหนุนหลังการอ้างสิทธิ์ในบัลลังก์ชววนของผู้สืบราชวงศ์เล (Le) ในแคว้นตังเกี๋ย ซึ่งจะทำให้ฝรั่งเศสได้ฐานทัพเรือในชววน และมีชัชนารีจะได้รับเสรีภาพทางศาสนาอย่างเต็มที่¹⁷⁴ แต่นายก็โซทไม่เห็นด้วย และได้อธิบายว่า

"เรามีปัญหาที่หนักและสับสนที่ต้องจัดการในยุโรป ต้องคอยตรวจตราการปฏิบัติการในตะวันออกไกล มีภาระยุ่งยากที่ต้องจัดการให้สำเร็จในประเทศอัลจีเรีย และกำลังให้ความสนใจอเมริกาใต้ (ริโอ เดอ ลา ปลาตา) โดยไม่ต้องนำตัวเราเองเข้าไปดำเนินการที่มีอันครายในที่แห่งอื่น โดยไม่ต้องดำเนินการในทะเลอินเดียและทะเลจีน อันเป็นพื้นที่แห่งที่ฝรั่งเศสต้องยุ่งและลำบากใจ กับเสียค่าใช้จ่าย"¹⁷⁵

อย่างไรก็ตาม เสียงเรียกร้องจากชาวฝรั่งเศสให้รัฐบาลของตนดำเนินการในสมัชจักรพรรดิเหียวทรมีมากขึ้น จนใน พ.ศ. 2385 (ค.ศ. 1843) กระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส ให้อำนาจหัวหน้ากองเรือรบในทะเลจีนให้ควบคุมครองมิชชันนารีฝรั่งเศส แต่คงไม่นำชื่อของประเทศฝรั่งเศสมาเกี่ยวข้องในข้อพิพาทใด ๆ¹⁷⁶ แสดงถึงความโน้มเอียงทางคานนโยบายต่างประเทศฝรั่งเศสว่าเริ่มสนใจชววน

¹⁷³ Buttinger, op. cit., p. 327.

¹⁷⁴ Ibid., pp. 328-329.

¹⁷⁵ The Cady, + Roots of French Imperialism in Eastern, p. 60.

¹⁷⁶ Ibid., p. 32.

เมื่อมิชชันนารีฝรั่งเศส จำนวน 5 คน ถูกตัดสินประหารชีวิตในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2385 (ค.ศ. 1843) พลเรือเอก เซซิล (Cécille) มีคำสั่งให้นำวาเอก ฟาแวง เลแวก (Favin Lévêgue) นำเรือรบ "เอโรอิน" มาปรากฏที่หน้าเมืองท่ากูรานเพื่อ ชูให้ญวนปล่อยตัวมิชชันนารีทั้ง 5 คนเสีย และต่อมาใน พ.ศ. 2388 (ค.ศ. 1845) พลเรือเอกผู้นี้มีคำสั่งให้นำวาเอก ฟอว์นีย์เยร์ ฟูปลอง (Fornier Duplan) ผู้บังคับการ เรือ "อัลแมน" (Alemène) แทรกแซงญวนอีกครั้งหนึ่ง เพื่อบังคับให้พระจักรพรรดิ เทียวทรีทรงปล่อยตัวมองเซนเยอร์เลอแฟบ (Lefebvre)¹⁷⁷ เมื่อการชู้โดยไซนโยบาย เรือปืนของฝรั่งเศสได้รับผลสำเร็จ ฝรั่งเศสจึงดำเนินมาตรการกีดกันกล่าว เพื่อใช้เป็น เครื่องสนับสนุนให้ฝรั่งเศสสามารถเจรจากับญวนให้เป็นผล และเพื่อคุ้มครองชาวฝรั่งเศส และในเวลาต่อมา ก็เพิ่มมาตรการรุนแรงขึ้น ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2399 (ค.ศ. 1847) นาวาเอก ลามิแยร์ (Lapierre) และนาวาเอก ริโกลท์ เดอ เซอญูยี (Rigault de Genouilly) ได้นำเรือรบ "กลัวซ์" และ "วิกตอริเออร์ส" มาถึงเมืองท่ากูราน เพื่อเรียกร้องในนามของรัฐบาลฝรั่งเศสขอเสรีภาพทางศาสนา¹⁷⁸ และประกันความปลอดภัยให้แก่ชาวฝรั่งเศส¹⁷⁹ หลังจากที่ฝรั่งเศสรอคำตอบจักรพรรดิเทียวทรีอยู่ 2 สัปดาห์ ฝรั่งเศสได้ระดมยิงเมืองท่ากูรานแล้วแล่นเรือไปยังประเทศจีน ยังผลให้จักรพรรดิ เทียวทรีทรงตราพระราชกฤษฎีกาลงโทษการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารีและชาวญวน เขารีก

นโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสเปลี่ยนแปลงจากเดิมในสมัยจักรวรรดิครั้งที่ 2 ภายใต้อจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 พระองค์ทรงท้อใจเสียสงสัยสนับสนุนจากฝ่ายอนุรักษ

¹⁷⁷A Thomazi, La Conquête de l'Indochine (Paris: Fayot, 1934), p. 26.

¹⁷⁸Hall, A History of South-East Asia, p. 610.

¹⁷⁹Buttinger, op. cit., p. 333.

นิยมซึ่งเป็นพวกคาทอลิก เป็นเครื่องคำจุนฐานะทางการเมืองของพระองค์ ดังนั้นพระองค์จึงทรงปรับปรุงนโยบายต่างประเทศให้สอดคล้องกับความต้องการของพวกคาทอลิก ซึ่งปรารถนาให้ฝรั่งเศสดำเนินการคุ้มครองมิชชันนารีคาทอลิกในญวน

ในรัชกาลจักรพรรดิคือคัง ระหว่าง พ.ศ. 2391 - 2401 (ค.ศ. 1848 - 1858) ปรากฏว่าพระองค์ทรงกดขี่ข่มเหงชาวคริสต์ ทวยการออกพระราชกฤษฎีกากำจัดมิชชันนารีคาทอลิกอีก บาทหลวงชาวฝรั่งเศสในภาคตะวันออกเฉียงใต้ร้องเรียนขอความคุ้มครองจากรัฐบาลฝรั่งเศส โดยขอให้ฝรั่งเศสส่งกองทัพเรือที่เข้มแข็งมาขังนำในทวีปเอเชีย เพื่อแสดงแสนยานุภาพแก่ญวน เพราะมีความเห็นพ้องกันว่า ฝรั่งเศสไม่มีเหตุผลที่จะใช้สันติวิธีหรือการละม่อมล่อลวงต่อไป¹⁸⁰ มองแซนเยอร์ เรอทอดด์ (Retord) มิชชันนารีฝรั่งเศสประจำแคว้นตังเกี๋ยซึ่งได้รับการปลดปล่อยจากการถูกประหารชีวิตได้เรียกร้องให้ฝรั่งเศสปฏิบัติการทางทหาร และให้ยึดครองญวนส่วนหนึ่ง บรรดามิชชันนารีให้ความมั่นใจแก่รัฐบาลฝรั่งเศสว่า ถ้าฝรั่งเศสดำเนินมาตรการทางทหาร ชาวนญวนเขารักที่แคว้นตังเกี๋ยจะลุกขึ้นต่อต้านรัฐบาลญวนในทันทีที่กองทัพฝรั่งเศสเคลื่อนเข้ามา¹⁸¹

การปราบปรามมิชชันนารีคาทอลิกในสมัยจักรพรรดิคือคังมิได้ลดน้อยลงไปจากจักรพรรดิองค์ก่อน ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2395 (ค.ศ. 1851 - 1852) มิชชันนารีฝรั่งเศส 2 คน คือ บาทหลวงชอฟแฟลร์ (Schoeffler) และบาทหลวงบอนาร์ด (Bonard) ถูกกักขังประหารชีวิต เมื่อนโยบายต่างประเทศของจักรพรรดิเปลี่ยนแปลงไปเดือนที่ 3 มุ่งให้ความคุ้มครองมิชชันนารีที่เผยแพร่ศาสนาในต่างแดน รัฐบาลฝรั่งเศสจึงเริ่มดำเนินการแทรกแซงญวนเพื่อมิให้กดขี่ข่มเหงชาวคริสต์ หลังสงครามไครเมีย (พ.ศ. 2399) รัฐบาลฝรั่งเศสมีคำสั่งให้ นายชาลส์ เคอ มองติญี เดินทางมาเจรจากับญวนเพื่อยุติ-

¹⁸⁰Buttinger, op. cit., p. 337.

¹⁸¹Tate, op. cit., p. 534.

ขอเรียกร้องต่อ สำนักรเว 3 ประการ ประการแรก ขอเสรีภาพทางศาสนาสำหรับ
ชาวคริสต์ ประการที่สอง ขอตั้งตัวแทนพาณิชย์ที่กรุงเว ประการสุดท้าย ขอตั้งกงสุล
ฝรั่งเศสประจำกรุงเว¹⁸²

ก่อนที่ เคอ มองคิณยี จะเดินทางมาถึงญวน เขาได้ส่งเรือรบ "คาตินาต์"
(Catinat) นำจกหมายมายังเมืองท่าทูรานในเดือนกันยายน พ.ศ. 2399 เพื่อแจ้ง
ความประสงค์ของฝรั่งเศสในการเข้ามาครั้งนี้ แต่ผู้บังคับการเรือ เลอ ลีเยอร์ (Le
Lieur) เกิดความไม่พอใจที่ขุนนางญวนไม่ยอมนำจกหมายไปกรุงเว และเกรงว่าจะถูก
โจมตีขณะที่เรือคอบ เคอ มองคิณยี จึงระดมยิงเมืองท่าทูรานแล้วกลับไปยังเมืองมาเก๊า
ฉะนั้น เมื่อเคอ มองคิณยีเดินทางมาถึงเมืองท่าทูราน ในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2399
(ค.ศ. 1857) จึงไม่สามารถเจรจากับญวนให้เป็นผลสำเร็จ แต่ก่อนเดินทางออกจาก
ญวน เคอ มองคิณยี ชูว่าจะดำเนินการลงโทษญวนถ้ายังไม่ยุติการกีดกันข่มเหงศาสนา
คริสต์¹⁸³ ความล้มเหลวของเคอ มองคิณยี มีผลให้เกียรติภูมิของฝรั่งเศสลดต่ำลงใน
สายตาของญวน จนญวนกล่าวถึงฝรั่งเศสว่า "เหากรรโชกคังสุนซ์ แต่แล้วก็วิ่งหนีไปตั้ง
แพะ"¹⁸⁴ ความรู้สึกดังกล่าวทำให้ญวนดำเนินการปราบปรามชาวคริสต์ต่อไป ดังจะเห็น
ได้ว่าหลังจากนั้น มองแซนเยอร์โคแอซ (Diaz) สังฆราชสเปนประจำแคว้นคังเกียถูก

¹⁸² Georges Maspéro, Un Empire Colonial Français: L'Indo-
chine, Vol. I (Paris et Bruxelles: Les Editions G. Van Oest, 1929),
p. 144.

¹⁸³ Henri Cordier, La Politique Coloniale de la France au
début du Second Empire (Indo-Chine, 1852-1858) (Extrait du 'T'
oung-pao, Vol. X-XII, 1911), p. 384.

¹⁸⁴ Cady, Southeast Asia..., p. 416.

ประหารชีวิตกษัตริย์บรมาธิปไตยของจักรพรรดิคือคึก¹⁸⁵ ทำให้เป็นซึ่งมีอาณา
 นิคมอยู่ที่หมู่เกาะฟิลิปปินส์ร่วมมือกับฝรั่งเศสในการดำเนินมาตรการทางทหารก่อกวนใน
 เวลาต่อมา

ความล้มเหลวของเดอ มงทัญปีและการก่อกวนของชาวคริสต์ของญวน ทำให้
 รัฐบาลฝรั่งเศสกังวลถึงเกียรติภูมิของประเทศ จักรพรรดิโนโปเลียนที่ 3 ทรงมีพระราช-
 คำว่าที่จะยึดครองเมืองท่ากูราน โดยโปรดให้มีการตรวจสอบสัญญาพันธมิตรที่ฝรั่งเศสทำ
 กับญวนเมื่อ พ.ศ. 2330 ซึ่งได้มีข้อความระบุว่า ญวนจะมอบเมืองท่ากูรานให้แก่ฝรั่งเศส
 แต่ฝรั่งเศสไม่สามารถถือประโยชน์จากสัญญาได้เนื่องจากมิได้ปฏิบัติตามข้อผูกพันของ
 สนธิสัญญาที่ว่าจะให้ความช่วยเหลือญวน¹⁸⁶

ผู้นับสนุนให้ฝรั่งเศสแทรกแซงญวนมีหลายฝ่าย เช่น เคานต์บูร์บลอง
 (Bourboulon) กงสุลฝรั่งเศสประจำจีน เขาเสนอให้ฝรั่งเศสยึดเมืองท่ากูรานและ
 ดินแดนรอบ ๆ เพื่อเป็นการประกันการเรียกร้องของฝรั่งเศส ให้ฝรั่งเศสทำสนธิสัญญา
 ที่ให้ความคุ้มครองมิชชันนารี ขอค่าชดเชยค่าเสียหายจากญวนเป็นจำนวนเงิน 1,800,000
 ฟรังก์ และขอสัมปทานทางการค้า¹⁸⁷ นอกจากนี้มองแซนเยอร์เรอทอร์ค ยังรายงาน
 ว่าที่แคว้นตั้งก็มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่า เช่น ทอง เงิน ทองแดง ถ่านหิน และไม้
 สัก¹⁸⁸ ซึ่งฝรั่งเศสจะได้รับผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและทางศาสนาจากการ
 ดำเนินการดังกล่าว

มิชชันนารีฝรั่งเศสใช้ความพยายามอย่างหนักในการเรียกร้องให้รัฐบาลฝรั่งเศส
 คุ้มครองการปฏิบัติงานทางศาสนาในประเทศญวน โดยเฉพาะในแคว้นตั้งเกี่ยวซึ่งมีชาว-

¹⁸⁵ Hall, A History of South-East Asia, p. 611.

¹⁸⁶ Thomazi, op. cit., p. 28.

¹⁸⁷ Tate, Loc. cit.

¹⁸⁸ Buttinger, op. cit., p. 341.

คริสต์อยู่เป็นจำนวนมาก ผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดคนหนึ่งคือ มองแซนเยอร์เปลเลอแรง (Pellerin) สังกษราชคณะแห่งโคชินจีนภาคเหนือ¹⁸⁹ เปลเลอแรงได้เข้าเฝ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2400 กราบทูลสถานการณ์ที่เกิดขึ้นแก่พวกคาทอลิกในญวน และเสนอความคิดเห็นที่จะให้ฝรั่งเศสแทรกแซงญวนต่อสาธารณชน ในเวลาเดียวกันบาทหลวงฮุก (Huc) แห่งประเทศจีนเสนอให้ยึดครองเมืองทูราน เพราะคาดว่าจะได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ¹⁹⁰ ฮุกได้กราบทูลจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ว่าการยึดครองแคว้นโคชินจีนจะทำได้โดยง่าย และจะได้รับผลมหาศาล กล่าวคือ ชาวนญวนจะต้อนรับการเข้ามาของฝรั่งเศส และจะเป็นการง่ายต่อการทำให้ชาวนญวนหันมาเข้ารีต และมีศรัทธาต่อประเทศฝรั่งเศส¹⁹¹

ขอเสนอข้างต้น ได้รับการสนับสนุนจากพระนางเออเซนี (Eugénie) มเหสีของจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ซึ่งทรงศรัทธาและทรงอุปถัมภ์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกอยู่ พระนางกราบทูลให้จักรพรรดิทรงแทรกแซงญวนทางทหาร¹⁹² เพื่อให้ควบคุมครองมิชชันนารี กล่าวได้ว่า พระนางเออเซนีทรงมีส่วนสำคัญในการวางนโยบายต่างประเทศของพระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 เนื่องจากพระองค์ทรงอาศัยความสนับสนุนจากฝ่ายอนุรักษนิยมซึ่งเป็นพวกคาทอลิกอยู่

ในตอนแรกเดานต์ เคอ วาลูสก็ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสไม่สนับสนุนแผนการยึดครองเมืองท่าทูราน เนื่องจากฝรั่งเศสมีภาระอยู่ใน

¹⁸⁹ Tate, op. cit., p. 532.

¹⁹⁰ Lamb, op. cit., p. 78.

¹⁹¹ Buttinger, Loc. cit.

¹⁹² Nguyen Van Thai and Nguyen Van Mung, A Short History of Vietnam (Saigon: The Times Publishing Company, 1958), p. 264.

ประเทศอัลจีเรีย จึงไม่ต้องการเสียค่าใช้จ่ายในการลงทุนที่ไม่ทราบผลแน่นอน แต่ในปลายปี พ.ศ. 2400 เคานท์ เดอ วาลูสกี เปลี่ยนความคิดหันมารับรองแผนการแทรกแซงทางทหาร เนื่องจากย่นอกจากจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 จะทรงตัดสินพระทัยแทรกแซงทางทหารแล้ว เขายังได้รับแรงบันดาลใจจากผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากญวน กล่าวคือการสนับสนุนของมิชชันนารีและผู้รักชาติโคสรางบรยากาศสำหรับการแทรกแซงทางทหาร แต่แผนการปฏิบัติการทางทหารได้กระทำขึ้นภายหลังจากที่ฝรั่งเศสได้รับผลประโยชน์จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกไกล¹⁹³ กล่าวคือ การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของฝรั่งเศสในช่วงทศวรรษปี พ.ศ. 2393 มีผลให้ฝรั่งเศสเกิดความต้องการไต่ลวดาโกโพทะเล และต้องการโคสส่วนแบ่งดินแดนในทวีปเอเชีย ซึ่งประเทศตะวันตก เช่น อังกฤษ ฮอลันดา สเปน และรัสเซีย เข้ามามีคิครอบงำอยู่แล้ว ฝรั่งเศสจึงเห็นความจำเป็นที่ต้องแข่งขันความเป็นเจ้าอาณานิคม การยึดครองเมืองท่าทุรานจะให้ผลประโยชน์แก่ฝรั่งเศสทั้งในด้านการค้า การเมือง และการค้า ดังนั้นในวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2400 ฝรั่งเศสจึงมีคำสั่งให้เรือรบในภาคตะวันออกไกลภายใต้การนำของนาวาเอก ริโกลท์ เดอ เซอญูยี ทำการยึดครองเมืองท่าทุรานโดยไม่ต้องเจรจากับทางญวน

หลังจากที่ฝรั่งเศสเสร็จสิ้นจากการร่วมมือกับอังกฤษทำสงครามกับจีนภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเทียนสินเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1858) เดอ เซอญูยี นำเรือรบ "เนเมซิส" (Némésis) พร้อมกับเรือรบและกองทหารมาถึงเมืองท่าทุราน ในวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2401 โดยมีเรือรบสเปนชื่อ "เอล คาโน" (El Cano) ภายใต้การบังคับบัญชาของ นายพลปาลังกา (Palanca) นำทหารจากฟิลิปปินส์ร่วมมาด้วย¹⁹⁴ มองแซนเซอร์แปลเลอแรงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาทางการเมืองและการทหาร¹⁹⁵

¹⁹³Buttinger, op. cit., p. 343.

¹⁹⁴Maspéro, Vol. I, Loc. cit.

¹⁹⁵Tan, op. cit., p. 220.

กองทัพฝรั่งเศสและสเปนร่วมกันยึดเมืองท่ากูรานไค์โดยง่าย แต่ไม่สามารถดำเนินการต่อไปยังแคว้นตั้งเกียบไค์ เพราะได้รับแจ้งว่า จักรพรรดิคือตึก ทรงรวบรวมกองทัพญวนจำนวน 10,000 คน เตรียมการต่อสู้อยู่ที่กรุงเว้ จึงจำต้องหยุดอยู่ที่เมืองกูรานและประสบปัญหาจากสภาพภูมิอากาศ โรคภัยไข้เจ็บ การขาดแคลนเสบียงอาหาร และกำลังคน ซึ่งนำไปสู่การขัดแย้งระหว่าง เคอ เซอญุยยี และ มงแซนเยอร์แปลเลอแรง เคอ เซอญุยยีตำหนิแปลเลอแรงที่หลอกลวงให้เชื่อมั่นว่า ชาวญวนเขาริที่จะให้ความช่วยเหลือฝรั่งเศสในการโจมตีญวน แม้วา เคอ เซอญุยยีจะส่งเรือรบ 2 ลำ ไปตามชายฝั่งอ่าวตั้งเกียบเพื่อกระตุ้นให้ชาวญวนเขาริให้ความร่วมมือก็ตาม ส่วนแปลเลอแรงก็โจมตี เคอ เซอญุยยีว่าดั่งเลใจที่ไม่โจมตีกรุงเว้ก่อนถึงฤดูฝน¹⁹⁶ ผลของความขัดแย้งทำให้แปลเลอแรงถอนตัวออกจากกองทัพไป

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1859) เคอ เซอญุยยีก็ตัดสินใจกองทัพโจมตีเมืองไซงอนในญวนภาคใต้ เพราะคำนวณดูแล้วว่าการยึดครองแคว้นโคชินจีนจะได้รับผลคุ้มค่ากว่าแคว้นตั้งเกียบ เนื่องจากทางญวนภาคใต้อพยพชาวให้แก่ญวนถึงปีละ 80,000 คน¹⁹⁷ ซึ่งถ้ายึดไว้ได้ จะสามารถบีบบังคับให้ทางราชสำนักเว้ยอมแพ้ได้ เคอ เซอญุยยีซึ่งถึงความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ของเมืองไซงอนต่อพลเรือเอกฮาเมอแลง (Hamelin) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทหารเรือว่า

"เมืองไซงอนตั้งอยู่บนแม่น้ำ ซึ่งเรือรบและเรือเสียบียงของเราจะเข้าได้ถึง... การปฏิบัติการณ์นั้นเหมาะสมต่อกำลังทหารที่มีจำกัดของเรา... เมืองไซงอนเป็นตลาดสินค้าชาวซึ่งจะเลี้ยงเวสว่นหนึ่งและกองทัพญวนส่วนหนึ่ง ซึ่งจะล่าเลี้ยงขึ้นไปยังภาคเหนือในเดือนมีนาคม การโจมตี

¹⁹⁶ The Cady, Roots of French Imperialism in Eastern Asia,

pp. 212-214.

¹⁹⁷ Lancaster, op. cit., p. 38.

เมืองไซ่งอนจะทำให้หลวงทรกลง... นอกจากนี้รัฐบาลอังกฤษ
 ยังไม่รับการชกจากทางเมืองของกงและสิงคโปร์ให้ตั้งมั่น
 ที่เมืองไซ่งอน..."¹⁹⁸

ส่วนความสำคัญทางค่านเศรษฐกิจของเมืองไซ่งอนนั้น เทอ เซอญุยี่ กล่าวว่า

"...ถ้าเมืองกูรานเป็นที่ตั้งมั่นที่มีคุณประโยชน์ทางทหาร
 เมืองไซ่งอนกล่าวได้ว่า เป็นศูนย์กลางการค้าที่ใหญ่โตขณะ
 เมื่อเปิดให้ชาวยุโรปเข้ามาทำการค้า เมืองไซ่งอนเป็น
 เมืองที่เล็ก มั่งคั่งไปช่วยผลิตผลทุกชนิด อาทิเช่น ข้าว
 ผาย นำตาล ยาสูบ ไม้ที่ใช้ในการก่อสร้าง และมีทาง
 คมนาคมทางน้ำเข้าสู่ตอนในของประเทศด้วยลำน้ำหลาย
 สาย เมืองไซ่งอนมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือที่จะคำนวณ
 ได้ อย่างน้อยก็เพื่อการส่งออกต่างประเทศ"¹⁹⁹

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสไม่สามารถรักษาเมืองไซ่งอนไว้ได้เนื่องจากไม่มีกำลัง
 ทหารเพียงพอ จึงทำลายป้อม เหมือง ตลอดจนทุ่งนาข้าว แล้วกลับมาตั้งมั่นที่เมืองกูราน
 ในขณะที่รัฐบาลฝรั่งเศสยังไม่พร้อมที่จะครอบครองญวน เนื่องด้วยจักรพรรดินโปเลียน
 ที่ 3 ทรงกำลังเข้าแทรกแซงอิตาลีในสงครามระหว่างฝรั่งเศสกับออสเตรียเมื่อ พ.ศ.
 2402 (ค.ศ. 1859) นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังต้องเข้าสู่สงครามกับจีนอีกครั้งหนึ่ง พลเรือ
 เอกอัครราชทูต รัฐบาลนครว่าการกระทรวงทหารเรือ จึงมีคำสั่งให้ เทอ เซอญุยี่ หันมา
 เจรจาประนีประนอมกับจักรพรรดิญวน ให้ทรงสัญญาว่าจะไม่ทำการข่มเหงชาวคริสต์ จะ
 ให้เสรีภาพทางการค้า ฝรั่งเศสขออนุญาตตั้งกงสุล และให้ญวนรับรัฐสิทธิของฝรั่งเศสที่จะ
 คุ้มครองคณะสอนศาสนาเหมือนในจีน²⁰⁰ แต่การเจรจาไม่เป็นผลสำเร็จ โดยเฉพาะ-

¹⁹⁸Thamazi, op. cit., p. 33.

¹⁹⁹Ibid., p. 37.

²⁰⁰The
 Cady, Roots of French Imperialism in Eastern Asia,

เมื่อญวนทราบว่าฝรั่งเศสกำลังทำสงครามในยุโรป ในที่สุด เกอ เซอญูยี่ก็ขอลาออกจากตำแหน่ง

เมื่อพลเรือตรีปาช (Page) เข้ารับหน้าที่สืบต่อจาก เกอ เซอญูยี่ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2402 รัฐบาลฝรั่งเศสยังคงไม่พร้อมที่จะยึดครองญวน ดังจะเห็นได้ว่า พลเรือตรีปาช ได้รับความหมายให้เจรจาขอเสรีภาพทางศาสนาสำหรับชาวคริสต์ ขอตั้งกงสุลในญวน และตั้งตัวแทนทูตประจำกรุงเว²⁰¹ เช่นเดียวกับขอเสนอในสมัย เกอ เซอญูยี่ จักรพรรดิคือกึ่งทรงพยายามดองการเจรจาให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ ในขณะที่เดียวกันฝรั่งเศสไม่สามารถดำเนินการต่อญวนได้ เพราะกองดอนกองทัพส่วนใหญ่ออกจากเมืองท่ากูรานไปปฏิบัติภารกิจในจีน และเหลือทหารฝรั่งเศสและสเปนประจำอยู่ที่เมืองไซงอนไว 1,000 คน รัฐบาลญวนจึงถือโอกาสนำกองทหารจำนวน 12,000 คน ล้อมเมืองไซงอนไวระหว่างเดือนมีนาคม พ.ศ. 2402 ถึง มกราคม พ.ศ. 2403 (ค.ศ. 1860 - 1861)²⁰² เมื่อการสู้รบในจีนยุติลง รัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีสภายใต้การนำของพลเรือเอกชาลส์ดูปโลบาค รัฐมนตรีว่าการทหารเรือคนใหม่ ซึ่งเป็นนักจักรวรรดินิยมหันมาดำเนินการเฉียบขาดต่อญวน ชาลส์ดูปโลบาคมีคำสั่งให้พลเรือเอกชาร์แนร์ (Charner) นำกองทัพซบโลกกองทัพญวนและเข้ายึดครองเมืองต่าง ๆ ได้ เช่น เมืองเบียนหัว บาเรียม และวินห์ลอง²⁰³ ภายในวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1861) พลเรือเอกชาร์แนร์ก็ประกาศว่าเมืองไซงอนตกเป็นของฝรั่งเศส ระหว่างที่ฝรั่งเศสกำลังยึดเมืองต่าง ๆ ในญวนภาคใต้ มีเหตุการณ์ที่ทำให้ จักรพรรดิคือกึ่งทรงยอมจำนนต่อฝรั่งเศส กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2405 (ค.ศ. 1862)

²⁰¹ Maspéro, Vol. I, op. cit., p. 144.

²⁰² Virginia Thompson, French Indo-China (London: George Allen & Unwin Ltd., 1937), p. 24.

²⁰³ Khoi, op. cit., p. 368.

ในแคว้นตั้งเกี่ยเกิดกบฏของชาวญวนเข้ารีตเพื่อสนับสนุนราชวงศ์เล ญวนเกรงว่าฝรั่งเศส จะถือโอกาสจะสนับสนุนการกบฏครั้งนี้ ซึ่งจะทำให้ญวนต้องพะวงกับศึก 2 ด้าน จักรพรรดิ คือกี้จิ้งทักสินพระทัยยอมรับเงื่อนไขของฝรั่งเศส เพื่อจะได้ปราบญวนภาคเหนือให้ราบ คาบ ในวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2405 ญวนไค่ลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศส 12 ข้อ สรุปหัวข้อสำคัญได้ดังนี้²⁰⁴

1. ญวนต้องมอบเกาะบูโล คอนคอร์ และเมือง 3 เมือง ในภาคตะวันออก ของแคว้นโคชินจีน ได้แก่ เมืองเนียนทิว เมืองไซงอน และเมืองคินห์เคื่องหรือมีโท (Dinh Tuong or Mytho) ไทแก่ฝรั่งเศส

2. ให้เสรีภาพแก่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในการดำเนินงานสอนศาสนา ในญวน

3. ญวนต้องเปิดเมืองท่าตุราน บาลัท (Balat) และกวางเยิน (Quang Yen) ไทแก่พม่าฝรั่งเศส

4. เรือสินค้าฝรั่งเศสจะได้รับอนุญาตให้ผ่านโดยเสรีจากแม่น้ำโขงไปยังเขมร ซึ่งจักรพรรดิคือกี้ทรวงต้องยอมยกเลิกความเป็นเจ้าเหนือเขมร

5. ญวนต้องชดเชยค่าเสียหายเป็นจำนวนเงิน 4 ล้านเหรียญเม็กซิกันในเวลา 10 ปี

6. ห้ามมิให้ญวนยกดินแดนแก่มหาอำนาจที่สามโดยปราศจากความเห็นชอบ จากฝรั่งเศส และมหาอำนาจที่สามจะเข้าแทรกแซงกิจการของญวน ญวนต้องปรึกษา ฝรั่งเศสก่อน

ผลของสนธิสัญญานี้ นอกจากฝรั่งเศสจะได้ครอบครองญวนส่วนหนึ่ง และได้รับผลประโยชน์ทางด้านศาสนาและการค้าแล้ว ฝรั่งเศสยังได้อำนาจทางการเมืองเหนือ

²⁰⁴ The Tate, op. cit., p. 450, Cady, Roots of French Imperialism in Eastern Asia, p. 273.

ญวนกับเจ้าควบคุมการต่างประเทศของญวน เป็นการเริ่มนำระบบรัฐอารักขามาใช้กับ
ญวน²⁰⁵

หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ภาคตะวันออกเฉียงนอกของแคว้นโคชินจีนแล้ว ฝรั่งเศสได้แต่งตั้ง
ข้าหลวงมาปกครอง เนื่องด้วยกระทรวงทหารเรือมีบทบาทสำคัญในการขายดินแดนใน
ญวน ผู้ที่ฝรั่งเศสส่งมาปกครอง ญวนส่วนใหญ่จึงเป็นข้าราชการในกระทรวงทหารเรือ
จนมีคำกล่าวว่าเป็น "การปกครองของพลเรือเอก" (Régime des amiraux)²⁰⁶
ระหว่าง พ.ศ. 2404 - 2422 (ค.ศ. 1861 - 1879)

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2404 พลเรือเอกโบนาร์ต (Bonard) เข้ารับ
ตำแหน่งข้าหลวงโคชินจีนเป็นคนแรก (พ.ศ. 2404 - 2407) โบนาร์ตจัดการปกครอง
ดินแดนในความยึดครองโดยไซข้าราชการญวนบริหารราชการภายใต้การควบคุมของ
ฝรั่งเศส แต่ปรากฏว่าไม่ได้รับความร่วมมือจากขุนนางญวน โบนาร์ตจึงต้องเปลี่ยนมา
ใช้วิธีปกครองโดยตรงใน พ.ศ. 2405 โดยแต่งตั้ง "ผู้ตรวจกิจการพื้นเมือง" (In-
specteur of Native Affairs) ให้มีอำนาจควบคุมบริหาร การคลัง และการศาล²⁰⁷
ต่อมาในสมัยที่พลเรือเอก เดอ ลากรองดิแยร์ (De Lagrandière) เข้ารับหน้าที่สืบ-

²⁰⁵ จะเห็นได้ว่าสเปนซึ่งเข้าสู่สงครามด้วยเหตุผลทางศาสนา ไม่มีส่วนในสนธิสัญญาฉบับนี้ เพราะสเปนต้องการได้ดินแดนในแคว้นคังเกียเท่านั้น ซึ่งฝรั่งเศสสัญญาว่าจะให้ความช่วยเหลือสเปนในการยึดครองแคว้นคังเกีย. จาก R. Stanley Thomson, "The Diplomacy of Imperialism: France and Spain in Cochin-China, 1858-63," "The Journal of Modern History", Vol. XII, (March-December, 1940), p. 340, 353.

²⁰⁶ Chesneaux, op. cit., p. 114.

²⁰⁷ Khoi, op. cit., p. 370, Lancaster, op. cit., p. 40.

ค่อจากโบนาร์ต เขาได้ใช้ความพยายามทางทหารและการทูตต่อสู้กับการต่อต้านของญวน และสร้างอำนาจของฝรั่งเศสในญวนภาคใต้ให้มั่นคง²⁰⁸

การปกครองแคว้นโคชินจีนภาคตะวันออกของฝรั่งเศสไม่ราบรื่น ประสบกับการต่อต้านจากชาวญวนจนได้รับความยุ่งยากอยู่เสมอ จนกระทั่งนาวาโท กาเบรียล โอบาเรต (Gabriel Aubaret) หัวหน้าผู้ตรวจกิจการพื้นเมืองที่เมืองไซ่ง่อนได้ทูลเสนอต่อจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ว่าฝรั่งเศสควรยกดินแดนที่ยึดไว้คืนให้แก่อนุญ และจำกัดเขตยึดครองให้เหลือเพียงที่เมืองไซ่ง่อน โฮลอง แหลมเซนคัจาคส์ และบริเวณแม่น้ำคงใน (Donnai) ฝรั่งเศสควรจำกัดบทบาทในอินโดจีนเพียงเรื่องการค้า ให้แคว้นโคชินจีนทั้ง 6 เมือง ที่เรียกว่านามกี (Namki) เป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส และให้ญวนจ่ายเงินบรรณาการเป็นรายปีให้แก่ฝรั่งเศสตามจำนวนที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2405²⁰⁹ ข้อเสนอแนะนี้ได้รับความเห็นชอบจากจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 และรัฐบาลฝรั่งเศส เพราะได้รับประสบการณ์จากการยึดครองประเทศเม็กซิโก จนฝรั่งเศสต้องพ่ายแพ้ใน พ.ศ. 2405²¹⁰ รัฐบาลฝรั่งเศสจึงมีคำสั่งให้โอบาเรตเดินทางมาเจรจาทำสนธิสัญญากับราชสำนักเว้ และมีการลงนามในวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1864) แต่สนธิสัญญานี้ได้รับการคัดค้านอย่างแข็งขันจากฝ่ายจักรวรรดินิยมซึ่งได้แก่ พลเรือเอกชาสลูปโลบาค รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทหารเรือ พลเรือเอกเทอ ลากรองดิแยร์ ขาดหลวงโคชินจีน และนักธุรกิจต่าง ๆ มีให้รัฐสภาแห่งชาติฝรั่งเศส

²⁰⁸Buttinger, op. cit., p. 359.

²⁰⁹R. Stanley Thomson, "France in Cochin China: The Question of Retrocession 1862-65," Far Eastern Quarterley, Vol. 6 (August, 1947), p. 371.

²¹⁰Lamb, op. cit., p. 111.

ให้สัตยาบันสนธิสัญญา²¹¹

ฝ่ายจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในญวนซึ่งมี พลเรือเอก เดอ ลากรองดิแยร์ เป็นผู้นำ ต้องการขยายเขตยึดครองของฝรั่งเศสไปยังภาคตะวันออกเฉียงของแคว้นโคชินจีนที่เรียกว่า เขตนามโบ (Nambo) อันประกอบด้วยเมืองวินห์ลอง โชดก และบันทายมาศ เดอ ลากรองดิแยร์มีความเห็นว่า การได้เขตนามโบจะทำให้ที่มั่นของฝรั่งเศสในญวนภาคใต้อาจมีความมั่นคงขึ้น²¹² โดยเฉพาะเมื่อฝรั่งเศสได้เขมรเป็นรัฐอารักขาใน พ.ศ. 2406 (ค.ศ. 1863) ฝรั่งเศสก็ต้องการได้เส้นทางจากญวนไปยังเขมรที่ง่ายที่สุด²¹³ ในวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) เดอ ลากรองดิแยร์ได้ขออำนาจในการยึดครองเขตนามโบ เมื่อมีกองโจรญวนคอยรบกวนดินแดนของฝรั่งเศสในแคว้นโคชินจีนภาคตะวันออกเฉียงใน พ.ศ. 2409 (ค.ศ. 1866) ฝรั่งเศสได้รับความสนับสนุนจาก พลเรือเอกรีกอลท์ เดอ เยอูยี ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทหารเรือ และอาณานิคมอยู่ในขณะนั้น ทำให้ฝรั่งเศสได้แคว้นโคชินจีนทั้งหมดเป็นอาณานิคม

การสำรวจเส้นทางไปยังมณฑลยูนนานและการยึดครองแคว้นตั้งเกีย

เมื่อฝรั่งเศสได้แคว้นโคชินจีนหรือญวนใต้แล้ว ก็พิจารณาว่าเส้นทางแม่น้ำโขงเป็นทางคมนาคมไปสู่มณฑลยูนนานในประเทศจีน ดังได้กล่าวมาแล้วว่า มณฑลยูนนานเป็นที่ต้องการของประเทศมหาอำนาจตะวันตก เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าแล้ว ยังเชื่อว่าจะเป็นตลาดการค้าที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชีย ในขณะที่อังกฤษกำลังสำรวจเส้นทางจากพม่าไปยังมณฑลยูนนาน ฝรั่งเศสก็พิจารณาเรื่องดังกล่าว

²¹¹ Chesneaux, op. cit., p. 112.

²¹² Lamb, op. cit., p. 115.

²¹³ Thai and Mung, op. cit., p. 270.

เนื่องจากเห็นว่าดินแดนบริเวณชายฝั่งตะวันออกของจีนมีอังกฤษคุมผลประโยชน์ทางการค้าอยู่ ถ้าฝรั่งเศสสามารถผูกขาดการค้าทุกชนิดกับจีนภาคตะวันตกแล้ว จะมีผลให้อำนาจเศรษฐกิจของอังกฤษในจีนอ่อนกำลังลง²¹⁴ ฉะนั้น ฝรั่งเศสจึงพยายามค้นหาเส้นทางไปสู่มณฑลยูนนาน การที่ไคยวไน้และเขมรมีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ทำให้ฝรั่งเศสมอบความสำคัญให้แก่แม่น้ำสายนี้ เพราะเชื่อว่าจะใช้เป็นเส้นทางไปสู่มณฑลยูนนานได้ ซึ่งฝรั่งเศสจะสามารถไต่ประโยชน์จากแม่น้ำโขงได้เต็มที่ เนื่องจากไคยวไน้เป็นอาณานิคมและไค้เขมรเป็นรัฐอารักขา

การวางแผนสำรวจแม่น้ำโขง เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2408 (ค.ศ. 1865) โดยมีสมาคมภูมิศาสตร์ (Geographical Society) แห่งกรุงปารีส ซึ่งมีพลเรือเอกชาลส์ลูป-โลบาท นักจักรวรรดินิยมเป็นประธาน ให้เงินอุดหนุน²¹⁵

ในปี พ.ศ. 2409 (ค.ศ. 1866) พลเรือเอก เดอ ลากรองดีแบร์ ชาลวง โคชินจีนแต่งตั้งคณะสำรวจ จำนวน 6 คน มีนายศุภครัต เดอ ลาเกร (Doudart de Lagrée) ผู้ดำเนินการตั้งเขมรเป็นรัฐอารักขาเป็นหัวหน้า และนาวาโทฟรังซีส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) ผู้ตรวจกิจการพื้นเมืองและสมาชิกคณะกรรมการปรับปรุงการเกษตรและอุตสาหกรรมแห่งโคชินจีนเป็นผู้ช่วย²¹⁶ "คณะสำรวจลาเกร-การ์นิเยร์" ใช้เวลา 2 ปี (พ.ศ. 2409 - 2411) ในการสำรวจเพื่อพิสูจน์ว่าเส้นทางแม่น้ำโขงจะขึ้นไปถึงมณฑลยูนนานได้หรือไม่

คณะสำรวจเดินทางขึ้นไปตามแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขมร ลาว จนถึงจีน²¹⁷ ความยากลำบากในการเดินทางมีผลให้ เดอ ลาเกร ป่วยถึงแก่กรรมในเดือนมีนาคม

²¹⁴Buttinger, op. cit., p. 360.

²¹⁵The Cady, Roots of French Imperialism in Eastern Asia, p. 280.

²¹⁶Ibid.

²¹⁷Maspéro, Vol. II, op. cit., p. 9.

พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1868) การ์นิเยร์จึงเป็นผู้นำในการสำรวจต่อไป เมื่อคณะสำรวจเดินทางมาถึงเมืองคาลิฟุกีได้รับการขัดขวางจากเจ้าพนักงานจีนมิให้เดินทางผ่าน การ์นิเยร์จึงต้องเดินทางตรงมายังแม่น้ำแยงซี ลงมาถึงเมืองฮันเคา ณ ที่นั้นการ์นิเยร์ทงลมเล็กการสำรวจหาคนแม่น้ำโขง เพราะได้รับรายละเอียดจากขุนนางมณฑลยูนนาน และมีชันนารีฝรั่งเศสว่า เส้นทางน้ำที่จะมาสู่มณฑลยูนนานนั้น เชื่อมติดต่อกับแคว้นตังเกี๋ย ซึ่งมีแม่น้ำแดงไหลฝ่ายมาถึง²¹⁸ สถาปณิศาสตร์แสดงให้เห็นว่าแม่น้ำโขงไม่สามารถใช้เป็นเส้นทางการค้าไปสู่มณฑลยูนนานได้

การ์นิเยร์ยังพบว่า สินคาโหม ซา และผ้าในภาคใต้ของมณฑลยูนนานถูกนำเข้ามา มณฑลยูนนานโดยผ่านทางแคว้นตังเกี๋ย มากกว่าผ่านเส้นทางลุ่มแม่น้ำตะวันตกจากเมืองกวางตุ้ง ซึ่งเต็มไปด้วยโจรผู้ร้าย

ข้อเท็จจริงที่การ์นิเยร์ได้รวบรวมมา ทำให้เขาสรุปผลว่า ถ้ามีความเป็นระเบียบในพรมแดนญวนและจีน และอุปสรรคทางการเมืองที่จะทำการค้าตามแม่น้ำแดง ถูกขจัดให้หมดไป มณฑลยูนนานจะเป็นทางระบายสินค้าของฝรั่งเศส และเมืองไซ่ง่อนจะเป็นแหล่งการค้าที่ยิ่งใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงกับเมืองเซี่ยงไฮ้²¹⁹ การ์นิเยร์กำหนดนโยบายของฝรั่งเศสที่มุ่งอยู่แต่เรื่องภายในประเทศและในทวีปยุโรป เขากล่าวว่า ถ้าฝรั่งเศสยังขึ้นไม่สนใจจากตะวันออกไกลซึ่งเป็นจุดที่สำคัญที่สุด อังกฤษจะเข้าครอบครองเสียหมด²²⁰ จากรายงานผลการเดินทางของการ์นิเยร์ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869) ทำให้ฝรั่งเศสที่เมืองไซ่ง่อนและนักธุรกิจให้ความสนใจต่อการค้าในลุ่ม

²¹⁸ Hall, A History of South-East Asia, p. 619.

²¹⁹ Cady, The Roots of French Imperialism in Eastern Asia, p. 281.

²²⁰ Ibid., pp. 281-282.

แม่น้ำแดง และหันมาทางแคว้นตังเกี๋ยหลังจากที่ไม่เคยนำมาพิจารณาเลย ดังนั้นงาน
ขั้นต่อไปของฝรั่งเศส คือ การยึดครองแคว้นตังเกี๋ย

ขอเสนอในการ เปิดเส้นทางจากแม่น้ำแดงไปยังมณฑลยูนนาน ทำให้นายของ
ดูปุยส์ (Jean Dupuis) พ่อค้าชาวฝรั่งเศสซึ่งเคยพบกับกัณนิเยร์ที่เมืองฮันเคา
พยายามเปิดเส้นทางนี้ในระหว่างการรบกับจีนมุสลิม ดูปุยส์ทำสัญญาการค้ากับนายพลมา
(Ma) แห่งมณฑลยูนนานว่า จะจัดหาอาวุธมาให้เพื่อแลกกับสินค้าดีบุกและทองแดง²²¹
หลังจากนั้นเขาได้เดินทางไปฝรั่งเศส เพื่อขอความสนับสนุนจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวง
ทหารเรือ เมื่อ พ.ศ. 2415 (ค.ศ. 1862) ซึ่งรัฐมนตรีตกลงให้ความสนับสนุนการริเริ่ม
ของดูปุยส์ โดยจะจัดเรือให้แล่นไปไกลเมืองท่าไฮฟอง เป็นการคุ้มครอง พลเรือเอกดูเปร
(Dupré) ข้าราชการโคชินจีนซึ่งอยู่ในฝรั่งเศสขณะนั้นให้ความเห็นชอบด้วย แต่ความคิดนี้
ถูก เคอ โบรกลี (Duc de Broglie) นายกรัฐมนตรีไม่เห็นด้วย เนื่องจากฝรั่งเศส
เพิ่งแพ้สงครามปรัสเซีย จึงไม่ต้องการขยายอาณานิคม

ดูปุยส์ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าพนักงานมณฑลยูนนานด้วยการออกหนังสือรับรอง
ให้เดินทางจากแม่น้ำแดงเข้าไปในจีนได้ ปรากฏว่าเมื่อดูปุยส์นำสินค้าไปยังจีนเป็นครั้งที่
ที่สองใน พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1873) เจ้าหน้าที่แคว้นตังเกี๋ยทำการประท้วง โดยอ้าง
ว่าเป็นการละเมิดสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2405 ซึ่งไม่เปิดเมืองฮานอยให้ต่างชาติเดินเรือ
ผ่าน²²² นอกจากนี้ยังได้ยึดสินค้าทั้งหมด เพราะดูปุยส์นำเกลือซึ่งเป็นสินค้าผูกขาดของ
ขุนนางฮานอยไปขาย²²³ ดูปุยส์จึงถืออำนาจที่ตนมีเรือปืนกับได้รับความสนับสนุนจาก
ฝรั่งเศสจับเจ้าพนักงานเมืองฮานอยกักขัง พร้อมกับชักธงฝรั่งเศสและประกาศว่าเมือง

²²¹Hall, A History of South-East Asia, p. 620.

²²²Khôi, op. cit., p. 372.

²²³Lancaster, op. cit., p. 45.

ธานอยส่วนหนึ่งถูกฝรั่งเศสยึดครอง และเรียกการค้าเสียหาย²²⁴ พร้อมกันนั้นคูปูยส์
ได้ขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสที่เมืองไซ่งอน ในเวลาเดียวกันทางราชสำนักเวเรียก
ร้องไห้ฝรั่งเศสที่เมืองไซ่งอนแทรกแซงเพื่อนำตัวคูปูยส์ออกจากแคว้นตังเกี๋ย

พลเรือเอก กูเปร์ ข้าหลวงโคชินจีนซึ่งเป็นผู้สนับสนุนนโยบายขยายตัวในภาค
ตะวันออกไกลสนใจในแคว้นตังเกี๋ยมาก คังที่เคยซึ่งถึงความสำคัญของแคว้นตังเกี๋ยไว้ใน
พ.ศ. 2416 ว่า "การตั้งตัวเราเองในดินแดนอันมั่งคั่งซึ่งมีพรมแดนติดต่อกับจีน เป็น
ปัญหาความเป็นความตายสำหรับอนาคตการปกครองของเราในภาคตะวันออกไกล"²²⁵
ถึงแม้ว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะไม่อนุญาตให้แทรกแซงแคว้นตังเกี๋ย เพราะเกรงว่าจะเกิด
ความยุ่งยากกั๊งกองโจรจีน แต่พลเรือเอกกูเปร์กระทำการโดยพลการ เมื่อคูปูยส์ปะทะ
กับเจ้าพนักงานเมืองธานอย พลเรือเอกกูเปร์แจ้งเรื่องไปยังกรุงปารีส เมื่อวันที่ 28
กรกฎาคม พ.ศ. 2416 ว่า "แคว้นตังเกี๋ยได้เปิดขึ้นแล้วด้วยความสำเร็จจากการกระทำ
ของคูปูยส์ ซึ่งนำเรือขึ้นไปตามลำแม่น้ำแดงจนถึงพรมแดนแคว้นยูนนาน การค้าของ
อังกฤษ เยอรมัน และอเมริกาได้รับผลมหาศาลจากที่แห่งนั้น ฉะนั้น จึงมีความจำเป็น
ที่จะยึดครองแคว้นตังเกี๋ยก่อนที่ชาวยุโรปและชาวจีนจะรุกรานแคว้นนี้เป็นครั้งที่สอง ซึ่ง
มั่นใจว่าฝรั่งเศสจะได้เส้นทางนี้ โดยจะไม่ขอความช่วยเหลือใด ๆ จะทำตามวิธีของ
ข้าพเจ้าเอง และแน่ใจว่าจะประสบความสำเร็จ"²²⁶

ความปรารถนาของพลเรือเอกกูเปร์ที่จะยึดครองแคว้นตังเกี๋ยเห็นได้ชัด เมื่อ
เขาเรียกตัวฟรังซีส การ์นิเยร์ ซึ่งเคยเรียกร้องไห้ฝรั่งเศสขยายอาณานิคมในภาค
ตะวันออกไกลไปเมืองธานอย เพื่อจัดการตกลงเกี่ยวกับข้อพิพาทระหว่างคูปูยส์กับเจ้า

²²⁴Lamb, op. cit., p. 163.

²²⁵Buttinger, op. cit., p. 368.

²²⁶Khoi, op. cit., p. 373.

พนักงานเมืองฮานอย การนิยเอรได้รับคำสั่งให้ทำการเปิดการค้าในแคว้นตั้งเกีย และเปิดเส้นทางเดินเรือในแม่น้ำแดงแก่ทุกชาติภายใต้การคุ้มครองของฝรั่งเศส²²⁷ นอกจากนี้การนิยเอรยังได้รับมอบอำนาจทางด้านการเมืองและการทหารให้ใช้อำนาจได้ตามที่เห็นสมควร²²⁸

การนิยเอรเดินทางไปถึงแคว้นฮานอยพร้อมด้วยกำลังทหารฝรั่งเศส 188 คน ในวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 และเข้าสมทบกับกบฏยี่ มีได้เจรจาในข้อพิพาทกับเจ้าพนักงานเมืองฮานอย เมื่อการนิยเอรเห็นว่าการป้องกันของญวนอ่อนแอกว่าที่คาดหมาย ในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 เขาก็ออกประกาศเปิดแม่น้ำแดงให้พ่อค้าชาวฝรั่งเศส สเปน และจีนเข้ามาค้าขาย ยกเลิกกฎเกณฑ์การค้า การเก็บภาษีของญวนเสีย โดยตั้งอัตราภาษีใหม่ นอกจากนี้ยังประกาศเปิดเมืองท่าไฮฟองและไทบินห์ (Thai Binh) และให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาอยู่ที่ท่าอำนาจศาลของฝรั่งเศส²²⁹ ต่อมาในวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 การนิยเอรยื่นคำขาดให้ญวนตอบรับข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส เมื่อไม่ได้รับคำตอบ ในวันรุ่งขึ้นการนิยเอรจึงส่งระดมยิงป้อมเมืองฮานอย และยึดที่มั่น 5 แห่ง ในดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำแดง อันได้แก่ เมืองไฮฟอง ไฮเคื่อง (Hai Duong) นินห์บิन्ह (Ninh Binh) นามดินห์ (Nam Dinh) และฟูลี (Fhu Li)²³⁰ ภายในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2416 การปกครองแคว้นตั้งเกียภาคใต้ตกอยู่ในอำนาจของการนิยเอร แต่ความพยายามของการนิยเอรที่จะยึดครองแคว้นตั้งเกียทั้งหมดไหลลง

²²⁷ Tate, op. cit., p. 451.

²²⁸ Buttinger, op. cit., p. 371.

²²⁹ Lamb, op. cit., p. 164.

²³⁰ Tate, op. cit., p. 453.

เมื่อกองโจร "ซงคำ"²³¹ เข้าโจมตีเมืองซานออย การนี้แยร์เองถูกฆ่าตายในวันที่ 21
พฤษภาคม พ.ศ. 2416

ในขณะที่เดียวกัน มีเสียงจากประเทศฝรั่งเศสคัดค้านการแทรกแซงทางทหาร
ของการ์นิเยร์ ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีฝรั่งเศส ซึ่งมี คุก เกอ โบรกลี เป็นผู้นำ โต้ค
ต้านความคิดของพวกจักรวรรดินิยม เพราะเกรงว่าจะก่อความยุ่งยากให้แกฝรั่งเศส
นอกจากนี้ถ้าญวนทำการต่อต้านฝรั่งเศสจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการปฏิบัติการทางทหาร
เป็นจำนวนมาก ทางกรุงปารีสไม่ต้องการให้การปกครองของฝรั่งเศสในแคว้นโคชินจีน
อ่อนแอลงด้วยการขยายการปกครองไปยังแคว้นตังเกี๋ย ยิ่งไปกว่านั้นวงการธุรกิจที่มี
อิทธิพลในไซ่ง่อนก็คัดค้านการรุกรานแคว้นตังเกี๋ยทั้ง ๆ ที่เคยสนับสนุนมาก่อน เพราะ
เห็นว่าควรให้ความสนใจในการพัฒนาเศรษฐกิจในแคว้นโคชินจีนมากกว่า และสนับสนุน
ฝ่ายบริหารว่าควรรักษาเมืองที่ฝรั่งเศสยึดครองอยู่แล้วดีกว่าที่จะเพิ่มความเดือดร้อนให้
โดยการเพิ่มเขตครอบครอง²³² ทางกระทรวงทหารเรือซึ่งเคยสนับสนุนการขยายตัว
ก็เกรงว่านอกจากต้องเพิ่มกำลังทหารแล้ว จีนอาจเข้าร่วมสงครามตรงชายแดน หรือ
อาจทำให้อังกฤษหรือเยอรมันเข้าแทรกแซง²³³ การดำเนินนโยบายต่างประเทศของ
ฝรั่งเศสในช่วงนี้จะเห็นว่ามีคามระมัดระวัง คำนึงถึงผลประโยชน์เสียมากขึ้นนับจากที่พ่าย
แพ้สงครามปรัสเซียไปเมื่อ พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1871)

²³¹ซงคำ เป็นกลุ่มกบฏไคบิง ซึ่งหนีการปราบปรามของราชวงศ์แมนจู ใน
พ.ศ. 2400 ลงมาอยู่ใต้อาณัติของแคว้นตังเกี๋ย พร้อมกับกลุ่ม "ซงเหลื่อง" และ
"ซงขาว" พระจักรพรรดิคือคิกทรงอาศัยกองโจรซงคำทำการต่อต้านการขยายตัวของ
ฝรั่งเศสในแคว้นตังเกี๋ย, จาก Lamb, op. cit., pp. 160-161.

²³²Buttinger, op. cit., p. 373.

²³³Lamb, op. cit., p. 168.

เมื่อพลเรือเอกกูเปร์ได้รับการคัดค้านจากหลายฝ่าย จึงล้มเลิกความคิดยึดครองแคว้นตังเกี๋ย และส่งนาวาโทปอล ฟิลาสตร์ (Paul Philastre) ไปเจรจาทำสนธิสัญญากับกรุงเว้ ฟิลาสตร์ออกคำสั่งให้ดอนกองทัพฝรั่งเศสออกจากเมืองฮานอย ซึ่งเป็นการละทิ้งชัยชนะของการนิเอร์ทั้งหมด และในวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1874) ได้ลงนามในสนธิสัญญากับจักรพรรดิคือตึก ใจความสำคัญของสนธิสัญญามี²³⁴

1. ให้ญวนรับรองอำนาจสิทธิขาดของฝรั่งเศสเหนือแคว้นโคชินจีน
2. ญวนต้องเปิดเมืองท่าให้ฝรั่งเศสทำการค้าในเมืองท่ากิน้อง (Qui-nhon) ไฮฟอง และฮานอย โดยฝรั่งเศสมีสิทธิตั้งกงสุลประจำแต่ละเมือง
3. ให้มีการเดินเรือโดยเสรีในแม่น้ำแดงจนถึงมณฑลยูนนาน
4. ให้เสรีภาพทางศาสนา²³⁵
5. ญวนจะดำเนินนโยบายต่างประเทศยึดมั่นฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศสจะให้ความช่วยเหลือและความคุ้มครองแก่~~แก่~~จักรพรรดิคือตึก ในการรักษาระเบียบและป้องกันดินแดนให้²³⁶

จากสนธิสัญญานี้ พ.ศ. 2417 นี้ จะเห็นได้ว่าฝรั่งเศสสามารถเข้ามาตั้งมั่นและค้าขายอยู่ในแคว้นตังเกี๋ยได้ การให้สัญญาว่าฝรั่งเศสจะคุ้มครองญวนและจะเป็นผู้นำในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ แสดงถึงการแทรกแซงของฝรั่งเศสในอนาคต ขอให้ฝรั่งเศสได้รับประโยชน์มากที่สุดคือ การที่ญวนยอมรับโดยไม่มีเงื่อนไขในอธิปไตยของฝรั่งเศสเหนือแคว้นโคชินจีน ซึ่งญวนไม่อาจเข้ายุ่งเกี่ยวในกิจการใด ๆ ของแคว้นนี้ได้

²³⁴ Maspéro, Vol. I, op. cit., p. 150.

²³⁵ Mung, op. cit., p. 278.

²³⁶ Lamb, op. cit., p. 169.

นอกเหนือจากข้อแรกแล้ว ฝรั่งเศสไม่ได้รับผลประโยชน์ในทางปฏิบัติมากนัก เนื่องจากญวนมิได้ให้ความร่วมมือด้วย ขุนนางญวนคอยขัดขวางมิให้ฝรั่งเศสได้รับประโยชน์ตามสนธิสัญญา การที่ญวนยังคงติดต่อกับกองโจรชงคำซึ่งอยู่ในแคว้นตังเกี๋ย ทำให้การค้าในแม่น้ำแดงไม่ปลอดภัย²³⁷ กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองท่าทั้งสามก็มีอำนาจน้อยกับได้รับการขัดขวางจากขุนนางญวน²³⁸ นอกจากนี้จักรพรรดิก็อดึกทรงหันไปฟื้นฟูความสัมพันธ์กับจีน โดยโปรดให้แต่งตั้งทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีน และขอความช่วยเหลือจากจีนมาดองอำนาจฝรั่งเศส²³⁹ ยิ่งไปกว่านั้นจักรพรรดิก็อดึกทรงปราบปรามมิชชันนารีคาทอลิกในแคว้นตังเกี๋ย เพื่อแก้แค้นที่ให้ความสนับสนุนฝรั่งเศส ปรากฏว่ามีชาวคริสต์ในแคว้นตังเกี๋ยจำนวน 20,000 คน ถูกฆาตกรรม และอีก 70,000 คน ไร้ที่อยู่อาศัย²⁴⁰

ในสมัยที่นายบูลส์ แฟร์รี (Jules Ferry) เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2423-2424) รัฐบาลฝรั่งเศสหันมาพิจารณาฐานะของฝรั่งเศสในญวน และเริ่มคิดที่จะเข้าแทรกแซงแคว้นตังเกี๋ย แรงบันดาลใจของฝรั่งเศสครั้งนี้สืบเนื่องมาจากสาเหตุทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลมาจากการแสวงหาตลาดโพ้นทะเลเพิ่มขึ้น ตลอดจนการแข่งขันระหว่างประเทศต่าง ๆ ในการแสวงหาอาณานิคม²⁴¹

²³⁷ Ibid., p. 172.

²³⁸ The Cady, + Roots of French Imperialism in Eastern Asia,
p. 288.

²³⁹ Hall, A History of South-East Asia, pp. 622-623.

²⁴⁰ Buttinger, op. cit., p. 375.

²⁴¹ The Cady, + Roots of French Imperialism in Eastern Asia,
p. 289.

ปัจจัยทางความเศรษฐกิจมีส่วนสำคัญต่อการขยายอาณาเขตของฝรั่งเศส ใน
 ขณะนี้ฝรั่งเศสเริ่มคิดถึงการหาดินแดนมาทดแทนแคว้นอัลซาส-ลอร์เรน (Alsace-
 Lorraine) ที่ต้องเสียให้แก่เยอรมันไป ความสำคัญของแคว้นตั้งเกี่ย้นนอกจากจะใช้
 เป็นตลาดระบายสินค้าอุตสาหกรรมของฝรั่งเศสแล้ว ยังอยู่ที่การได้รับรายงานจากพอล
 ฝรั่งเศสเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2423 ว่าในบริเวณแม่น้ำแดง มีวัตถุหินที่มีค่าต่อการ
 อุตสาหกรรมมาก²⁴² ฝรั่งเศสถึงกับก่อตั้งสมาคมเหมืองแร่แห่งอินโดจีนขึ้น (Société
 des Mines de l'Indochine) และใน พ.ศ. 2423 มีวิศวกรชาวฝรั่งเศสเข้ามา
 สำรวจเหมืองถ่านหินแอนทราไซท์ที่เมืองฮองไก (Hongay)²⁴³ ใกล้กับเมืองท่าไฮฟอง
 เนื่องจากจักรพรรดิคือคังทรงมีพระราชโองบายที่จะรักษายวนส่วนที่เหลือให้มั่นคง
 พระองค์จึงทรงพยายามป้องกันมิให้ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในแคว้นตั้งเกี่ย โดยขอให้
 จีนส่งทหารมาประจำอยู่ในภาคเหนือของแคว้นตั้งเกี่ยเมื่อ พ.ศ. 2423 ในขณะเดียวกัน
 พระองค์ทรงติดต่อกับกองโจรซงคำจ้วย ในปีปลายปี พ.ศ. 2424 ชาวฝรั่งเศส 2 คน คือ
 นายกูร์แกง (Courtin) และนายวิลเลอร์ว (Villeroi) ซึ่งเดินทางจากแม่น้ำแดง
 มาถึงเมืองลาวไก (Lao-Kay) ถูกกองโจรซงคำจอยึด²⁴⁴ รัฐบาลฝรั่งเศสจึงถือ
 เป็นข้ออ้างในการแทรกแซงตั้งเกี่ย โดยได้รับความเห็นชอบให้ปฏิบัติการทางทหารจาก
 สภาทองสองของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสมอบอำนาจให้ เลอ มีร์ เดอ วิลเยร์ (Le Myre de
 Villers) ข้าราชการอินโดจีนส่งกองทัพภายใต้การบังคับบัญชาของ นาวาเอก อองรี
 ริวีแยร์ (Henri Rivière) ผู้บัญชาการราชนาวีอินโดจีนจีน ไปยังเมืองฮานอยเมื่อเดือน
 มีนาคม พ.ศ. 2425 (ค.ศ. 1882) เพื่อให้ควบคุมครองแกลงสุดและพอลชาวฝรั่งเศส
 ริวีแยร์ได้ใช้กำลังเข้ายึดล้อมเมืองฮานอยในวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2425 ในปีต่อมา

²⁴² Lamb, op. cit., p. 173.

²⁴³ Khoi, op. cit., p. 376.

²⁴⁴ Thai and Mung, op. cit., p. 280.

ฝรั่งเศสยึดได้เมืองนามดินห์และฮอนไก วิวีแยร์ประสมชะตากรรมท่านเองเกี่ยวกับ
การนิเยร์ โดยถูกกองโจรขงคำสังหารเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2426 (ค.ศ.
1883) ที่เมืองกาวเกิอาย (Cau-giay)

การฆาตกรรมวิวีแยร์ ทำให้หลุยส์ แฟร์รี ซึ่งรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่
ที่ 2 (พ.ศ. 2416 - 2428) โศกโอางในการยึดครองญวนมากขึ้น แฟร์รีทัศนคติใจว่า
ไม่เพียงแต่จะเอาชนะตั้งเกียรติให้ไต่เท่านั้น ราชสำนักเวจะตองตกอยู่ใต้อำนาจบัญชาของ
ฝรั่งเศสด้วย สถาปัตยกรรมของฝรั่งเศสให้ความสนับสนุนอย่างเต็มที่ ด้วยการอนุมัติ
เงินทุนสำหรับขยายกองทัพในแคว้นตั้งเกียรติเป็นจำนวน 55 ล้านฟรังก์ และส่งกำลังหนุน
3 พันคน ด้วยคะแนนเสียง 358 ต่อ 50 เสียง²⁴⁵ ฝรั่งเศสได้แต่งตั้ง ด็อกเตอร์อาร์-
มอง (Harmand) เป็นคณะกรรมการทั่วไปฝ่ายพลเรือนมาดำเนินงานเพื่อจัดการรัฐ
อารักขาที่จะมีขึ้น²⁴⁶

ขณะที่แคว้นตั้งเกียรติกำลังได้รับความเสียหายจากการโจมตีของฝรั่งเศส จักร-
พรรดิคือคังไคสวรรคตเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2426 กองทัพฝรั่งเศสได้เคลื่อน
เข้ามาประชิดกรุงเว ในวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2426 พลเรือเอกกูร์เบต (Courbet)
ยื่นคำขาดใหญ่ยอมแพยกายในกำหนดเวลา 2 วัน แต่ญวนปฏิเสธ ในวันที่ 18 สิงหาคม
พ.ศ. 2426 ฝรั่งเศสซึ่งตั้งมั่นอยู่ตรงทางเขามาแม่น้ำเวไคระคมยั้งและยึดป้อมกรุงเว ทำ
ให้ราชสำนักเวไม่มีทางเลือก ตองยอมเจรจาทำสัญญาสันติภาพกับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 25
สิงหาคม พ.ศ. 2426 ยอมมอบญวนเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส²⁴⁷ เป็นการสิ้นสุด
เอกราชของญวนทั้งประเทศ

²⁴⁵ Lamb, op. cit., p. 179.

²⁴⁶ Lancaster, op. cit., p. 47.

²⁴⁷ Buttinger, op. cit., p. 379.

สรุปบทบาทของประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสในประเทศไทย พม่า และญวน

สาเหตุแรก เริ่มที่ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาติดต่อกับประเทศไทย พม่า และญวน จะเห็นได้ความมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่ประเทศอังกฤษให้ความสนใจในด้านการค้า ประเทศฝรั่งเศสให้ความสนใจในด้านศาสนา แต่ในเวลาต่อมาสาเหตุทางการเมืองกลับมีอิทธิพลเหนือสาเหตุทั้งสองประการ ดังจะเห็นได้จากกรณียึดครองพม่าและญวนเป็นอาณานิคม

การที่กล่าวว่า อังกฤษมีความสนใจการค้าเป็นอันดับสำคัญประการแรก เป็นเพราะเหตุว่า จากการที่อังกฤษไม่ว่าจากรัฐบาลอินเดียหรือรัฐบาลที่กรุงลอนดอน ส่งทูตมายังประเทศไทยและพม่า นั้น อังกฤษจะเสนอขอตกลงให้พ่อค้าชาวอังกฤษได้รับประกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน²⁴⁸ ตัวอย่าง เช่น ในสมัยคณะทูตของ เซอร์ ยอห์น บาวริง หรือคณะทูตของ พันตรี อาเซอร์ พี. แฟร์ ถึงแม้ว่าในข้อสัญญาบางมาตราจะมีใจความทางการเมืองแทรกอยู่ แต่ก็มีไว้เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษ

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า เหตุชักนำให้อังกฤษปฏิบัติการทางทหารต่อพม่าในสมัยสงครามครั้งแรก มิได้มาจากสาเหตุทางการค้า แต่เนื่องด้วยสาเหตุของความขัดแย้งทางพรมแดนระหว่างอังกฤษกับพม่า และในสมัยสงครามครั้งที่สอง มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการที่ชาวอังกฤษในพม่าได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมจากเจ้าพนักงานพม่า ซึ่งเป็นเรื่องของการรักษาเกียรติภูมิของอังกฤษ²⁴⁹ ผลที่ได้รับคือ อังกฤษได้ยึดครองดินแดนพม่าภาคกลางและภาคใต้ทั้งหมดเป็นอาณานิคม นอกจากอังกฤษจะมีอำนาจสิทธิ์ขาดในพม่าส่วนหนึ่งแล้ว ยังเข้าไปมีอิทธิพลทางการค้าและการเมืองอยู่ใน

²⁴⁸Riggs, op. cit., p. 26.

²⁴⁹Tate, op. cit., p. 533.

ราชสำนักของพระเจ้ามินทง ตั้งในสนธิสัญญาพาณิชย์ระหว่างอังกฤษและพม่า ฉบับ พ.ศ. 2405 และ พ.ศ. 2410

ส่วนบทบาทของอังกฤษในประเทศไทย ภายหลังจากสนธิสัญญาบาวริง (พ.ศ. 2298) มีมากขึ้น และมีความสัมพันธ์อันดีกับไทย โดยที่อังกฤษได้รับผลประโยชน์ทางด้านพาณิชย์และได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ตลอดจนอำนาจทางการศาลจากไทย หลังจากไทยเกิดข้อพิพาทกับฝรั่งเศส กงสุลอังกฤษประจำไทยได้รับความไว้วางใจให้เป็นที่ปรึกษาของไทยด้วย

บทบาทของฝรั่งเศสในประเทศไทย พม่า และญวน ในระยะแรกสุดมีลักษณะไปทางด้านการเผยแพร่ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ดินแดนที่ฝรั่งเศสปฏิบัติงานได้ผลที่สุด คือ ในประเทศญวน ซึ่งมีคณะบาทหลวงนิกายเยซูอิต ชาวโปรตุเกสและชาวอิตาลี ดำเนินการอยู่ก่อน งานเผยแพร่ศาสนาของฝรั่งเศสได้รับการสนับสนุนจากประเทศฝรั่งเศส โดยเฉพาะในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แต่กลับได้รับการขัดขวางจักรพรรดิญวนซึ่งทรงเคร่งครัดต่อลัทธิขงจื้อ จนมีการประหารชีวิตและกบฏขึ้นแห่งชาวคริสต์อยู่เนือง ๆ อุปสรรคในเรื่องนี้เป็นข้ออ้างอย่างดีสำหรับรัฐบาลฝรั่งเศสในการเข้าแทรกแซงญวนเพื่อยึดเป็นอาณานิคม แต่การแทรกแซงไม่บรรลุผลโดยตลอด ต้องหยุดชะงักเป็นตอน ๆ ตามนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลฝรั่งเศสแต่ละสมัย จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าจักรพรรดิโปเลียนที่ 3 และสมัยประธานาธิบดีชูลส์ แฟร์รี ซึ่งในท้ายที่สุดนี้ฝรั่งเศสไม่ได้ให้ความสนใจทางศาสนาเป็นประการสำคัญ อาจกล่าวได้ว่า ลัทธิจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสตั้งแต่ต้นจนถึงการยึดครองญวนเป็นอาณานิคม มีสาเหตุจากความหยิ่งทะนงในชาติฝรั่งเศส กล่าวคือ ความหยิ่งทะนงในวัฒนธรรม ชื่อเสียง เกียรติภูมิ และอิทธิพลของฝรั่งเศส²⁵⁰ ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการขยายอาณานิคมในญวน

²⁵⁰ The Cady, Roots of French Imperialism in Eastern Asia,

จริงอยู่รัฐบาลฝรั่งเศสให้ความสนับสนุนการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ แต่เป็นเพราะผู้ทำการเผยแพร่ศาสนา คือ ชาวฝรั่งเศสต่างหาก²⁵¹

การแข่งขันอิทธิพลทางการ เมืองระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส เป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสมุ่งที่จะแสวงหาอาณานิคมให้มากที่สุด เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่ประเทศของตน ความเป็นคู่แข่งกันทำให้ประเทศทั้งสองต่างคุมเชิงซึ่งกันและกัน ไม่ยอมให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอิทธิพลในดินแดนต่าง ๆ เหนือกว่ากัน ดังจะเห็นได้จากบทบาทของอังกฤษในพม่าในระยะต้น หรือบทบาทของอังกฤษและฝรั่งเศสในไทย สมัยการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้การแข่งขันกันหาเส้นทางไปยังมณฑลยูนนานของอังกฤษในพม่า และของฝรั่งเศสในญวน ซึ่งแม้จะมีจุดประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจ แต่ก็เป็นการแข่งขันกันสร้างอิทธิพลของตนในมณฑลยูนนานมากกว่า และมีผลให้ประเทศอังกฤษรวบรวมยึดภูมิภาคเหนือที่เหลือเป็นอาณานิคม ส่วนฝรั่งเศสเข้ายึดแคว้นกัมพูชาที่เหลือเป็นอาณานิคม

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้อังกฤษและฝรั่งเศสจะมีอิทธิพลทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองเหนือไทย และถึงแม้ว่าฝรั่งเศสจะผนวกประเทศเขมรเป็นรัฐอารักขา แต่ประเทศทั้งสองยังไม่เคยใช้กำลังเข้ารุกรานเขตแดนของไทย มีทางตรงกันข้าม อังกฤษกลับสนับสนุนความเป็นเอกราชของไทย²⁵² ซึ่งในสมัยต่อมาฝรั่งเศสให้ความเห็นชอบด้วย ทั้งนี้เพราะประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสต่างต้องการให้ไทยเป็นรัฐกันกระทบ จะเห็นได้ว่า ความขัดแย้งที่ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสมีต่อไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เกิดขึ้นแต่ในดินแดนที่เป็นประเทศราชของไทย หากได้กระทบกระเทือนถึงเนื้อที่ ๆ เป็นเขตแดนของไทยไม่ และจากการที่ประเทศ -

²⁵¹ Ibid., p. 295.

²⁵² Tate, op. cit., p. 509.

ฝรั่งเศสยึดประเทศเขมรไปจากไทย ทำให้อิทธิพลของฝรั่งเศสในไทยลดลง ในขณะที่
ประเทศอังกฤษได้รับความเชื่อถือจากไทยมากขึ้นเป็นลำดับ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย